M/V: doorhalen wat niet van toepassing is

Karin Spaink

Table of Contents

Cocktailtheorie....5

Over transseksualiteit, interseksualiteit.... 9

....9

en wat dat nu toch is: sekse....9

Wat is dat, een vrouw?....11

Strijdige definities, strijdige lichamen....14

Het laatste taboe....19

Butches, kattekoppen en genderbenders....23

Travestie: transgressie, geheimen en politiek.... 25

Werk in uitvoering.... 30

Explosieve transseksuelen....34

Mishandeling, incest en ander grof vuil.... 45

De nekslag voor het lesbisch utopia.... 47

Het taboe en de blinde vlek.... 48

Verschillen met heteroseksuele vrouwen....51

Wijze lessen....52

Meer vuile handen....55

De inwisselbaarheid van onmisbare ingrediënten.... 57

Seks is een glijmiddel.... 63

....64

Promoseks....65

Een filter op nulzes-mevrouwen....68

Asiel in de U-bocht....70

Zeven vieze woorden.... 72

Net Nannies en vleestint-testen.... 74
Kinderporno als schaamlap.... 77
PGP onder vuur.... 80
Dutroux, homoseksualiteit en pedoseksualiteit.... 84
Vieze verhalen II.... 87
Barbertje moet hangen.... 90
Nawoord.... 93
Artemis op jacht.... 98
Met de ellebogen.... 100
Liever leer dan lingerie.... 102
Schone handen.... 105
Zo u uw bed maakt.... 107
Parallelle handicaps.... 108
Pluk de dag.... 111
Proeftuin affectie-regulering CAR case-studies evaluatie.... 112
Aan de Minister van Volksgezondheid en Welzijn.... 112
1. Inleiding.... 113
2. De invloed van affectie op gezondheid en welzijn.... 114
2.1. Affectie tussen mens en plant.... 114
2.2. Affectie tussen mens en dier.... 114
2.2.1 Mens - dier.... 115
2.2.2. Dier - mens.... 116
2.3. Affectie van mens tot mens.... 116
3. Verband affectie en gezondheid: conclusies.... 118
4. Proeftuin Almere.... 120
4.1. Algemeen.... 120

4.2. Sturing en sociale kaart....121
4.3. Gericht doelgroepenbeleid....124
4.4. Lopende experimenten....127
5. Nieuwe initiatieven....128
Noten....129
Literatuur:....129

Cocktailtheorie

Eind juli 1997 maakten de Nederlandse kranten gewag van twee Zoetermeerse meisjes die een seksegenote hadden verkracht. Ze waren veertien en zeventien; de meisjes penetreerden hun veertienjarige slachtoffer met voorwerpen en nodigden daarna een passerende jongen uit om haar op 'ouderwetse' wijze te verkrachten, wat hij deed. Het was een opzienbarend bericht: deels vanwege de bereidwillige medewerking van de passant, deels vanwege de jonge leeftijd van de daders. (Daarin staan deze twee helaas niet alleen: een paar keer per jaar melden de kranten dat elf- of veertienjarige jongens een ander kind, meestal een meisje, hebben verkracht.) Het meest verrassende aan de berichten was echter de mededeling dat het om twee meisjes ging die een ander meisje hadden verkracht: dat schaarde het nieuws in de 'man bijt hond'-categorie. Verkrachting is immers iets dat mannen doen en wat vrouwen overkomt, toch?

Niet helemaal: het komt vaker voor dat vrouwen verkrachten. Seksueel geweld plegen blijkt geen mannelijk prerogatief te zijn. Er zijn ook vrouwen die zich eraan schuldig maken: ze mishandelen hun vaste partner, gaan zich te buiten aan ongewenste intimiteiten, plegen incest of begaan een verkrachting. En nee, in tegenstelling tot wat de goegemeente gelooft, heb je geen mannelijk geslachtsdeel nodig om iemand te verkrachten. Mannen doen het ook lang niet allemaal met hun penis. Een fles, een bezemsteel, een stok of een ijzeren staaf volstaan om een dergelijke daad uit te voeren. Zulke voorwerpen zijn zelfs betrouwbaarder: ze laten het, anders dan vlees, nooit afweten. (Dat klinkt vies en al te beeldend. Maar dat ís verkrachting ook: vies, wreed en adembenemend plastisch.) En om verkracht te worden heb je niet per se een vagina nodig: het kan ook anaal.

Vrouwen die verkrachten: dat is in flagrante tegenspraak met zo ongeveer alles wat er de afgelopen jaren over seksueel geweld is gezegd. Seksueel geweld is immers, zo wil de theorie ondertussen, een geweldsvorm die voortvloeit uit de ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen en een manier waarop mannen vrouwen op hun ondergeschikte plaats houden. Maar juist die gecombineerde wetenschap - vrouwen worden op tal van manieren onderdrukt, mannen plegen op grote schaal seksueel geweld jegens vrouwen - heeft de blik inmiddels dusdanig gekleurd dat het schier onmogelijk is geworden om te onderkennen dat mannen niet de enigen zijn die verkrachten, en dat niet alleen vrouwen en meisjes het slachtoffer zijn van seksueel geweld.

Zulke 'a-typische' zaken signaleren vind ik van wezenlijk belang. Niet omdat ik geweld jegens vrouwen zou willen relativeren; wél omdat teveel mensen - beleidsmakers, therapeuten en feministen niet in de laatste plaats - seksueel geweld tegenwoordig uitsluitend opvatten als een teken, of als het bewijs, van de maatschappelijke ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. Bovendien is het zinnig om erop te wijzen dat vrouwen - ook in seksueel geweld - niet alleen slachtoffer zijn en dat mannen nooit als groep het daderschap in de schoenen geschoven kan

worden, ook al is die gedachte in sommige feministische kringen een vuistregel geworden. Er zijn al teveel mensen die slordig denken: die uitgaan van een wereldbeeld waarin eenvoudige doch zeer verstrekkende tweedelingen de overhand hebben, en die een denkwijze hanteren waarbij de wereld versimpeld wordt ten gunste van een dogma.

Er zijn nogal wat leerstellingen in omloop waar het sekse, seksualiteit, macht en de verhouding tussen mannen en vrouwen betreft. Er is daarbij een enorme hang naar eenvoudige tweedelingen: de gedachte dat je mensen in hun geheel in een van beide categorieën kunt indelen, bij uitsluiting van al het andere, en dat die categorieën diametraal tegenover elkaar staan, is overdadig aanwezig. Je bent man óf vrouw, homo óf hetero, and never the twain shall meet: het zijn radikaal verschillende posities, die ieders identiteit ten diepste kleuren. En veel valt er niet aan te kiezen of te sleutelen: het is immers de biologie die je man of vrouw maakt, je seksuele verlangen dat je tot homo of hetero maakt. Daar valt niet tegen te strijden, dat is nu eenmaal zo en dat dien je te accepteren. Het enige waar je wél invloed op hebt is wat voor soort man, vrouw, homo of hetero je vervolgens wordt: er is inmiddels een breed scala aan opties ontworpen en in zwang gekomen.

Nu geloof ik absoluut niet dat mensen zo in elkaar zitten; ik hang aan wat ik gemakshalve 'de cocktailtheorie' noem. Ik meen bijvoorbeeld dat mensen alles wat er aan seksuele mogelijkheden te bedenken valt, principe in huis hebben. De mix kan van persoon tot persoon verschillen, en welk ingrediënt de overhand heeft staat hooguit tijdelijk doch nooit definitief vast. Seksualiteit is in mijn ogen geen afgerond en vaststaand iets dat al dan niet geheel tot ontplooiing wordt gebracht, zoals de tulp uit de bol komt, en dat gedurende de groei van opgelopen deuken of vals bewustzijn moet worden ontdaan, zodat de bloemblaadjes mooi wijduit komen te staan. Eerder is seksualiteit een complex van gevoelens, ideeën en mogelijkheden die al doende (en lerende) ontstaan, die eindeloos veranderd en verder ontwikkeld kunnen worden, en gedeeltelijk afhankelijk zijn van de sociale omgeving waarin mensen leven. Ik zie heteroseksualiteit en homoseksualiteit eerder als travestie dan als transseksualiteit: voor mij zijn het posities die ingenomen en verlaten kunnen worden, en nooit een definitieve of onomkeerbare overstap naar de andere zijde.

Die cocktailtheorie blijkt ook te gelden voor sekse. Mensen blijken namelijk niet altijd óf mannen, óf vrouwen te zijn. Er is een ruim assortiment aan mensen die niet zonder meer in een van die twee biologische categorieën valt in te delen. De mevrouw die ik laatst bij de supermarkt hier om de hoek zag, was er zo een: ze was uiterlijk in alles een vrouw, maar had een baard. Een heuse: zo'n grunge-sikje waar je een paar jaar geleden, toen Nirvana en Pearl Jam op hun hoogtepunt waren, veel jongens mee zag lopen. Het opmerkelijke was niet zozeer dat ze een baard had, dat hebben namelijk wel meer vrouwen; wat bijzonder was, was dat ze het aandurfde hem daadwerkelijk te laten staan. Of neem Jamie Lee Curtis: niemand zou haar ooit voor een man verslijten, maar haar chromosomen zijn XY - wat haar genetisch tot een man maakt. Veel prostituées zijn zulke mensen: mannen die borsten hebben laten groeien of implanteren en die hun penis hebben behouden, zijn al jarenlang zeer in zwang onder hoerenlopers. Mijn zusje Patricia is ook iemand die categorieën tart: ze werd als man geboren en gaat tegenwoordig als pronte vrouw door het leven. Ze is al die tijd van dezelfde vrouw blijven houden maar ziet haar verlangen nu plots als lesbisch bestempeld, waar ze eerder 'gewoon' heteroseksueel was en er in

de tussentijd werkelijk niets is veranderd in haar liefde voor haar voormalige vriendin. De ex-vriendin vindt dat Patricia een moordenaar is: Patricia heeft de man gedood die ze ooit was, zijn lichaam vernietigd en overgenomen. Mijn zusje vindt dat ze lid is van een derde sekse. Andere transseksuelen worden woest om die notie en achten zichzelf volbloed vrouw of man, zij het nieuwbakken. Maar ook zij onderscheiden 'soorten' vrouwen: de geboren & getogen vrouwen, en de geworden of nieuwbakken vrouwen.

Sekse is helemaal niet zo simpel.

Het leven is minder recht dan de leer, draaieriger ook. Dat is niet zozeer een zwakte van de theorie als wel een van de schoonheden van het bestaan; en zolang je theorieën van tijd tot tijd maar bijstelt en opinies kritisch blijft beschouwen is er niet veel aan de hand. Het lastige is echter dat theorieën en oordelen je het zicht op de werkelijkheid kunnen benemen, zodat je de dingen niet, of slecht ziet - zodat je soms niet eens dóórhebt dat iets bijstelling behoeft. Het denken in dualismen veroorzaakt blinde vlekken.

Eén van die moderne blinde vlekken wordt veroorzaakt door de angst voor kinderporno en kindermisbruik. De enge man in de bosjes is degene die in dit verband alom wordt gevreesd en op wie aller ogen zich vol woede en verontwaardiging fixeren. In 1996 werd de enge man gepersonifieerd door de Belg Marc Dutroux, en kreeg Internet de rol van de enge bosjes toebedeeld. De kranten stonden bol van verhalen over pedofilie, over de netwerken die pedofielen via het Internet zouden onderhouden, en er werden de meest rare dingen gesuggereerd over homoseksuelen die kindermisbruik zouden propageren. Maar wat te weinig mensen willen zien is dat de meeste kinderen thuis misbruikt worden, door hun vaders, broers, ooms, buurmannen en een enkele tante: door keurige heteroseksuele mensen die zichzelf nooit pedofiel zouden noemen (en die wellicht nog nooit van Internet hebben gehoord).

En die voorstelling van Internet als poel des verderfs, als een plek waar je, zelfs bij je meest onschuldige activiteiten, tegen wil en dank wordt geconfronteerd met seksplaatjes en ranzige verhalen, die is hoogst curieus. Op het net is het eenvoudiger om seks te mijden dan in de oudere media. Met een slim killfile is het net aanzienlijk kuiser dan het gewone leven - en toch hameren politici en de oude media op de voosheid van het net en op de noodzaak Internet schoon te boenen. Ik vrees dat ze dat om heel andere redenen doen dan vanwege de tere kinderziel.

Over zulke al te simpele indelingen, en de daaruit voortvloeiende blinde vlekken, gaan de essays in dit boek. Ik wil erin aantonen dat tussenruimtes, de mengvormen, de overlappingen en de schemergebieden al met al zo groot zijn geworden dat het weinig zin heeft streng de hand te houden aan tweedelingen en dualismen. Ik wil er moderne dogma's mee ondergraven.

Of dat altijd lukt is een tweede. Sommige dogma's liggen mensen immers nauw aan het hart gebakken: zoals de gedachte dat 'thuis' veilig is, dat verkrachting iets is dat mannen doen, en

de voornaamste: dat er ‘nu eenmaal’ twee seksen zijn, die in alle opzichten goed en eenvoudig van elkaar te onderscheiden zijn, en dat niet alleen allemaal een kwestie van natuur, biologie, hormonen en genen is en daarmee onvermijdelijk, maar dat het bovenal ook goed en wenselijk is dat de zaak zo is ingericht. Hopelijk laten de cijfers over sekse-ambivalentie die in het titel-essay verwerkt zijn, zien dat dit standpunt een ontoelaatbare versimpeling van biologische feiten is. Transseksualiteit is van alle eeuwen en culturen, en lichamen zijn aanzienlijk minder eenduidig dan we aannemen.

Karin Spaink

augustus 1997

Over transseksualiteit, interseksualiteit

en wat dat nu toch is: sekse

Voor Patricia Savenije

“IK HEB DE MAN van mijn echtgenote vermoord.”

Die uitspraak ben ik de laatste maanden frequent tegengekomen in nieuwsgroepen op Internet. “Ik heb de man van mijn echtgenote gedood.” Het gaat om een moord zonder misdaad, een zelfmoord zonder lijk: de dode herrijst namelijk in een andere incarnatie. 't Is wel een moord waar straf op staat, trouwens. De mensen die het lief van hun partner naar de andere wereld helpen, vertellen van zware repercussies: zeldzaam is de relatie die zo'n aanslag overleeft.

Transseksuelen - want over hen gaat het, en de moord is hun transformatie - verliezen wanneer ze van de ene sekse naar de andere overgaan vaak hun partner, hun kinderen, hun vrienden, en regelmatig ook hun werk. Het is een eenzame weg die hier bewandeld wordt, een die geplaveid is met tranen, belemmeringen en veel afscheid nemen. Een weg die slechts ingeslagen wordt door hen die een uiterst sterke overtuiging hebben dat zij in een ander lichaam thuishoren.

Inmiddels zijn we tamelijk vertrouwd geraakt met mensen die om niet-medische redenen een ander lichaam willen. Bladen en televisie-programma's staan er bol van en op vrijwel alle onderdelen van de verschijning blijkt kritiek geleverd te kunnen worden. Mensen zijn ongelukkig omdat hun neus te groot, hun buik te dik, hun haar te dun, hun gezicht te rimpelig, hun kaak te fors of juist te wijkend is, of omdat hun spieren niet voluptueus genoeg zijn, hun borsten te klein, hun oogleden te zwaar of uitgezakt. De media wijden immens veel aandacht aan de vele manieren waarop lichamen te veranderen zijn: bijvoorbeeld met behulp van dieetprogramma's, vermageringspillen, liposuctie, siliconen, cosmetische chirurgie, cosmetische tatoeages, haarimplantaten, trainingsprogramma's, fitness-cursussen en anabole steroïden. Dit alles opdat we slanker, jonger, sterker en mooier ogen, oftewel: dichterbij een fictief schoonheidsideaal komen. En omdat een mooi en jong uiterlijk steeds meer geassocieerd wordt met succes, aanzien en geluk, zowel maatschappelijk als privé. Veel van zulke interventies kunnen mensen in principe zelf af; alleen voor chirurgie is een arts nodig, en soms een verwijsbrief.

Maar wat als het ideaal dat je er op nahoudt het andere geslacht is, en je dát zou willen belichamen? Of complexer nog: wanneer je vindt dat je eigenlijk, ondanks alle fysieke tekenen

van het tegendeel, behoort tot de andere sekse dan die waarin je bent geboren? Dat je eigenlijk helemaal geen jongetje bent maar een meisje had horen te zijn, of andersom?

Die laatste vragen vind ik uiterst interessant, ook al gaan ze strikt genomen misschien weinig mensen aan; zo heel veel travestieten en transseksuelen zijn er nu eenmaal niet. De reden dat ze me boeien, is dat deze weinig gestelde vragen tot op het bot verknoopt zijn met zaken die veel mensen voor lief nemen en die tegelijkertijd aan het hart van het feminisme en van de homostrijd raken: namelijk de gangbare opvattingen over sekse, geslacht en seksuele voorkeur. De houdbaarheid van die opvattingen is beperkt, sterker: de uiterste houdbaarheidsdatum ervan is allang verstreken.

Wat is dat, een vrouw?

'Je komt niet als vrouw ter wereld, je wordt tot vrouw gemaakt,' zei Simone de Beauvoir bijna vijftig jaar geleden. Dat geldt voor man-naar-vrouw transseksuelen heel letterlijk, maar zo bedoelde De Beauvoir haar uitspraak niet. Waar zij en velen na haar op wezen, was dat het zinnig is een onderscheid aan te brengen tussen biologie en cultuur: een lichaam hebben met een vagina is één ding; wat dat cultureel betekent, iets heel anders. Je wordt geen vrouw uitsluitend door de eigenaardigheden van je lichaam. Je wordt dat, doordat je opgevoed wordt als meisje en tot vrouw en doordat zulks gebeurt binnen een cultuur die specifieke verwachtingen, opvattingen en regels heeft over wat des vrouws is en wat des mans. Sekse, oftewel iemands biologische variant, dient derhalve onderscheiden te worden van geslacht of 'gender', het geheel aan maatschappelijke ordeningen, interpretaties en structuren dat daar als het ware bovenop wordt gelegd; en waar het één (sekse) vastligt, is het ander (gender) veranderlijk.

Het onderscheid tussen sekse en gender bleek uiterst nuttig en verhelderend, zowel theoretisch als politiek. Door een terminologische wig te drijven tussen biologie en cultuur, door een instrument aan te reiken dat differentiatie mogelijk maakte in wat lange tijd als een diffuus doch vanzelfsprekend geheel werd bezien, bleek het mogelijk om aan te tonen dat veel 'natuurlijk' gedrag van vrouwen en mannen niet zozeer werd ingegeven door hun respectieve biologie en dus door fysieke determinanten, maar stoelde op cultuur, ideologie, maatschappelijke opvattingen, gedragspatronen, sociale regels en wetten.

Het onderscheid tussen lichaam en cultuur, tussen 'sekse' en 'gender', bood tevens een methode om verzet aan te tekenen tegen allerlei biologistische redeneringen die de maatschappelijke positie van mannen en vrouwen verklaarden op grond van hun fysieke eigenschappen. Dat je zwanger kunt worden, betekent immers niet per definitie dat je vredelievend en verzorgend bent. Evenmin betekent meer testosteron dan oestrogeen aanmaken dat erop los slaan en verkrachten daarmee een biologische oorzaak zouden hebben. 'Mannelijkheid' noch 'vrouwelijkheid' zijn van nature gegeven. Enfin, de redeneringen zijn inmiddels bekend.

Er is sindsdien fors vooruitgang geboekt. Veel wetten zijn veranderd, regels aangepast, de cultuur is deels herzien. Nee, het Wonderland is bij lange na niet bereikt, en ik betwijfel of dat ooit zal gebeuren; maar een groot en onweerlegbaar winstpunt is dat de meeste mensen inmiddels begrijpen dat vrouwen niet per se vrouwelijk hoeven te zijn, noch mannen mannelijk. Voorts ziet iedereen wel in dat er verschillende 'stijlen' van mannelijkheid en vrouwelijkheid bestaan, en staat het mensen redelijk vrij hun eigen versie daarvan te ontwikkelen.

En de meest extreme stereotypen zijn - gode zij dank - in ongenade geraakt. Kindvrouwtjes die menen dat ze permanent in de watten horen te worden gelegd, vinden we nu licht belachelijk, net als brallerige macho's of mannen die zich in hun kuif gepikt voelen wanneer hun vrouw ook wil verdienen. We kijken er niet langer van op wanneer vrouwen werken om in

hun levensonderhoud te voorzien, wanneer ze een bedrijf leiden of op de vuilniswagen rijden; en van mannen die parttime gaan werken om voor hun kind te zorgen, die koken of dol zijn op een romantische snotterfilm valt men ook niet meer in katzwijm.

Maar terwijl de meeste mensen er zo langzamerhand van overtuigd zijn dat 'geslacht' een sterk cultureel bepaalde categorie is - mannelijkheid en vrouwelijkheid worden als taaie doch veranderlijke begrippen beschouwd - lijken fysieke verschillen tussen mannen en vrouwen onbetwist. Sterker: het is of die de laatste jaren meer benadrukt worden. Deels houdt dat verband met de intensieve aandacht die er tegenwoordig is voor alles dat met gezondheid, uiterlijk en conditie te maken heeft; deels met het feit dat allerlei medische technologieën alom besproken worden, zodat de kranten vol staan van zwangerschapsbevorderende technieken, borst- en baarmoederonderzoeken. Lichamen figureren prominent in de media, en telkens opnieuw worden we eraan herinnerd dat die van vrouwen anders in elkaar steken dan die van mannen.

Daarnaast is er tegenwoordig een algemene tendens waarbij verklaringen voor menselijk gedrag en menselijke behoeften biologisch worden geïnterpreteerd. De grote aandacht voor de rol van genen in wie & wat we zijn is een voorbeeld daarvan; hetzelfde geldt voor de huidige nadruk op biologisch ouderschap versus sociaal ouderschap en de vele verslagen van de speurtochten die mensen ondernemen naar de spermadonor die ooit hun moeder bevruchtte. Mensen menen 'roots' te hebben, en zoeken die vervolgens in de biologie.

Daarenboven worden er toch telkens weer sociale en psychologische eigenschappen aan het biologische begrip 'sekse' toegeschreven, zodat die koppeling tussen sekse en gender maar niet echt verbroken raakt. Ook feministen vallen regelmatig met animo in de kuil die ze met diezelfde theorieën juist hadden gehoopt dicht te gooien. Ergens diep in het sekse-gender verhaal zit namelijk een cirkelredenering verborgen, waarbij gender stiekem gelijk gesteld wordt aan sekse.

Die ontstaat doordat men nauwgezet zoekt naar de manieren waarop gender vorm krijgt en daartoe de onderzoeksgroep op voorhand indeelt op basis van sekse. Op grond van een lichamelijk verschil wordt een vermoedelijk te vinden verschil in gender gepostuleerd (tussen bijvoorbeeld kostwinners en kostwinsters, tussen directeurs en directrices, tussen huisvrouwen en huismannen, tussen wiskundestudentes en wiskundestudenten); en wie zoekt, zal altijd wel íets vinden, zeker met zo'n premisse ingebouwd. Het netto effect is vaak dat we aan mensen gedragingen toeschrijven alsof die een biologisch anker hebben, of dat we ons beroepen op kennelijk onontkoombare sociale constructies waarlangs mensen zich vormen en hun identiteit tot stand brengen; al doende ontwerpen we hoofdzakelijk nieuwe definities van vrouwelijkheid en mannelijkheid. Maar heus: niet alles wat mensen doen, zijn, nastreven of verbeelden, laat zich door dat tweesnijdende zwaard klieven.

Een cruciale vraag is daarom of gevonden verschillen tussen de twee groepen altijd en uitsluitend zijn terug te voeren op een genderverschil, terwijl dat wel de aanname is waaronder vrouwenstudies werken. Misschien zijn andere factoren - zoals het verschil tussen binnenstaanders en buitenstanders, tussen nieuwkomers en arrivés, tussen hen die gestimuleerd

worden en hen die worden gedwarsboomd, tussen hen die zich kalmpjes inwerken versus hen die er een meer aanvallende strategie op nahouden - aanzienlijk relevanter. En misschien ook zijn de overeenkomsten tussen de twee onderzoeksgroepen of de verschillen binnen elk van die groepen veel interessanter.

Het probleem is dat zulk onderzoek circulair is. Om na te gaan of gender verschil maakt, worden mensen in twee groepen opgesplitst en wordt van elk van beide groepen aangenomen dat die iets cruciaals gemeenschappelijk hebben; vervolgens worden beide groepen tegenover elkaar afgezet. Het criterium op grond waarvan de groepen worden samengesteld, is sekse. Het wrange is dat gender-onderzoeken daarmee ergens een essentiële entiteit veronderstellen, een biologische categorie die vooraf zou gaan aan de cultuur en die kennelijk ontslagen is van historisch of sociaal-geografisch onderzoek. Alsof er ergens een onnaspeurbaar iets is, een reële biologische kern die alle vrouwen gemeen hebben, iets dat losgeweekt kan worden van betekenislagen als patriarchaat, sociale identiteit, geslachtsrol, geschiedenis, cultuur, taal enzovoort. Een ongrijpbaar iets dat maakt dat vrouwen zich laten aanspreken als een samenhangende groep, dat hen onderscheidt als 'anders' dan mannen, en dat hen verleidt of dwingt tot sociale inlijving in 'vrouwelijkheid'.

Maar het is natuurlijk van tweeën één: óf 'de vrouw' bestaat niet, óf ze gaat theoretisch en praktisch aan zichzelf vooraf. Sekse en gender zijn recursieve begrippen geworden. Vrouwenstudies lijken het oude adagium 'biology is destiny' hooguit omgeruild te hebben voor 'socialization is destiny'.

Strijdige definities, strijdige lichamen

Naar gender is veel gekeken. Laat ons daarom de blik eens op het andere deel van het begrippenpaar richten.

Het lijkt alsof 'sekse' vaststaat. Je bent nu eenmaal fysiek een man of een vrouw. Aan biologische kenmerken valt niet te tornen: die zijn gegeven. Maar is sekse wel zo'n bi-polaire aangelegenheid? Of, om de vraag minder dwingend te stellen: blijft dat wel zo, nu de medische technologie op talloos veel niveaus in het lichaam kan ingrijpen en meer zaken aan het licht kan brengen dan het gewone oog ziet? En klopt de gedachtengang waarbij gender als het ware bovenop sekse wordt gelegd, eigenlijk wel? Plaats je dan niet simpelweg 'natuur' onder 'cultuur', waarbij natuur als onveranderlijk en determinerend wordt opgevat en alleen cultuur als beïnvloedbaar, maakbaar en vatbaar voor veranderingen? Is 'natuur' wel zo'n passieve, vaststaande categorie?

Sekse dus. Wat is dat eigenlijk, een vrouwenlichaam? Heb ik er bijvoorbeeld een? Vrijwel iedereen zal aannemen dat dat het geval is: doch niet op grond van mijn daadwerkelijke lichaam, dat kennen de meesten immers niet, maar op grond van sociale en culturele tekens zoals mijn voornaam, de aanspreekvormen waarop ik reageer en waarmee ik beschreven word, mijn make-up, mijn figuur, mijn kleding, misschien ook mijn manier van bewegen. Maar dat is allemaal cultuur, en wellicht - het zóu kunnen - onderdeel van een uitgebreide en geslaagde maskerade mijnerzijds. Hoe weten mensen of ze gelijk hebben mij ook biologisch als 'vrouw' te bestempelen? Mijn borsten kunnen namaak zijn: ik kan ze chirurgisch of door het innemen van hormonen hebben verworven. Misschien ga ik dagelijks in travestie, en weten alleen mijn minnaars dat. Misschien ook heb ik me laten ombouwen toen ik achttien was, en heb ik dat tot op heden goed verborgen weten te houden. Je weet het niet - maar niettemin neemt iedereen aan dat ik niet alleen cultureel maar ook biologisch een vrouw ben. En zolang ik dat niet weerspreek, werkt het.

Er zijn een aantal criteria om te bepalen of een lichaam mannelijk of vrouwelijk is, zoals genitaliën, hormonen, chromosomen, voortplantingsvermogen en secundaire geslachtskenmerken. Alleen die laatste (borsten, lichaamsbouw, lichaamsbeharing) zijn voor iedereen zichtbaar. Mensen zijn geweldig bedreven in het snel herkennen van zulke kenmerken, en beslissen in een fractie van een seconde of iemand als man dan wel als vrouw bejegend dient te worden - hoewel de mode ze daarbij wel eens in de weg kan zitten.

Het ergste verwijt dat respectabele burgers op de moderne jeugd van de jaren zestig afvuurde was niet dat ze onbeleefd, vies, indecent, politiek afwijkend of moreel ondermaats zouden zijn. De klacht die het meest ten aanzien van hen werd geuit, luidde “dat je niet eens meer kon zien of het een jongen of een meisje was”. Nu was er in de jaren zestig werkelijk geen sprake van het opheffen van rolpatronen. Onder de toenmalige moderne jongeren waren

genderstereotyopen weliswaar anders maar ze wáren er, en ze lagen tevens akelig vast. Lees Meulenbelt er maar op na. Niettemin reflecteert deze uitspraak in al zijn eenvoud de wezensangst die opflakkert zodra de uiterlijke verschijnselen van mannelijkheid en vrouwelijkheid beginnen te bewegen. Oh hemel, al dat lange haar, je kon niet eens meer zien óf.

Uiterlijke verschijning en secundaire geslachtskenmerken zijn voor dagelijks gebruik een handzaam criterium, maar het zijn parafernalia, afgeleiden. Je kunt mensen er verhoudingsgewijs makkelijk mee bedotten. Makkelijker dan je denkt. Een vrouw-naar-man transseksueel hoeft maar een baard of snor te laten groeien om onbekenden op slag te doen geloven dat hij een geboren & getogen man is; een ervaren travestiet weet met wat make-up, de juiste kleren en de juiste gebaren overtuigend de indruk te wekken dat hij vrouw is. Natuurlijk, sommige transseksuelen of travestieten pik je er zo uit; maar juist degenen die er wel in slagen voor de andere sekse door te gaan, zie je niet. Ze zijn 'passing men' of 'passing women' geworden.

Een meer solide criterium vormen de genitaliën. Iedereen weet immers dat mannen een penis hebben en vrouwen een vagina. Het prettige is dat het een betrekkelijk eenvoudig onderscheidingsmiddel is: genitaliën zijn met het blote, niet-medische oog zichtbaar. Het is die test die op elk kind, pal na de geboorte, wordt uitgevoerd: na de bevalling wordt nagegaan of het kind bij eerste inspectie compleet & gezond is, en na een korte blik tussen de beentjes van de versgeborene kan het verlossende woord worden uitgesproken: “Het is een jongetje,” of: “Het is een meisje.” Maar helaas: externe en interne anatomie verhouden zich niet altijd. Er zijn mannen die geboren worden zonder teelballen en met eileiders; vrouwen zonder baarmoeder.

De wetenschap gaat niet op eerste indrukken af. Die gaat grondiger te werk, en heeft een serie handzame definities ontworpen aan de hand waarvan 'sekse' wordt vastgesteld. De anatomie (die de bouw van het lichaam bestudeert), de endocrinologie (die hormonen onder de loep neemt) en de genetica (die genen en chromosomen ontleedt) zijn elk disciplines met duidelijke opvattingen over wat biologisch gezien een man is, en wat een vrouw. Maar al deze disciplines kiezen een ander criterium om sekse te bepalen, en vaak zijn deze criteria onderling strijdig of lastig met elkaar te rijmen. Niet alleen over de betekenis van hun definities zijn ze het zelden eens: ook over de vraag wat hun specifieke discipline over het hele lichaam zegt, worden grote wetenschappelijke gevechten gevoerd. (1)

Bij de anatomen is al snel duidelijk hoe oppervlakkig hun definitie van sekse is. Tussen interne en externe genitaliën bestaat niet altijd overeenstemming. Als cruciaal beschouwde vrouwelijke anatomische kenmerken kunnen worden verwijderd (baarmoeders en borsten worden in onze streken herhaaldelijk weggesneden, net als clitoris en schaamlippen elders) zonder dat iemand daardoor ophoudt biologisch 'vrouw' te zijn. Er zijn vrouwen met smalle heupen, mannen met borsten. Baardgroei - wat anatomen hier als secundair geslachtskenmerk van mannen beschouwen - komt bij sommige etnische groepen helemaal niet voor onder biologische mannen. Schuilt het anatomische verschil tussen man en vrouw soms in hun voortplantingscapaciteit? Is een steriele of gesteriliseerde man dan nog man, een onvruchtbare

vrouw nog vrouw? Mannen kunnen trouwens borstkanker krijgen, wist U dat? Of dat mannen, en vrouwen die helemaal niet bevallen zijn, soms borstvoeding kunnen geven? (2)

Of neem endocrinologen. Die weten ook wat een biologische vrouw is - namelijk een mens met een specifieke hormoonhuishouding. Niettemin kunnen ze niet goed uitmaken wat precies de plaats en rol van oestrogenen en testosteron is ten opzichte van andere hormonen. Ze ontdekten bovendien dat zowel mannen als vrouwen beide soorten aanmaken en dat de verschillen relatief zijn: het gaat om proporties en spiegels. Dan nog hangt het sterk af van voorkennis over de leeftijd van het lichaam en over het tijdstip van de dag waarop gemeten wordt óf, en hoe, je louter op grond van hormonen kunt bepalen wat iemands sekse is.

Bovendien: wanneer in een vrouwenlichaam de hormoonhuishouding verandert - bijvoorbeeld door de overgang, of doordat de baarmoeder is verwijderd - verandert de spiegel en lijkt die plots sterk op wat gewoonlijk 'mannelijk' wordt genoemd. Dat is in de daaropvolgende lichaamsveranderingen terug te zien. Na de menopauze wordt de vagina kleiner, geven genitale klieren minder vocht af, worden borsten kleiner, neemt de gezichtsbeharing toe, wordt de clitoris groter en het hoofd kaler. (Hetzelfde effect wordt bereikt wanneer een vrouw extra 'mannelijke' hormonen slikt.) Post-menopauzale vrouwen voldoen kortom niet langer aan de endocriene definitie van een vrouw. (3) Dat maakt die definitie nogal wankel.

Daarnaast weten endocrinologen niet goed hoe hun vakgebied zich verhoudt tot andere disciplines: sommigen bestuderen de relatie tussen anatomie en endocrinologie - ze zoeken bijvoorbeeld uit hoe het ruimtelijke, anatomische lichaam zich verhoudt tot het hormonale lichaam, en hoe hormonen al dan niet samenwerken met eierstokken - maar anderen werken uitsluitend met spiegels, daar komt geen lichaam aan te pas; anatomie is voor hen niet relevant. Nog weer anderen zien anatomie uitsluitend als het resultaat van endocrinologie.

Genetici op hun beurt vinden genen en chromosomen doorslaggevender in het maken van een vrouw dan endocrinologie. Hormonen doen er niet zoveel toe, vinden ze; die kun je namelijk later nog weer bijsturen, en anatomie is al helemaal niet interessant, hooguit als resultaat. Zij gaan ervan uit dat het verschil 'm zit in twee van de in totaal zesenveertig chromosomen: zijn die twee XX, dan is het een vrouw; zijn ze XY, dan is het een man.

Regelmatig echter komen genetici XXY tegen. Om hun definities te kunnen handhaven, noemen ze die XXY 'afwijkend': er is namelijk geen plaats voor in hun theorie. Uit genetisch-criminologische studies bleek daarnaast dat ongeveer twee procent van de mannen die in gevangenissen zitten, een XYY chromosoom hebben (wat, want zo werken zulke dingen kennelijk, aanleiding was om het Y-chromosoom te verdenken van het opwekken of stimuleren van agressieve of criminele neigingen). Ongeveer één op duizend vrouwen heeft XXX; er zijn mannen die XXYY hebben, en de literatuur rept zelfs van XXXXYY, XXXX en XXXXX. (4) Bij ongeveer 1 op de 500 mensen blijkt hun genotype bovendien hun sekse te weerspreken. Sinds de Olympische Spelen in 1968 een genetische test verplicht stelden voor deelnemende vrouwen, zijn er minstens twaalf vrouwen gediskwalificeerd op grond van het feit dat hun genotype niet XX maar XY was en ze 'dus' geen vrouw konden zijn. Eén van hen baarde, na op die grond

afgekeurd te zijn als vrouw, een gezond kind. (5) Ook Jamie Lee Curtis, een van de leukste actrices die ik ken, is zo iemand: ze is genetisch man, maar voor al het overige vrouw. (6)

En wat te denken van kinderen die met een dubbel geslachtsapparaat of met varianten op 'zuivere' biologische mannelijkheid of vrouwelijkheid worden geboren? Daar zijn er nogal wat van. Mensen die wel keurig XX hebben, of XY, maar wier geslachtsorganen niet 'kloppen' met hun genetische sekse, en mensen die een mengeling van mannelijke en vrouwelijke geslachtskenmerken hebben.

Een kleine opsomming van sekse-ambiguïteit en de frequentie ervan, leidt tot de volgende lijst (7):

- **Androgen Insensitivity Syndrome** (AIS), een erfelijke eigenschap waarvan vrouwen drager zijn, komt bij ongeveer 1 op de 20.000 mensen voor die XY-chromosomen hebben, en volgens de genetische definitie derhalve 'man' zijn. Ze reageren niet op androgen en testosteron, zogeheten 'mannelijke' hormonen, en zijn endocrien 'vrouwelijk'. AIS-babies hebben vrouwelijke uitwendige genitaliën én niet ingedaalde, of deels ingedaalde, teelballen. Ze hebben geen baarmoeder en geen eileiders, doch zijn cultureel gezien 'vrouwen'. (8)
- **Progestin Virilisatie**. Progestin is een medicijn dat vrouwen in de jaren vijftig en zestig kregen om miskramen te voorkomen. Het medicijn werd door foetussen met XX-chromosomen omgezet in androgen; de vrouwelijke genitaliën die al ontwikkeld waren, 'vermannelijkten'. De clitoris groeide door en ontwikkelde zich soms tot een penis; de foetus ontwikkelde tevens eileiders en een baarmoeder. Fysiek variëren mensen die deze in vitro virilisatie doormaakten, van 'vrouw met een grote clitoris' tot 'man zonder teelballen'. Hun hormonale functies zijn 'vrouwelijk'.
- **Congenital Adrenal Hyperplasia** (CAH) komt bij ongeveer 1 op de 1000 mensen voor. De bijnieren van een foetus met XX-chromosoom produceren in dit geval een overvloed aan 'mannelijk' hormoon, wat de anatomische ontwikkeling beïnvloedt. Zulke baby's worden geboren met een penis en scrotum, maar zonder teelballen. Meestal worden deze kinderen geopereerd om ze cultureel 'vrouw' te laten worden. (9)
- **Klinefelter** komt bij 1 op de 500 tot 1000 mensen voor. Ze hebben XXY-chromosomen. De effecten zijn variabel, en veel mensen met Klinefelter - cultureel gezien 'mannen' - worden nooit gediagnostiseerd. Anatomisch zijn ze man. Ze hebben allen erg kleine, stevige teelballen, en soms ontwikkelen ze borsten tijdens de puberteit. Ze produceren weinig testosteron en missen daardoor soms allerlei 'mannelijke' secundaire geslachtskenmerken, zoals het ontwikkelen van borst- en baardhaar of een lage stem. (10)
- **Hypospadias** komt bij genetische mannen voor, en wel bij 8 op de 1000. Hun plasbuis is niet gesloten of zit niet in de penis, maar eronder - op een anatomisch 'vrouwelijke'

plaats. De frequentie waarmee hypospadias voorkomt, is de laatste dertig jaar verdubbeld; het is volstrekt onduidelijk waardoor. (11)

- **Turners syndrome** komt voor in een frequentie van 1 op de 1000. Zulke mensen hebben slechts één X-chromosoom en zijn onvruchtbaar; ze hebben nauwelijks eileiders en ontwikkelen amper borsten. Sommigen hebben gemengde chromosomen: XX/XX of X/XXX. Vaak worden ze tot vrouwen gemaakt, met behulp van operaties en hormonen. (12)

- **Gonadal dysgenesis** komt voor bij 7 op de 1000 mensen. Ze hebben één zaadbal plus eileiders, en vaak ambigue genitaliën. Zulke mensen kunnen XY-, XYY-, XO/XY- of XO/XYO-chromosomen hebben. (13)

- **(Pseudo)Hermafroditisme** wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van zowel mannelijke als vrouwelijke genitaliën of chromosomen. Mensen die zowel eileiders als teelballen hebben, worden hermafrodieten genoemd. Dat geldt voor plusminus 1 op de 6000 mensen. Mensen die genetisch een mozaïek vormen - oftewel die een XY-chromosoom én een XX-chromosoom hebben - en eenduidige genitaliën, heten in medisch jargon pseudo-hermafrodieten; bij culturele mannen komt dit 1,8 op de 1000 voor, voor culturele vrouwen zijn er geen goede schattingen beschikbaar.

Het laatste taboe

Fausto-Sterling, professor in de medicijnen en de biologie, poneerde op grond van bovengenoemde verschijnselen de stelling dat onze perceptie van sekse als een zuiver polaire aangelegenheid - waarbij er slechts twee opties bestaan - volstrekt misplaatst is. Eerder is er volgens haar een glijdende schaal van fysieke kenmerken, waarbij 'man' en 'vrouw' zich op de uiteinden bevinden. Daar tussenin, zo ergens in het midden, staan de mensen die zowel teelballen als eileiders bezitten: de hermafrodieten. Aan weerszijden daarvan staan mensen die zowel teelballen als een paar 'vrouwelijke' genitale kenmerken hebben doch geen eileiders, en mensen die eileiders hebben plus een paar 'mannelijke' genitale kenmerken maar geen teelballen. Zij op hun beurt worden geflankeerd door mensen wier genitaliën niet ambigue zijn, maar wier chromosomen die van de tegengestelde sekse zijn.

Wat je ook van zo'n voorstel vindt, het is lovenswaardig dat Fausto-Sterling tenminste poogt een theorie te ontwikkelen die een plaats geeft aan interseksuele mensen. Want een plaats verdienen ze, alleen al op getalsmatige gronden. Volgens voorzichtige schattingen gaat het namelijk om 1,7% van de mensen die op de een of andere wijze fysiek interseksueel zijn, oftewel die niet voldoen aan de definitie waarbij anatomische, endocriene en genetische sekse samenvallen. (14) Brutaler schattingen lopen op tot 4%. (15)

Dat is niet veel, wellicht. Maar vergelijk die behoudende 1,7% eens met andere chromosomale of genetische verschijnselen die als afwijking te boek staan, en bedenk hoeveel aandacht daaraan wordt besteed: per miljoen kinderen zijn er 4 Siamese tweelingen, 1000 met Down, 1400 met een hazelip en 17.000 zijn in enige mate interseksueel.

En die zeventienduizend zijn nergens aanwezig. We weten meestal niet eens dat ze bestaan. We horen zelden over ze, we lezen amper over ze, we zien niks van ze, zwangerschapsboeken noemen ze niet, medische programma's behandelen ze niet. Het besef dat mensen ambivalenter geboren kunnen zijn dan óf als jongetje óf als meisje, lijkt volledig non-existent. Het lijkt warempel een authentiek taboe: iets dat de cultuur koste wat kost verzwijgt.

Wat er in de praktijk gebeurt met deze kinderen, wanneer hun 'afwijking' tenminste wordt herkend, (16) is dat hun sekse wordt aangepast aan de polaire norm.

Eén van de mensen in Nederland die zich hiermee bezighoudt is professor Cohen-Kettenis, klinisch psychologe en bijzonder hoogleraar in de genderontwikkeling en de psychopathologie van kinderen. Ze werkt samen met het ambigue-genitaliënteam van het Wilhelmina Kinderziekenhuis te Utrecht; er zijn zes van zulke teams in Nederland. Cohen coördineert een groep genetici, endocrinologen, kinderartsen, maatschappelijk werkers, psychologen en chirurgen. Criteria over hoe precies in te grijpen blijken er echter amper te zijn.

Cohen: “[Het is] een onontgonnen terrein. Wetenschappelijke literatuur is er nauwelijks, lange-termijnstudies over de pychoseksuele ontwikkeling van kinderen met een gendervariatie ontbreken vrijwel.” (17) 'Gendervariatie'? Pardon? We hadden het toch over sekse, over biologische lichamen? Verwart Cohen hier niet biologie en cultuur? Soit. Dát er ingegrepen moet worden, of dat nu wegens gender- of seksevariatie is, staat voor haar vast: “Alle specialisten in het team brengen hun bevindingen in en maken een schatting van de mogelijkheden die er zijn om de geslachtelijke ontwikkeling bij te sturen. De psycholoog in het team zal daarbij aandringen op spoed bij het duidelijk maken aan de ouders wat er aan de hand is. De behandelaar moet de ouders kunnen vertellen dat hun kind ófwel een zoon ófwel een dochter is. Onzekerheid daarover laten bestaan, is zo ongeveer het slechtste wat je kunt bedenken. Dat zal de psychoseksuele opvoeding van het kind zeker in gevaar brengen.” Of het kind na de beraadslagingen wordt omgebouwd tot jongen of tot meisje, is doorgaans afhankelijk van de vraag of er een 'levensvatbare' penis aanwezig is of kan worden geconstrueerd. (18)

Interseksuele kinderen worden deswege vaak geopereerd, vaak meermalen, en krijgen meestal levenslang hormonen om hun fysieke ontwikkeling bij te sturen. Het argument voor dat vroege ingrijpen is tweeledig: ten eerste is het kind nog niet volgroeid, en operaties en hormoonbehandelingen hebben in zo'n vroeg stadium vaak meer effect dan later; ten tweede bespaar je zo het kind - en de ouders - het trauma niet te weten tot welke sekse het behoort en in welk geslacht het dient te worden opgevoed.

Maar is het wel zo traumatisch om interseksueel te zijn? Een van Fausto-Sterlings verdiensten was dat ze allerlei oude studies boven tafel haalde waaruit bleek dat veel mensen wier sekse ambigue was niet per se in puin lagen, maar in tegendeel redelijk gelukkig waren met hun lichaam, ook al was het soms wennen geweest. Cohens argument - “we moeten zo snel mogelijk ingrijpen” - is bovendien uiterst a-historisch. De kennis die vereist is om op dit vlak te kunnen interveniëren, is zeer recent: zo'n dertig jaar geleden waren die mogelijkheden er niet. Voorts ontbrak indertijd ook een groot deel van het diagnostisch instrumentarium dat Cohen en de haren nu ter beschikking staat. Met andere woorden: veel van zulke interseksuele kinderen werden eerder niet ontdekt, en voor zover dat wel gebeurde, kón er vaak niet ingegrepen worden.

In Amerika bestaat een organisatie voor interseksuelen: the Intersexual Society of North America (ISNA), die het blad 'Hermaphrodites with Attitude!' uitgeeft. Voor Europa wordt vanuit Duitsland het Genital Mutilation Survivors' Support Network (GMSSN) onderhouden; Japan kent Hijra Nippon, en in Nieuw-Zeeland is een dependance van ISNA opgericht. Voorts zijn er netwerken als Intersex Voices. (19) Uit de inventarisaties die dergelijke organisaties onder interseksuele mensen hebben gehouden, blijkt dat de ingrepen vrijwel nooit zonder gevolgen zijn: ISNA - in wier bestuur een aantal gerenommeerde medici zitting hebben - komt zelfs tot de stellige conclusie dat operaties en ingrepen vaker slecht aflopen dan goed.

Er worden clitorissen ingekort of verwijderd; penissen, eileiders en baarmoeders weggenomen. Hun genitaliën worden vaak mismaakt, en veel inmiddels opgegroeide

interseksuele mensen melden dat ze er geen of nauwelijks gevoel in over hebben. Hun schaam- en buikstreek zit vol lelijke littekens. Hun kansen om kanker te krijgen, zijn door de hormoonbehandelingen flink toegenomen. Hun wantrouwen jegens de medische stand en medicijnen is voorts regelmatig dusdanig groot dat ze artsen later mijden en uit eigener beweging abrupt stoppen met hun hormoonbehandeling - wat in een aantal gevallen tamelijk riskant kan zijn. En tenslotte is een deel van de interseksuelen hoogst ongelukkig met de keuze die artsen indertijd voor hen hebben gemaakt: op grond van hoe ze er nu, volwassen en wel, uitzien waren ze - áls er dan inderdaad gekozen moest worden - liever bij de andere sekse ondergebracht.

Overigens gaat het met kinderen bij wie níet werd ingrepen, ook regelmatig niet goed: ze voelen zich vaak alleen staan en beschouwen zichzelf als een miskleun van de natuur. Beide groepen, de wel- en de niet-behandelde interseksuelen, blijken als kind vaker dan anderen met mishandeling en verwaarlozing te maken hebben gehad, mogelijk vanwege hun ambigue status, waar hun ouders zich kennelijk geen raad mee wisten. De overheersende klacht van zowel hen die geopereerd zijn als van hen die onbehandeld bleven, is dat ze door de mangel zijn gehaald. Hetzij door hun ouders en door het medisch team, die vóór hen doch zonder hen besloten wat er met ze moest gebeuren; hetzij door een cultuur die hoogst intolerant is ten opzichte van mensen die sekse-ambigue zijn. En als ze pech hadden, werden ze gemangeld door beide.

De meeste interseksuelen die zich nu hebben georganiseerd, hanteren daarom als uitgangspunt dat het kind zélf toestemming moet geven voordat er behandeld mag worden, levensbedreigende gevallen uitgezonderd. (20) En vrijwel allemaal zijn ze in de loop der tijd tot het standpunt gekomen dat onze cultuur uiterst beperkend omspringt met sekse, en dat de rol die artsen daarbij is toebedeeld, niet deugt. “[D]e medische stand is de belichaming geworden van allerlei culturele noties over sekse, biologie en gender, en gebruikt haar autoriteit om specifieke machtsverhoudingen te bestendigen ... Dat het medische establishment bepaalt wat de seksen zijn en hoe individuele mensen in die categorieën passen, suggereert dat de indeling in seksen geen gril of willekeur is. Het is toch wetenschappelijk bewezen dat er maar twee seksen zijn? Maar wat gebeurt er wanneer ervaringen, en lichamen, niet stroken met geaccepteerde medische feiten? Interseksuele lichamen worden verminkt teneinde het huidige paradigma overeind te kunnen houden.” (21)

Het motto van veel interseksuelen is dan ook: “Is het een jongen of een meisje?” “Dat weet ik niet. Het kind heeft me nog niet verteld wat het is.”

ISNA en anderen zouden graag zien dat onze cultuur soepeler omgaat met sekse. Dat we, zoals Fausto-Sterling deed, sekse als een continuüm zien in plaats van als een bi-polaire aangelegenheid, en dat de directe link die nu wordt gelegd tussen sekse en gender - oftewel tussen genitaliën, lichaamsvorm en sociale identiteit - losser wordt opgevat. Maar het tegendeel lijkt het geval: onze cultuur hecht een immens belang aan sekse, registreert dat steeds vaker, eist permanente rapportage daarover en beschouwt iemands sekse als de basis voor de toekenning van gender, voor de definitie van iemands seksuele verlangen en voor het lidmaatschap van een bevolkingsgroep. En altijd zijn er maar twee keuzes: man of vrouw - doorhalen wat niet van toepassing is.

Dat is een grove versimpeling, te vergelijken met al wie bleek, roze, beige en crème is 'wit' noemen en al wie ebbezwart, koffiebruin, roodbruin, olijfkleurig of gelig is, 'zwart' noemen. De gedachte dat er slechts twee seksen zijn is fictie. Een zwaar gecodificeerde fictie zelfs, met een uitgebreid voetnotenapparaat en een strenge grammatica, maar toch: fictie. We zouden ook andere verhalen kunnen schrijven en leven.

Butches, kattekoppen en genderbenders

Want stel nu - stél nu - dat sekse inderdaad eenduidig is, zoals allerlei takken van medisch-wetenschappelijke sport ons willen doen geloven, en er werkelijk maar twee seksen zijn, van god en nature gegeven. In dat hypothetische geval rest er nog een heel ander probleem. Namelijk dat uiterlijk, lichaamsbouw en lichaamstaal regelmatig niet sporen met hoe wij die twee seksen hebben gedefinieerd. Voor zover het onderzoek naar zulke groepen mensen reikt, zijn ze genetisch, hormonaal en anatomisch volstrekt eenduidig (en vallen ze dus onder de uitersten in Fausto-Sterlings sekse-continuüm) maar voldoen ze op andere lichamelijke kenmerken niet aan sekse-definities.

Er is een groep vrouwen die als she-males wordt aangeduid. Ze zijn in alle opzichten biologische vrouwen, maar hun lichaam oogt ambivalenter: ze worden (op onderdelen) voor 'mannelijk' versleten. She-males hebben een lagere stem, een gedrongener lichaam of juist een dat langer en breder geschouderd is, en een andere lichaamstaal dan 'gewone' vrouwen. Met hun geslachtsrol hebben ze vaak ruzie, mogelijk als gevolg van hun uiterlijk, en jurken staan hen niet, zodat ze liever broeken en pakken dragen - ook toen dat ongewoner was dan het tegenwoordig is. Ze werken regelmatig in wat als 'mannelijke' beroepen worden beschouwd, met veel fysieke arbeid. Lang niet al deze vrouwen zijn lesbisch; de she-males die dat wel zijn, noemen zich doorgaans butch (hun tegenhangers, uiterst feminiene lesbiennes, heten femmes).

In de jaren vijftig en zestig doken butches regelmatig onder: de straf die op de combinatie van hun uiterlijk, hun travestie en hun seksuele voorkeur stond, was te groot. Zij namen de sociale identiteit van man aan, ze werden passing men.

Leslie Feinberg is zo'n butch. Op zestienjarige leeftijd werd ze verkracht door een groepje schoolgenoten die wel eens wilden weten of ze nu 'echt een vrouw was'. Tot haar verrassing werd zíj van school gegooid, niet de jongens in kwestie. Later, toen ze cafés voor femmes en butches bezocht en daar als zovelen regelmatig werd opgepakt bij een politie-inval - het officiële argument luidde dat vrouwen wettelijk verplicht waren minstens drie vrouwelijke kledingstukken te dragen, en dat doen butches nooit, die dragen een sjiek pak en mannenondergoed - ontdekte ze dat de politie onbetwist haar grootste vijand was. Na vrijwel elke inval en inhechtenisname werden de butches systematisch door de agenten verkracht. Ook de straat was geen veilig terrein: ze is een paar maal bijna dood geslagen.

Feinberg liet tenslotte haar borsten afzetten en slikte hormonen om voor man te kunnen doorgaan; ze liet haar baard staan voor extra effect. Pas toen de homobeweging groeide, durfde ze met de hormonen te stoppen: ze liet haar gezichts- en borsthaar met electrolyse verwijderen en leeft sindsdien weer als butch. (22) Ook nu nog zijn deze vrouwen hun leven niet zeker. Brendon Teena, een jonge Amerikaanse, werd in 1994 eerst verkracht en een paar dagen later vermoord omdat ze als butch leefde; de politie speelde een nogal dubieuze rol in deze kwestie. (23)

Er zijn mannen die uiterlijk zeer 'vrouwelijk' zijn: voor hen geldt het omgekeerde als voor she-males. Sommigen zijn homo (de klassieke nicht), anderen hetero; bijna allemaal hebben ze te maken met pesterijen, intimidaties en geweld op straat.

Voorts heb je tegenwoordig de gender-benders of de gender-blenders: mensen die zich erop toeleggen de scheidslijnen tussen de seksen en de geslachten te vervagen of dooreen te mengen, of die ertussen heen en weer zappen. Michael Jackson is zo'n gender-bender: bij elke nieuwe clip oogt hij meer als een meisje (de laatste keer herkende ik hem zelfs niet); het wachten is op het moment waarop hij daadwerkelijk het evenbeeld van een jonge Diana Ross wordt.

Niet iedereen die sekse-verwarring zaait is uit vrije wil tot die opstelling gekomen; sommigen hebben een lichaam dat ze ertoe dwong de fysieke scheidslijnen tussen de seksen met een hap zout te gaan nemen, en sommigen hebben de durf daar consequenties uit te trekken.

De vrouw die ik eerder dit jaar in de supermarkt zag, was vermoedelijk zo iemand. Ze had een goed figuur, prachtig lang haar, lange slanke handen - en een sikje. Zo een als de jongens cultiveerden die van grunge-muziek hielden en houthakkershemden droegen toen Nirvana en Pearl Jam in waren: zo'n rommelige pluk onderaan een kin. Haar baardhaar was stug en dik, en minstens twee centimeter lang. Ik keek, ik kon niet anders, en ik vond het dapper dat ze haar baard liet staan. Wendy Chapkis is ook zo iemand: een uiterst chique, zelfs feminiene feminist die bij voorkeur pandjesjassen en tule rokken draagt. Ze heeft opvallend baard- en snorhaar. Wendy heeft een lange strijd gevoerd tegen dat gezichtshaar en epileerde, bleekte en electrocuteerde het tot haar bovenlip rauw, haar kin gezwollen en vuurrood was - maar het hielp niet, het kwam telkens terug. Nog dagelijks wordt ze met haar snor en baard geplaagd en gejend, maar langzaam ontdekt ze hoe zich te verweren. (24) Toen ik haar ontmoette, staarde ik haar vol bewondering aan en vond haar prachtig: ze leek net een elegante, sexy kat. Maar zelf, oh lafbek, trek ik elke week die paar stugge en donkerder haren op mijn kin eruit.

Travestie: transgressie, geheimen en politiek

Op dit punt beland is de lezer er hopelijk van doordrongen dat lichamen diverser zijn dan past in de strikte tweedeling die alom wordt gehanteerd. Om samen te vatten: we verbinden gender nog altijd rechtstreeks aan sekse, en van sekse heb je er maar twee. Dat beperkt de keuze nogal.

Nu zijn er mensen die tot de ene sekse behoren, en die fysiek op alle punten volmaakt aan de definitie voldoen, maar zich opgesloten voelen in de mogelijkheden die zodoende voor hen openstaan. Sommige van die mensen noemen we feministen. Anderen heten transseksueel, of travestiet.

Alledrie zijn dat groepen die lichamelijk grosso modo uitstekend binnen de definities passen die voor hun sekse gelden, maar die daar desondanks graag uit willen breken: juist omdat ze er niet mee overweg kunnen en de do's and don'ts van het gender waarbinnen ze zijn opgevoed als een culturele dwangbuis ervaren. Dat er op grensoverschrijdend gedrag meestal straffen staan, dat zoiets derhalve nooit eenvoudig is, en dat feminisme als een politieke strijd gezien wordt, mag ik bekend veronderstellen; daarom: soit. Wat curieus is, dat de andere twee groepen - transen en travo's - tegenwoordig uitsluitend als psychiatrische of medisch-psychiatrische gevallen worden beschouwd en nooit als strijders in een cultureel of politiek gevecht.

Die beperkte interpretatie is opmerkelijk, aangezien travestie bij uitstek gebruikt werd (en wordt) als een manier om je vrijheden te verwerven die anders niet of moeilijk te verwezenlijken zouden zijn, en travestie daarmee van oudsher een sterk politiek-culturele component heeft. Travestie kan immers alleen tieren in een maatschappij die strenge regels stelt aan het uiterlijk, het gedrag en de taakopvatting van de seksen die zij onderscheidt: anders valt er simpelweg niets aan sekse-gebonden rollen en parafernalia over te nemen. Die wisseling, tijdelijk of permanent, is niet overal en altijd getaboeïseerd.

In veel culturen kunnen mensen van sociaal geslacht wisselen; en daarbij valt niet altijd goed te onderscheiden tussen travestie en transseksualiteit. Meisjes kunnen zich als man gaan kleden, bijvoorbeeld wanneer de oudste zoon is overleden: dochters worden daarna als man behandeld en kunnen, net als geboren mannen, met vrouwen trouwen. Jongens of mannen dragen vrouwenkleding en ondergaan soms castratie; soms geeft dat ze het recht met een man te trouwen. Er zijn veel termen geboekstaafd: berdaches (Noord- en Zuid-Amerika); Two_Spirits, badé, winkte, nadleeh (Noord-Amerika); hommasse (Europa); okule, agule, isangoma (Afrika); galla (Midden-Oosten); basaja (Indonesië); hijra (India, Japan); mudang (Korea).

Ook in het Westen vonden dergelijke transgressies plaats. In Albanië was het tot begin deze eeuw niet ongewoon dat vrouwen als man leefden. (25) Westerse vrouwen trokken in vroeger eeuwen regelmatig mannenkleding aan om mannenberoepen te kunnen uitoefenen: het was voor hen de enige manier om geld te verdienen, om alleen rond te trekken, om dienst te

nemen in het leger of op een schip. Jeanne d'Arc is het beroemdste voorbeeld. Alleen al tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog zijn er plusminus vierhonderd soldaten als vrouw 'ontmaskerd'. (26)

Wat we nu onder travestie verstaan - zich in kledij te hullen die voorbehouden is aan het andere geslacht - kan uiterst politiek zijn, en heeft zelden verband gehouden met psychiatrische aberraties. Nog geen eeuw geleden is er een complete culturele oorlog uitgevochten over het recht van Westerse vrouwen om een broek te mogen dragen: die gaf ze meer bewegingsvrijheid, en je kon er tenminste in sporten. Natuurlijk werden ze bespot, deze vrouwen in bloomers: in cartoons, in de krant, in gesprekken, op straat. Ze werden ten tonele gevoerd als belachelijk en hysterisch, als een afschuwwekkend en onvrouwelijk spektakel, en neergezet als schrikbeeld voor de eerzame burgeres, die er natuurlijk niet over zou piekeren een ander dan haar man te laten zien dat ook zij onder haar rokken twee benen had.

Broeken bleven overigens lang ongewoon voor vrouwen: ik herinner me dat, toen ik in de jaren zestig op de lagere school zat, veel onderwijzers eisten dat meisjes, als ze per se een lange broek wilden dragen, daar een rok of jurk overheen aantrokken. Vrouwen in hoge posities - ministers, staatssecretarissen, directeurs en managers - dragen nog steeds zelden een broek wanneer ze in functie zijn.

Het lijkt alsof er tegenwoordig geen politiek te pas komt aan travestie. En het lijkt alsof vrouwen, aangezien zij thans een vrije keus hebben tussen jurken, rokken en broeken, niet meer aan travestie doen: ze mogen nu immers alles aan, zelfs een kostuum met das. Maar dat is een vertekening. Vrouwen doen het nog steeds, en het heeft altijd te maken met transgressie of met het aannemen van een andere rol. Er zijn veel soorten travestie voor vrouwen, maar we zijn er niet langer op gespitst die te zien.

Butches doen het: ze presenteren zich aanzienlijk 'mannelijker' dan mensen acceptabel vinden voor vrouwen. De klassieke butch bindt haar borsten af om een vlakkere tors te krijgen, en draagt soms een sok of een namaakpenis in haar broek, om te zorgen dat haar kruis anders oogt. Je gaat daarvan trouwens ook anders zitten en lopen, zo blijkt, en dat helpt erg om de suggestie dat je man bent overtuiging bij te zetten. 't Is een tamelijk riskante bezigheid. Wie zich, zo gekleed, verraadt loopt het risico met geweld op haar plaats te worden gewezen.

Maar vrouwen gaan ook in vrouwentravestie: als ik me voor het Boekenbal opdof en een theatrale jurk met veel strass en pailletten erop aantrek, of een rubberen straksluitende jurk draag, word ik ineens van intellectuele en feministische vrouw tot diva of slet (die hoedanigheden sluiten elkaar kennelijk uit). Vrouwen die, bijvoorbeeld vanwege hun werk, een pakje en zijden bloesjes moeten dragen waar ze zelf liever een spijkerbroek en een wijde trui zouden aantrekken, vertellen van diezelfde ervaring in travestie te gaan: ze spelen dáme, terwijl ze gewoonlijk een andere culturele vrouwenrol aanhouden. En misschien is het afleggen van een hoofddoek of de chador voor een moslimmeisje voor haar evenzeer een vorm van travestie.

Travestie onder mannen is herkenbaarder, en politiek diffuser: er zijn uiterst conservatieve en sterk progressieve vormen. Wat Snip & Snap, Piet Bambergen en Benny Hill deden, is

hoofdzakelijk een methode om vrouwen als lelijke, bespottelijke en domme wezens neer te zetten. Godlof komt die variant alleen in slechte tv-programma's tot uiting en is Benny Hill al een paar jaar dood - moge hij nog lang en vooral vredig in zijn graf rusten - dus dat telt niet echt. Relevanter zijn de varianten die Maartje, X, Priscilla en Hellun uitdragen.

Maartje is Maarten 't Hart, de klassieke travestiet uit de psychiatrische handboeken. Al sinds z'n vijfde wilde hij graag vrouwenkleren aan en durfde dat niet. Later verzamelde hij moed en een paar jaar geleden waagde hij een publieke coming out. Op datzelfde Boekenbal, overigens. (Wat is dat toch met travestie en de letteren?) Nu gaat hij geregeld als vrouw de straat op. Ter voorbereiding observeerde 't Hart vrouwen jarenlang, als waren ze muizen in een proefopstelling, en legde hij lijsten aan waarin hij noteerde hoe vrouwen in gedrag en beweging van mannen verschillen: een etiquetteboek dat hij als instructieboek beschouwde en uit z'n hoofd heeft geleerd. (27)

Een groot deel van het genoegen dat travestie hem verschaft, bestaat eruit dat hij anders kan zijn dan hij gewoonlijk is: hij spreekt over andere onderwerpen, hij gedraagt zich anders, hij beweegt zich anders. Waar hij geen rekening mee houdt is dat hij, bij al zijn observaties, slechts vrouwen van een bepaald genre heeft bestudeerd - de nette, heteroseksuele, blanke, feminiene burgervrouw. Andere typen vrouwen, zoals Whoopi Goldberg, Ruby Wax, Annemarie Grewel of Jamie Lee Curtis, vallen duidelijk buiten zijn blikveld. 't Hart komt dan ook uit op een uiterst tuttig en behoudend beeld, en verklaart dat vervolgens voor ideaaltypisch 'vrouwelijk'.

Hij doet kortom precies wat al die circulaire onderzoeken doen: eerst zelf wegsnijden wat niet binnen zijn definitie past van wat een man is, kan doen en dragen (waarom zou hij zich als man niet feminien kunnen bewegen?), dan - op grond van een al even specifieke blik - bepalen wat des vrouws is; daarna zet hij die twee tegenover elkaar. En tenslotte dient hij het verkeer te gaan regelen tussen de werelden die hijzelf als diametraal tegenovergesteld heeft gedefinieerd. In tegenstelling tot Tootsie - uit de gelijknamige film, en ook al zo'n prototypische burgertrut - leert hij nooit dat die twee werelden wellicht te integreren zijn.

X, Maartjes verwant, heeft geen naam, want X spreekt zelden hardop. Voor X is travestie verbonden met erotiek en seksualiteit: het aantrekken van jarretelles, kousen, corsetten, beha's, het dragen van wapperende rokken, strakke truitjes, opengewerkt kant, ritselende zijde en ruisend satijn verschaft X een gevoel van opwinding. Misschien wel juist omdat het taboe op grensoverschrijdend gedrag een zekere erotisering van die transgressie met zich mee kan brengen.

Datgeen waaraan X zich overgeeft, is sterk ritueel gekleurd: in plaats van het snelle ochtendlijke wassen-scheren-aankleden is er ineens uitgebreid aandacht voor elke handeling: elke stap, hoe minutieus ook, wordt met opperste concentratie verricht, elk detail met liefdevolle aandacht omringd. Alles staat in het teken van luxe, poëzie, textuur: een esthetiek die X in het mannenleven niet vindt. Voor X is dameskleding een fetisj geworden. X gaat meestal niet de straat op als vrouw; maar de kans bestaat - zoals regisseur Ed Wood al in 1953 constateerde (28) - dat mannen die er in het geheel niet uitzien als travestiet, onder hun driedelig pak of hun werkmanskleding een keursje dragen, kousen of een satijnen slip.

De Maartje- en de X-variant liggen dicht bij elkaar: ze vatten vrouwen, of elementen die als vrouwelijk zijn gedefinieerd, op als wezenlijk 'anders' en daarom als begeerlijk, benijdenswaardig, bevrijdend of opwindend. Beiden beschouwen hun travestie lange tijd als een pijnlijk en prangend psychologisch probleem dat ze geheim trachten te houden, vaak ook voor eventuele partners. Beiden hebben een vrij strikte scheiding tussen mannen en vrouwen verinnerlijkt; travestie ondergaan ze voorts vooral als een psychologische (soms seksuele) kwestie, geen politieke. En tenslotte zijn het alletwee vormen van travestie die uitsluitend voorkomen onder heteroseksuelen.

De andere twee varianten zijn daarentegen sterk verbonden met homoseksualiteit. Er komt weinig gepsychologiseer en gezielgraaf aan te pas: het zijn theatraler, vrolijker opvattingen van travestie. Priscilla (29) is de homo die zich als damesdiva uitdost; in zekere zin is ze, als ik in Boekenbal-outfit ben, mijn collega. Tegen Priscilla - hier in Nederland vertolkt door bijvoorbeeld Nicky Nicole - wordt regelmatig als bezwaar ingebracht dat ze vanwege haar superfeminiene uiterlijk een karikatuur van vrouwen maakt, en daarom seksistisch, vrouwvijandig en wat al niet zou zijn.

Maar dat is onzin. Vrouwen interesseren Priscilla's namelijk geen lor, net zoals een butch geen man wil zijn maar vooral een positie wil kiezen, of inneemt. Butches streven ongenaakbaarheid na en afstandelijkheid; Priscilla's ambiëren glamour, en glamour is natuurlijk altijd overdreven; daarin ligt nu juist de aantrekkelijkheid ervan besloten. Voor Priscilla's is travestie daarnaast een belangrijke manier om zichzelf te verheffen, zoals de film Paris is Burning (30) liet zien: je kunt jezelf er (tijdelijk) mee op gelijke hoogte stellen als je idool, de armetierigheid van je gewone geploeter en problemen even achter je laten, en met mazzel word je ontdekt en kun je er je geld mee verdienen. En uitsluitend feestelijk is het niet. Priscilla's worden net als butches regelmatig bespot, opgepakt, mishandeld, verkracht en soms vermoord.

De Hellun-variant tenslotte is politiek en cultureel het meest interessant. Hellun Zelluf en haar collega's - Dolly Bellefleur, Miss Mopsie, Vera Springveer - zijn homo's die buitenissige vrouwenkleding aantrekken maar geen moment iets of iemand willen imiteren. Ze stoppen geen vullingen in hun jurken en ontharen hun benen niet: ze trekken een theatrale jurk aan (of husselen traditionele mannen- en vrouwenkledij dooreen) als een methode om te spotten met scheidslijnen tussen vrouwelijkheid en mannelijkheid. Ze parodiëren, ze zijn camp en zeer geëngageerd.

Wat ze doen is subversief, doordat ze fatsoensregels aan hun naaldhak lappen, verwarring stichten, incorrecte standpunten verkondigen en lastige vragen stellen, juist over zulke ogenschijnlijk simpele dingen als ho & he, man & vrouw, netjes & vies, chic & banaal. En nooit zijn ze zielig. Ze gaan nergens onder gebukt, en al zeker niet onder de voor anderen soms zo pijnlijke en nauwelijks te torsen last van sekse, geslacht of seksuele voorkeur. Ze zijn wie ze zijn en anderen hebben dat maar te accepteren; zo niet, dan vechten ze gewoon terug en doen dat bij voorkeur met een valse opmerking, of door elegant doch bitchy hun nagels uit te slaan.

Het onbetwiste hoogtepunt in de geschiedenis van de Nederlandse travestie was dan ook het moment waarop Hellun Zelluf en Maartje 't Hart samen bij Jan Lenferink zaten, beiden in vol

ornaat, en aldaar pontificaal botsten. Maartje vroeg via Jan het Nederlandse volk zedig om begrip, en blikte tragisch-hoopvol in de camera. Hellun liet haar mond vilein krullen, nam Maartje van top tot teen op en voegde haar toe: “Begrip? Voor zo'n jurk als jij draagt? Ik zou er nog niet eens de áárdappels in willen schillen.” Daarna hield ze een provocerend betoog over aids, plezier en safe sex. Maartje was subiet knock-out.

Als dat geen politieke controverse was, dan weet ik het niet: Hellun maakte met één sneer duidelijk dat travestie niet over zieligheid doch over strijd ging, dat er zoiets als betreurenswaardige tuttigheid bestaat, dat ook mannen kunnen ruziën over jurkjes, en dat een en ander ervan verband houdt met definities van vrouwelijkheid. Chapeau, Hellun.

Werk in uitvoering

Komen we eindelijk bij de omgebrachte partners. Transseksuelen identificeren zich in veel opzichten - uiterlijk, kleding, gedrag, sociale rol, zelfbeeld - met het andere geslacht en willen definitief overstappen: ook fysiek. De genderrol van de andere sekse aannemen is hun niet voldoende: juist het lichaam dient, voor zover mogelijk, gecorrigeerd te worden. Ze willen lid worden van de andere sekse.

Niet alleen voor transen zelf brengt zo'n beslissing veel met zich mee: ook voor hun directe omgeving. Niet voor niets worden geliefden, ouders en kinderen van transen regelmatig aangeduid als 'nabestaanden'. Die verliezen hun vriendin, vader of dochter en krijgen daar - tenminste, als ze ertegen kunnen - een vriend, moeder of zoon voor terug. Veel familie- en vooral liefdesrelaties lopen erop spaak.

In de liefde is transseksualiteit een hoogst ongewoon probleem: stel dat de verhouding blijft bestaan, dan krijgt die een nieuwe naam toebedeeld en wordt die maatschappelijk totaal anders ingeschat. Want wat eerst een homoseksuele verhouding was heet nu heteroseksueel, en omgekeerd - maar de mensen blijven dezelfde. De liefde en affecties vaak ook; zelfs wat de seks betreft hoeft er niet idioot veel te veranderen. (31)

Toch blijkt de stap je te laten ombouwen vaak een breekpunt in relaties te zijn, juist vanwege die nieuwe maatschappelijke positie die een transseksueel inneemt en de veranderde blik op hun verhouding: veel partners vrezen statusverlies en discriminatie (en sommigen zijn niet bestand tegen het deel worden van een homoseksuele verhouding). Transseksuelen vrezen dat natuurlijk ook, maar zij zien voordelen die zulke nadelen overstijgen. Wie trans is of nauw met een transseksueel te maken heeft, moet kortom heel hard gaan nadenken over wat homo- en heteroseksualiteit nu eigenlijk inhouden, en merkt dat die begrippen een vlottender karakter hebben dan gewoonlijk wordt aangenomen.

Transseksualiteit is voer voor iedereen die zich vermoeit met het lichaam-geest probleem, of met kwesties rond natuur/cultuur. Het fysiek klopt niet met het hoofd, de sekse die iemand heeft correspondeert niet met zijn of haar geslachtsidentiteit, en niemand weet goed waardoor dat komt. Eerder is wel getracht die 'breuk' tussen lichaam en geest te herstellen door middel van psychotherapie; de gender-identiteit moest gehermodelleerd worden, zodat die wél zou passen bij de sekse. Zulke exercities waren tamelijk vruchteloos.

Sinds de Tweede Wereldoorlog worden sekse-operaties uitgevoerd, waarbij het lichaam wordt aangepast aan de gender-identiteit. Die aanpak is aanzienlijk succesvoller. En spectaculairder, zeker gezien de strikte seksenscheiding die wij kennen. Toen 1952 bekend werd gemaakt dat een voormalig soldaat zich had laten ombouwen tot vrouw en nu als Christine Jorgenson door het leven ging, sloeg dat nieuws in als een bom en was het overal in het Westen

voorpaginanieuws. Jorgenson was niet de eerste, het gebeurde al jaren in het geniep, maar ze was wel de eerste die het publiek maakte.

Maar ook voordat medici zich over transen ontfermden, kwam de vraag voor en waren er oplossingen. De hijras in India - mannen die vrouw werden, die lange tijd een min of meer heilige status hadden en tegenwoordig vooral via de prostitutie overleven - lieten zich door een oudere, ervaren hijra castreren. In Japan bestaat een vergelijkbare traditie. De Amazones lieten hun borsten afzetten en leefden daarna als mannen. Een combinatie van travestie, castratie en - tsja, nu zou je zeggen 'prothese' - is in veel culturen gewoon geweest; sterker, de mensen die die stap zetten, werden vaak priesters en priesteressen. Er is overigens een hele ris hermafrodiete of seksueel ambivalente goden. (32)

In Nederland zijn tot op heden ongeveer 1700 operaties uitgevoerd. Transseksualiteit komt niet vreselijk veel voor: het gaat hier om ongeveer 50 op de miljoen mensen. (33) Dat percentage wisselt: in Singapore - waar het klimaat jegens transseksuelen eveneens redelijk is, gaat het om vier keer zoveel mensen: 200 mensen per miljoen.

In Nederland neemt de vraag naar een sekse-operatie de laatste jaren gaandeweg toe; men speculeert dat dit komt door de grotere openheid over het fenomeen. De verhouding tussen vrouw-naar-man (FtM) transseksuelen en man-naar-vrouw (MtF) transseksuelen is bijna overal constant, namelijk 1 op 2,5. Intrigerend en tot nu toe onverklaard is dat alleen in voormalige Oostbloklanden die verhouding radikaal anders ligt: daar zijn ruim vijf maal meer vrouwen dan mannen die zich zouden willen laten ombouwen. (34)

De diagnostische criteria voor transseksualiteit zijn nauw omschreven, en alle transen melden inderdaad netjes juist die problemen: “het gevoel met de verkeerde sekse te zijn geboren ... een gevoel van vervreemding jegens het eigen lichaam, waarbij alle sekse-kenmerken als afstotend worden ervaren ... een sterke wens op het andere geslacht te lijken ... het verlangen om ook door anderen als lid van het andere geslacht te worden aanvaard.” (35)

Het is echter zeer de vraag of transseksuelen die afkeer van hun oorspronkelijke geslachtsdelen wel zo sterk ervaren als de medische literatuur het voorstelt. Vrouw-naar-man transseksuelen willen hun vagina vaak zelfs houden - deels omdat wat er aan penisconstructie mogelijk is nu niet bepaald het summum is, en deels omdat testosteron slikken de clitoris dusdanig vergroot dat je 't daarmee als man nog heel aardig redt, zeker wanneer je namaak-zaadballen laat implanteren - en blijken daarmee redelijk tevreden te zijn; (36) ook man-naar-vrouw transseksuelen hebben hun penis lang niet allemaal zo gehaat als de boeken beweren.

Wat veeleer het geval is, is dat mensen die in aanmerking willen komen voor een sekse-aanpassing verduveld goed weten wat de medisch-psychiatrische criteria voor acceptatie zijn, en hun verhaal prompt op maat snijden voor de therapeuten die de diagnose moeten stellen. Zodat de medici telkens aangenaam verrast zijn te horen hoe goed hun criteria de werkelijkheid dekken - zich niet realiserend dat dat éne wetenschappelijke boek dat er over transseksualiteit bestond, jarenlang van hand tot hand ging en door elke kandidaat zo ongeveer uit het hoofd werd

geleerd voordat ze op gesprek gingen. (37) En o wonder: transseksualiteit blijkt aanzienlijk diverser dan de terzake bevoegde medici ooit hebben kunnen bevroeden.

Transseksualiteit is de enige ingreep die pas uitgevoerd wordt nadat de kandidaat anderhalf tot twee jaar 'stage' heeft moeten lopen. Wie eenmaal geaccepteerd is als patiënt, mag met de hormoonkuur beginnen en moet onderwijl de real-life test doen. Pas wanneer die stage is volbracht, volgt de operatie (in de wandeling: 'het ombouwen').

De hormoonkuur zet een aantal lichamelijke processen in gang. Vrouwen worden gespierder, hun heupen smaller, hun gezicht en kaak breder, ze krijgen baardgroei en borsthaar, hun stem daalt, hun clitoris groeit. Mannen krijgen een zachtere huid, ze ontwikkelen borsten, hun heupen dijen uit, hun seksuele behoefte neemt af en hun penis wordt kleiner. Mannen krijgen daarnaast vaak logopedische hulp om hun stem van timbre te laten veranderen en moeten aan de electrolyse om baard-, snor-, borst- en een deel van het schaamhaar kwijt te raken. De hormonen moet je de rest van je leven blijven slikken.

Tijdens de real-life test verplichten genderteams transen om te leven als waren zij al lid van het andere geslacht. Dat is bepaald geen eenvoudige opgave. Het verschil tussen biologische sekse en sociaal geslacht wordt prangend, vooral voor man-naar-vrouw transen: het is uiterst lastig om verplicht als vrouw door het leven te moeten gaan terwijl je nog steeds een five'o'clock shadow hebt, er een bobbel onder je jurk zit, je kaak erg vierkant is, je amper borsten hebt en je stem laag klinkt.

Bovendien krijg je, zolang je sekse wettelijk nog de oude is, te maken met vernederende identificatie-kwesties en ontstaan er allerlei pijnlijke conflicten tussen sociaal geslacht en geregistreerde sekse. Telkens als de stagiaire paspoort, rijbewijs, giro-afschriften of ander papierwerk moet laten zien, ontstaan er problemen.

Allerlei instanties willen je voornaam en de V of M op je papieren (38) alleen dan veranderen wanneer je je geboortepapieren wettelijk hebt laten aanpassen. En dát kan weer pas als je helemaal 'klaar' bent. En wie nog in de verbouwing zit, valt tussen twee werelden. Mag je lid blijven, of worden, van de voetbalclub? Mag je het vrouwencafé al in, of nog in? Welke kleedhokjes moet je nemen in het zwembad? Naar welke wc's dien je te gaan? Mag je de hamman in? Moet je op de vrouwen- of op de mannenafdeling in het ziekenhuis als je je been hebt gebroken? Wat zeggen medewerkers van het kledingmagazijn als je de damespashokjes wilt gebruiken? Veel instanties hanteren hun voor zulke situaties hun eigen, meestal strenge regels. In Nederland worden onaffe man-naar-vrouw transseksuelen die tot hechtenis zijn veroordeeld, opgesloten in mannengevangenissen. (39) Werkgevers verbieden onaffe transseksuelen regelmatig gebruik te maken van de wc's die bij hun nieuwe genderrol horen. Fijn plan, om een sociale vrouw te verplichten naar de mannen-wc te gaan of haar detentie in de mannengevangenis uit te zitten. Zo sterkend voor het karakter, ook.

Genderteams blijken er bovendien regelmatig een conservatieve opvatting op na te houden over wat des mans en des vrouws is: dat zet een tamelijk sterk stempel op die 'stage'-periode. Zo struikelen in de VS kandidaten regelmatig over het feit dat ze niet homoseksueel mogen zijn: dan zijn ze geen 'goede' vrouwen of mannen in spe.

Leden van genderteams in Nederland zijn evenmin per definitie vooruitstrevend. Professor Gooren, de enige transprofessor in dit land, deskundige en voortrekker bij uitstek en een man wiens moed in de medische wereld uitsluitend lof verdient, is in zijn rolopvattingen jammerlijk ouderwets. 'Echte' vrouwen willen volgens hem dat mannen de deur voor hen openhouden en zijn niet feministisch. (40) Een goede vriend van mij, die als meisje feminist was en erg met de homo's heulde, heeft bij de VU als een leeuw moeten vechten om als aanstaande man zijn feministische opvattingen te mogen blijven huldigen; hij is helaas niet de enige.

Er zijn nogal wat transseksuelen die het bij de hormonen laten: ze gaan niet onder het mes. Soms is een operatie nooit hun bedoeling geweest, en was het voorwenden van die wens de enige methode die ze zagen om de felbegeerde hormonen op recept te krijgen. Soms kunnen ze de operatie simpelweg niet betalen. (Nederland is een van de weinige landen waar deze operatie door het ziekenfonds wordt vergoed.)

In transkringen is dientengevolge een heel scala aan denominaties ontstaan: je kunt pre-op zijn (nog niet geopereerd), post-op (klaar met de operaties) of non-op (dan laat je het bij de hormonen, eventueel aangevuld met borstafzetting of -vergroting en electrolyse). In toenemende mate prefereren mensen die doelbewust non-op zijn, zich transgender te noemen in plaats van transseksueel: zij ambiëren juist de ambivalente status en willen per se niet honderd procent man of vrouw zijn. Ze zouden sekse en geslacht willen overstijgen.

In Nederland is inmiddels een belangengroep voor transgenderisten opgericht, de Stichting René(e). Jammer is dat zij op hun beurt een medisch etiket nastreven - ze willen dat de VU transgenderisme als aparte categorie erkent en een officiële status verleent - en zich daarbij tamelijk klaaglijk opstellen. Ze zouden beter de zelfwerkzaamheid kunnen bevorderen. Borstoperaties kunnen overal plaatsvinden, daar heb je geen transteam voor nodig, en hormonen zijn ook buiten de VU om te bekomen. Hoe dachten ze dat transseksuelen het überhaupt zover hebben geschopt dat de operaties die ze ambiëren, thans onderdeel uitmaken van het medisch bedrijf? Door te beginnen via het illegale circuit, natuurlijk...

Wat me overigens schrik inboezemt is dat Louis Gooren in reactie op de wensen van transgenderisten niet veel anders wist te zeggen dan: “Ik kan me niet in hen verplaatsen,” en dat een grond acht om hen af te wijzen. (41) De gotspe ervan is adembenemend: alsof Gooren zich wél kan verplaatsen in transseksuelen die netjes aan alle definities uit zijn handboeken voldoen. Het is onkunde, en - naar ik vrees - een uiting van conservatief denken over sekse. Iets met het streven naar bi-polariteit, zou je haast vermoeden. Terwijl het interessante van transgenderisten nu juist is dat zij de vigerende definities van sekse en gender niet zonder slag of stoot aanvaarden.

Explosieve transseksuelen

Wat dat laatste betreft valt er veel te leren van transseksuelen. Hun levensgeschiedenissen halen een aantal vaste noties radikaal omver: feministische theorieën, opvattingen over wat homoseksualiteit is, juridische concepten over gezin en relaties.

Om bij de feministische theorie te beginnen: de stelling dat vrouwen tot vrouw worden gemaakt op grond van hun lichaam ligt aan de basis van elke feministische theorie. Maar transseksuelen bewijzen dat die stelling niet altijd opgaat. Er zijn mensen die een mannenlichaam hebben en een vrouwelijke identiteit ontwikkelen - een onmogelijkheid binnen de feministische theorie. Hoe kun je 'ervaren' dat je vrouw bent, wanneer je niet aan de theoretische voorwaarden voldoet die een vrouw tot vrouw maken? En wat is dat eigenlijk, 'ervaren' dat je een vrouw bent? Hoe voelt dat? (42)

De geslachtelijke identiteit van transseksuelen wordt nu juist níet bepaald door hun biologie; hun gender-identiteit blijkt onafhankelijk van hun lichamelijke sekse, of van de noties die de cultuur aan zo'n lichaam verbindt, tot stand te zijn gekomen. Dat lijkt het ultieme bewijs tegen zowel 'biology is destiny' als tegen 'socialization is destiny'.

Inez Orobio de Castro heeft een schitterend proefschrift aan deze kwestie gewijd. (43) Feministen theoretisch de mantel uitvegen op dit gebied was meer dan terecht, maar hilarisch wordt het pas wanneer ze de juridische kant van de zaak beschrijft. In 1982 werd in Nederland een wet aangenomen die het transseksuelen mogelijk maakte om ook legaal van sekse te veranderen. Wie in aanmerking wil komen voor zo'n wettelijke wijziging, dient aan drie voorwaarden te voldoen:

1. De operatie moet onomkeerbaar zijn (onder andere om misbruik te voorkomen (44));
2. Wie getrouwd is moet eerst scheiden, aangezien de wet huwelijken tussen twee mensen van gelijke sekse uitsluit;
3. Reproduktie moet voortaan onmogelijk zijn (wat zoveel wil zeggen als: alles eruit of eraf), zodat er geen kinderen geboren kunnen worden uit ouders van wie de wettelijke sekse afwijkt van de biologische sekse.

Een beperking is dat de wettelijke sekse-verandering niet met terugwerkende kracht kan worden geëffectueerd, om verwarring over ouderschap te voorkomen. Anders was een FtM mamma na de legale sekse-wijziging namelijk ineens wettelijk vader van het kind en zou dat kind derhalve ineens twéé vaders hebben: de nieuwe, zojuist verbouwde vader en de oude, biologische vader.

So far, so good. De wetgever rustte tevreden achterover: het familierecht (biologische afstamming, wettelijk ouderschap, het heteroseksuele huwelijk) gered en toch was er een mooie plaats ingeruimd voor de transseksueel.

De werkelijkheid is echter lastiger dan de wetgever zich wilde realiseren, en bovendien staat de werkelijkheid niet stil. Neem nu het geval, begint Orobio de Castro fijntjes, dat een vrouw die een kind heeft, een sekse-operatie laat uitvoeren. Zulke dingen komen voor, nietwaar. Daarna laat deze verse meneer zijn sekse wettelijk aanpassen. Aangezien hij nu legaal een man is, mag hij met een vrouw trouwen. Hij doet dat. Vanwege het verbod op een terugwerkende wettelijke status is deze meneer thans wettelijk de man van zijn echtgenote én de moeder van zijn kind. De genetische én de legale moeder van dat kind, let wel. Maar hij en zijn nieuwe echtgenote mogen dat kind niet adopteren van de wetgever, aangezien in dat geval "de adoptie van het kind zou geschieden door twee vrouwen," (45) en dat vinden wij niet goed.

Stel nu - en Orobio de Castro gaat er nog eens goed voor zitten - dat de vrouw van deze nieuwbakken man zwanger raakt (bijvoorbeeld via de spermabank) en een kind krijgt. Omdat hij met haar getrouwd is, wordt het kind automatisch geëcht. Zo zit de wet nu eenmaal in elkaar: mannen worden wettelijk vader wanneer hun echtgenote bevalt, of het kind nu genetisch van hen is of niet. Van dit tweede kind is hij dus de wettelijke vader. Hij is derhalve tegelijkertijd wettelijk echtgenoot, wettelijk vader en wettelijk moeder. De wet heeft zichzelf vastgeredeneerd.

We hebben hier dan iemand die uiterlijk, sociaal en wettelijk een man is. Een man die legaal gezien zowel vader als moeder is. Die de genetisch moeder van z'n eerste kind is. Die, wanneer zijn eigen voortplantingsorganen als criterium worden genomen, überhaupt geen sekse heeft.

Het kan nog ingewikkelder. Voortplanting kan tegenwoordig via omwegen, de technologie ontwikkelt zich immers rap. (46) Wanneer de transseksueel die hier als voorbeeld dient, voorafgaand aan de operatie haar eicellen zou laten invriezen, daarna van sekse verandert en trouwt, kunnen hij en zijn vrouw die eitjes laten bevruchten via een donatie van de spermabank en ze bij de echtgenote laten nestelen. (Let op: haar eicellen in de baarmoeder van zijn vrouw.) Dan is deze man zowel de wettelijke vader als de genetische moeder van dit nieuwe kind.

Denk alle betrokkenen er eens bij: want dit alles speelt zich uiteraard niet in een vacuüm af. Haar voormalige man (van wie ze scheidde toen zij een hij werd) is de genetische en wettelijke vader van het eerste kind. Ergens loopt een zaaddonor rond die de genetische vader is van het tweede kind, geboren na de operatie, waarvan onze trans de wettelijke vader is. De trans zelf is inmiddels niet langer de dochter van haar ouders, maar hun zoon. Hij is geen zusje meer, maar een broer. En de genetische en wettelijke moeder van zijn eerste kind.

Niet dat dat de mensen in kwestie problemen hoeft te berokkenen. Maar de wetgever kan het eenvoudig niet bijbenen. Orobio de Castro: "De wet baseert zich op registratie: ouderschap is legaal ouderschap indien geregistreerd. Door registratie te weigeren gebruikt de wet haar macht, maar tegelijkertijd blijkt daaruit haar beperking. Gezien de diversiteit in leefstijlen, keuzes en ervaringen die mensen tentoonspreiden, grenst het aan magisch denken wanneer de wetgever weigert iemands feitelijke situatie te documenteren en te denken dat de kous daarmee af is." (47)

En o ja, een transseksueel die getrouwd is en een sekse-operatie laat uitvoeren, maar géén wettelijke sekse-verandering aanvraagt, kan natuurlijk gewoon getrouwd blijven. Het homohuwelijk is dus allang een feit. Wettelijk wordt weliswaar de fictie opgehouden dat dit nog altijd een heteroseksueel huwelijk is, maar sociaal gezien is het een huwelijk tussen twee mensen van dezelfde sekse.

Had er trouwens al iemand bij stilgestaan wat er wettelijk gezien gebeurt wanneer Jamie Lee Curtis, of een van die andere vele eerder genoemde intersexuelen, trouwt? Misschien moeten degenen die zich tegen het homohuwelijk verzetten op grond van de gedachte dat alleen man en vrouw dat recht toekomt, die wet nu eindelijk eens gaan handhaven. Want duizenden mensen hebben er al de hand mee gelicht.

Gezien dit alles, stelt Orobio de Castro, is er een eenvoudige doch waarlijk revolutionaire oplossing: simpelweg afstappen van de registratie van sekse. Wettelijk gezien gaat die toch nergens over, want de wet kijkt niet naar lichamen maar uitsluitend naar geboortebewijzen - naar papier, derhalve. De wet interesseert het niet welke sekse iemand is toegekend, de wet gaat pas kijken wanneer je je registratie daarvan wilt veranderen.

De enige reden daarvoor is het vasthouden aan inmiddels zwaar verouderde opvattingen over sekse, voortplanting en gezinsverhoudingen, die gebaseerd zijn op vanzelfsprekende heteroseksualiteit plus de gedachte dat mensen mannen dan wel vrouwen moeten zijn, en dat het onderscheid tussen die twee klip en klaar is.

“Wanneer ouderschap niet langer op basis van sekse wordt toegekend en de wet niet langer zou onderscheiden tussen moederschap en vaderschap, en wanneer verantwoordelijkheid (oftewel sociaal ouderschap) in plaats van afstamming het criterium zou zijn om de wettelijke relaties tussen volwassenen en kinderen te regelen; wanneer heteroseksualiteit kortom niet langer de grondslag voor wettelijke arrangementen zou zijn, welk rationeel argument zou dan de registratie van sekse bij de geboorte kunnen rechtvaardigen? Geen enkel.” (48)

Ronduit geniaal. Het lost veel problemen op. Geen gedoe meer met de registratie van kinderen van wie de sekse niet meteen bij de geboorte duidelijk is; laat ze zelf maar zien, later, als ze groot zijn en een mening kunnen hebben. Geen idiote discussies meer over het homohuwelijk, want twee mensen kunnen altijd trouwen. Geen anatomische wettelijke vaders die genetisch moeder zijn. Geen genetische vaders die tegelijk sociale moeders zijn. Geen transseksuelen die hun rijbewijs niet durven laten zien omdat ze dan mot krijgen. Inderdaad: waarom zouden we sekse van overheidswege registreren?

Je wordt te pas, en vooral te onpas, gevraagd te rapporteren wat je sekse is. De premisse is telkens dat je dat ook kúnt: zeggen tot welk van de twee aangegeven seksen je behoort. Doorhalen wat niet van toepassing is - maar een streep door beide zetten, kan en mag niet. Overal doemt die vraag op: wanneer je een Airmiles-pasje aanvraagt, wanneer je een verhuisbericht wilt invullen voor de PTT, wanneer je meedoet aan een onderzoek naar energie-besparing van het GEB en wanneer je een reisje naar Torremolinos bestelt. Zelfs wanneer ik me

op Internet bij de een of andere site wil laten registreren om daar hun pagina te kunnen doorzoeken of software te downloaden, willen ze ineens weten of ik man of vrouw ben - terwijl dat er toch werkelijk niet toe doet en er op dat moment bovendien belangrijker vragen te stellen zijn, bijvoorbeeld naar welk type programmatuur mijn belangstelling uitgaat. Waarom ze dat vragen? Uit gewoonte, vermoedelijk, of opdat ze 'mevrouw' voor mijn naam kunnen zetten wanneer ze me een brief of e-mailtje sturen. Maar met een keurige aanhef als 'Geachte klant' of 'Beste K. Spaink' heb ik toch werkelijk geen reden me geschoffeerd te voelen?

Natuurlijk, er zijn onderzoeken en statistieken waarin het nut heeft om te weten tot welke sekse mensen behoren. Maar het zou zinnig zijn er voortaan niet zo volautomatisch van uit te gaan dát het uitmaakt, sekse, en misschien moeten er meer opties worden aangegeven dan alleen die twee: M/V. Al was het maar om het besef te bevorderen dat er meer bestaat dan die twee varianten alleen.

Bovendien, soms heeft onderzoek juist te lijden doordat sekse zo serieus genomen wordt of als allesbepalend wordt beschouwd, en komen heikele kwesties op die manier slechts met grote moeite boven tafel. Pas toen ook jongens en mannen uit eigener beweging meldden met incest van doen te hebben gehad, drong het tot onderzoekers en hulpverleners door dat ze een groep systematisch over het hoofd hadden gezien. In theorie, behandeling en signalering van incest werden jongens categorisch uitgesloten - niet omdat uit observatie was gebleken dat die ervaring bij jongens niet voorkwam, maar omdat de fixatie op sekse verhinderde dat die observatie überhaupt gemaakt kon worden.

Hetzelfde geldt voor andere vormen van seksueel geweld: onze fixatie op mannen als daders en op vrouwen als slachtoffers verhindert dat tot mensen doordringt dat ook vrouwen seksueel geweld kunnen plegen. Vrouwen verkrachten, vrouwen mishandelen, vrouwen plegen seksuele intimidaties; de slachtoffers zijn soms mannen, meestal vrouwen. (49) Vrouwen doen het aanzienlijk minder vaak dan mannen, dat is een feit, maar ze doen het. En het is hoog tijd dat we dat leren zien.

Laat ons sekse minder serieus nemen. En het is tijd dat niet de overheid de registratie ervan pleegt, maar dat mensen zichzelf mogen benoemen; opdat zijzelf kunnen bepalen of ze man of vrouw zijn, of iets daar tussenin, en iets makkelijker van positie kunnen veranderen als ze dat willen.

En tenslotte lijkt het me een goed plan in kwesties van sekse en geslacht niet langer te redetwisten over natuur versus cultuur, over biologie versus opvoeding. Die twee begrippen zijn recursief en gaan bezwangerd van vooronderstellingen. Er is geen natuur versus cultuur. Er is alleen mixtuur.

Literatuur:

- Peter Ackroyd: Dressing Up. Transvestism and Drag: The History of an Obsession, Thames and Hudson, London 1979.
- Martijn Antonio: Mannen onder elkaar. Vrouw-naar-man transseksuelen over relaties en seksualiteit, scriptie sociologie UvA 1995.
- Kate Bornstein: Gender Outlaw. On Men, Women, and the Rest of Us, Vintage Books, New York 1995.
- Phyllis Burke: Gender Shock. Exploding the Myths of Male & Female, Anchor/Bantam Doubleday Bell, New York 1996.
- Loren Cameron: Body Alchemy. Transsexual Portraits, Cleis Press, Pittsburg 1996.
- Inez Orobio de Castro: Made to Order. Sex/Gender in a Transsexual Perspective, Het Spinhuis, Amsterdam 1993.
- Wendy Chapkis: Beauty Secrets. Women and the Politics of Appearance, The Women's Press, London 1988.
- Richard Ekins: Male Femaling. A grounded theory approach to cross-dressing and sex-changing, Routledge, London 1997.
- Anne Fausto-Sterling: Myths of Gender. Biological Theories about men and women, Basic Books, New York 1992.
- Leslie Feinberg: Stone Butch Blues, Firebrand Books, Ithaca NY 1993.
- Leslie Fernberg: Transgender Warriors. Making History from Joan of Arc to RuPaul, Beacon Press, Boston 1996.
- Michel Foucalt: Hercule Barbin. Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-Century French Hermaphrodite, Pantheon Books/Random House, New York 1980.
- Donna Haraway: Een cyborg manifest, De Balie, Amsterdam 1994.
- Patricia Savenije: Een week van duizend dagen, <http://www.xs4all.nl/~txtbreed/titel.htm>.
- Karin Spaink: 'Cyborgs zijn heel gewone mensen (ze denken hooguit meer na)', in: Donna Haraway: Een cyborg manifest, De Balie 1994.

- Caitlin Sullivan & Kate Bornstein: Nearly Roadkill. An Infobahn Erotic Adventure, High Risk Books/Serpent's Tail, New York 1996.

- Mieke de Waal: Vriendinnen onder elkaar. Travestieten en transseksuelen in Nederland, Synopsis/Arbeiderspers, Amsterdam 1982.

Noten:

1. Annemarie Mol: 'Wie weet wat een vrouw is... Over de verschillen en verhoudingen tussen wetenschappen', in Tijdschrift voor Vrouwenstudies 21 (1985, nummer 1), p. 10-22.

2. “Several articles in the medical literature have reported on this phenomenon. A piece in the 'Dictionaire de Science Medicale' told of a woman sixty-eight year old, who offered her breast to an infant whose mother had recently died, and soon had sufficient secretions of milk to support the child. A story in an 1874 'Charleston Medical Journal and Review' tells of a woman sixty years of age who offered her breast, in play, to an infant, and was surprised after three weeks of this amusement to find that she began to secrete milk in excess of its young mother.

   Though it may seem strange that a grandmother, or even a woman who has never been pregnant, can produce milk, it is more surprising that there are a few reported cases in the literature of men suckling their infants and even producing milk. There are a handful of stories relating this particular type of 'abnormal lactation'. One story, told in 'Voyages to the Polar Sea', involved a Chippewa Indian who, on losing his wife in childbirth, put the baby to his own breast, earnestly praying that he might be able to nourish it and eventually producing enough milk to do so. Another story is of the thirty-two-year-old South American peasant whose wife died in childbirth and who reportedly sustained the child with his own milk. A story in the British Medical Journal, published in 1884, reported how a highly emotional man disturbed by his wife's suffering in childbirth fell ill, experienced fullness and pain in his breasts, and began to secrete milk. Male patients with liver disease have been known to secrete a milk-like fluid from their breasts. Clearly, the physiological activities of the mammary glands and the mechanisms by which they are controlled are complex.” Uit: Milk, Money and Madness. The Culture and Politics of Breastfeeding, Naomi Baumslag and Dia L. Michels, 1995, p. 53. (Met dank aan Annelies Bon)

3. Anne Fausto-Sterling, geciteerd in Nancie Hines: 'The Effects of Menopause on Today's Women', in: Progress: Family Systems Research and Therapy, 1993, Volume 2, (pp. 87-102). Encino, CA; Phillips Graduate Institute; zie <http://www.phillips.org/hines.htm>.

4. John Hood-Williams: 'Sexing the Athletes', in Sociology of Sport Journal 12 (1995, nummer 3); zie: <http://www.gre.ac.uk/~j.hoodwilliams/index004.htm>.

5. ISNA (Intersex Society of North America) FAQ (Frequently Asked Questions), zie http://www.isna.org/FAQ.html; John Hood-Williams: 'Sexing the Athletes', in Sociology of Sport Journal 12 (1995, nummer 3), zie: <http://www.gre.ac.uk/~j.hoodwilliams/index004.htm>.

6. William O. Breenan: 'What are you? Male, Merm, Herm, Ferm or Female?', in: Baltimore Morning Sun, 17 maart 1996; zie <http://drycas.club.cc.cmu.edu/~julie/whatru.html>.

7. Vrijwel alle hieronder genoemde 'afwijkingen' worden behandeld in de Intersex FAQ - de lijst met Frequently Asked Questions - van ISNA, de Intersexual Society of North America, te vinden op <http://www.isna.org/FAQ.html>.

8. Zie voor AIS ook de AIS Support Group, <http://www.medhelp.org/www/ais/index.htm>.

9. Zie voor CAH ook de pagina van de oudervereniging Magic <http://www.magicfoundation.org/cah.html> en <http://www.familyinternet.com/peds/scr/000411sc.htm>, een meer medisch georiënteerde pagina.

10. Zie voor Klinefelter ook <http://www.genetic.org/>, bedoeld voor ouders en medici, en <http://www.tmoon.com/ks/index.htm>, een mooi opgezette pagina van de ouders van een kind met Klinefelter.

11. CDC Press Releases: Hypospadias Trends in Two US Surveillance Systems, <http://www.cdc.gov/od/oc/media/pressrel/hypospad.htm>. Het CDC - Centers for Disease Control en Prevention - is een instantie in de VS die epidemiologisch onderzoek verricht.

12. The Turner's Syndrome Society of the US: <http://www.turner-syndrome-us.org/index.htm>.

13. Voor gonadal dysgenesis in het algemeen, zie <http://muscat.gdb.org/bio/con/medl/meshdesc/MESH/meshdesc?mn=C13-371-820-700-842-309-388>. Voor een specifieker verhaal, zie Mohammed Qurton: 'Mixed Gonadal Dysgenesis with Structural Anomalies of the Y Chromosome', Annals of Saudi Medicine, 1994 nummer 3; <http://www.kfshrc.edu.sa/annals/143/1435.html>.

14. ISNA Intersex FAQ, <http://www.isna.org/FAQ.html>.

15. Anne Fausto-Sterling schat dat het om 1 tot 4 procent van de bevolking gaat. Myths of Gender. Biological Theories about men and women. Basic Books, New York 1992.

16. Diagnose vindt lang niet altijd plaats, of soms ontdekken de mensen in kwestie pas later wat er aan de hand is: tijdens de puberteit (bijvoorbeeld doordat hun menstruatie uitblijft of wanneer ze onverwacht borsten ontwikkelen), of als volwassene, wanneer ze een vruchtbaarheidsonderzoek hebben laten uitvoeren omdat ze er niet in slagen een kind te maken.

17. Prof. Cohen, geciteerd in Gerbrand Feenstra: 'Het is een, eh...', in: de Volkskrant, september 1994.

18. Suzanne Kessler: 'The Medical Construction of Gender: Case Management of Intersexed Infants', in: Signs: Journal of Women in Culture and Society 16 (1990, nummer 1), p. 3-26.

19. ISNA: http://www.isna.org . GMSSN: <http://home.t-online.de/home/Boedeker_Spreitzer_GbR/is_homep.htm>. Intersex Voices: <http://www.qis.net/~triea/>.

20. Een van de conclusies van ISNA luidt: “for most of us, this management model has led to profoundly harmful sorts of medical intervention and to neglect of badly needed emotional support. Our intersexuality - our status as individuals who are neither typical males nor typical females - is not beneficially altered by such treatment. Instead, it is pushed out of the view of parents and care providers. This 'conspiracy of silence' - the policy of pretending that our intersexuality has been medically eliminated - in fact simply exacerbates the predicament of the intersexual adolescent or young adult who knows that s/he is different, whose genitals have often been mutilated by “reconstructive” surgery, whose sexual functioning has been severely impaired, and whose treatment history has made clear that acknowledgment or discussion of our intersexuality violates a cultural and a family taboo.” <http://www.isna.org/recommendations.html>.

21. Kim Klausner: 'Intersexuals: Exploding the Binary Sex System', in: Sojourner, januari 1997, p 7-8. Zie <http://www.isna.org>.

22. Leslie Feinberg: Stone Butch Blues, Firebrand Books, Ithaca NY 1993.

23. Aphrodite Jones: All S/He wanted, Pocket Books / Simon & Schuster, New York 1996.

24. Wendy Chapkis: Beauty Secrets. Women and the Politics of Appearance, The Women's Press, London 1988.

25. De vrouwen van de Albanese Klementi werden, indien ze zworen dat ze niet zouden trouwen, voortaan opgenomen bij de mannenclan: ze aten met de mannen, kleedden zich als mannen, droegen wapens en deden mannenwerk. Leslie Feinberg, Transgender Warriors, p. 33.

26. Leslie Feinberg, Transgender Warriors, p. 37.

27. Hans den Hartog Jager & Jhim Lamoree: 'Maartje en Mensje', in: HP/De Tijd, 25 september 1992.

28. In Glen or Glenda (1953). Edward Wood jr. regisseerde de film en speelde onder het pseudoniem Daniel Davis tevens beide titelrollen. Wood heeft de reputatie de slechtste Amerikaanse filmmaker aller tijden te zijn; niettemin is Glen or Glenda slim gemaakt en bij vlagen ontroerend. Soms ook pathetisch, ja.

29. Naar de film The Adventures of Priscilla, Queen of the Desert (1994), geregisseerd door Stephan Elliott.

30. Geregisseerd door Jennie Livingston (1990).

31. Het verlies van een penis die met de man-naar-vrouw operatie gepaard gaat, kan met hulpmiddelen zoals een dildo of vibrator worden ondervangen; veel vrouw-naar-man transseksuelen houden hun vagina. Verder is in langer durende verhoudingen geslachtelijk verkeer vaak minder belangrijk geworden.

32. Leslie Feinberg: Transgender Warriors. Making History from Joan of Arc to RuPaul, Beacon Press, Boston 1996.

33. De discrepantie tussen beide getallen - 1700 Nederlanders zijn geopereerd en 5 op de 100.000 Nederlanders wordt als trans gediagnostiseerd - komt voort uit de inhaalmanoeuvre die gepleegd is: de operaties van oudere transseksuelen, voor wie eerder alleen minder bevredigende oplossing voorhanden waren.

34. Cijfers afkomstig uit A. Bakker, PJM. van Kesteren, LJG. Gooren en PD. Bezemer: 'The prevalence of transsexualism in the Netherlands', in: Acta Psychiatr. Scand. 1993: 87, p. 237-238.

35. Deze definitie van transseksualiteit is algemeen geaccepteerd. Overgenomen uit A. Bakker, PJM. van Kesteren, LJG. Gooren en PD. Bezemer: 'The prevalence of transsexualism in the Netherlands', in: Acta Psychiatr. Scand. 1993: 87, p. 237-238; vertaling van mij.

36. Martijn Antonio: Mannen onder elkaar. Vrouw-naar-man transseksuelen over relaties en seksualiteit, scriptie sociologie UvA 1995.

37. Het bewuste boek is Harry Benjamin: The Transsexual Phenomenon uit 1966. De anekdote wordt onder meer vermeld in Sandy Stone: The “Empire” Strikes back. A Posttranssexual Manifesto, 1987/1993. Zie <http://www.actlab.utexas.edu/~sandy/empire-strikes-back>.

38. Tegenwoordig komt op steeds meer papieren M of V te staan. Een goede vriendin schreef me: “Toen ik pas in de verbouwing zat, had ik natuurlijk nog een paspoort met een oude foto (baard, dreadlocks) erop - maar zonder 'm' of 'v'. Op mijn nieuwe

paspoort klopte de foto wel, maar toen stond die gehate 'm' er ineens bij: omdat dat moest van Europa."

39. Op 25 februari 1997 zette de Rotterdamse rechtbank om die reden een betrekkelijk korte gevangenisstraf om in sociale dienstverlening. 'Transseksueel hoeft niet naar gevangenis voor mannen', NRC Handelsblad 26 februari 1997.

40. Mededeling van Gooren in een gesprek in 1992.

41. Mededeling van Gooren tijdens een openbaar college over transseksualiteit, VU, 28 november 1996. Inmiddels schijnt hij zijn opstelling te hebben genuanceerd.

42. Hoe het komt dat mensen gaandeweg tot de overtuiging komen dat hun gevoel dat er ergens iets mis is, verband houdt met hun sekse en zo stellig weten dat ze in het 'verkeerde' lichaam - of althans: in de 'verkeerde' sekse - zijn geboren, is onopgehelderd, en hoogst intrigerend. Waarom denkt nu nooit eens iemand dat hij of zij in de verkeerde kleur is geboren, zoals Arjan Ederveen suggereerde in een aflevering van 30 minuten? Ederveen trok een pijnlijke parallel met transseksualiteit door een Groningse boer te spelen die ervan overtuigd was dat hij 'eigenlijk' bosneger was en zich derhalve liet ombouwen. Hij doorliep daarbij een hulpverlenersparcours dat als twee druppels water op dat van de genderteams leek, inclusief de real-life test.

43. Inez Orobio de Castro: Made to Order. Sex/Gender in a Transsexual Perspective, Het Spinhuis, Amsterdam 1993.

44. De Tweede Kamer was tamelijk benauwd voor fraude op dit vlak; wat moeten ze zich in het hoofd hebben gehaald? Er was een parlementariër die bloedserieus suggereerde dat mannen een sekse-operatie zouden kunnen laten uitvoeren om uit militaire dienst te blijven. Welke man zou alleen daarom in hemelsnaam zijn geslachtsorganen laten verwijderen, of borsten laten groeien?

45. Tweede Kamer der Staten Generaal: Nadere regelingen ten behoeve van transseksuelen nr. 3, 1981-1982, p. 26; geciteerd in Made to Order, p. 78.

46. Het familierecht heeft het, los van transseksualiteit, sowieso zwaar te verduren als gevolg van nieuwe voortplantingstechnieken waardoor 'ouderschap' in verschillende facetten is opgebroken. Er zullen in de nabije toekomst problemen ontstaan over wettelijk moederschap wanneer een vrouw een kind baart na een eicel-donatie door een andere vrouw, net zoals draagmoederschap de wetgever momenteel al hoofdbrekens kost. De vraag zal opkomen wat belangrijker wordt geacht: wie zwanger is en baart, wie genetisch materiaal heeft aangeleverd, of wie daadwerkelijk opvoedt.

47. Made to Order, p. 80.

48. Made to Order, p. 84.

49. Zie 'Dames als daders. Mishandeling, incest en ander grof vuil', elders in dit boek.

Dames als daders

Mishandeling, incest en ander grof vuil

SINDS BEGIN JAREN TACHTIG wordt vrij algemeen erkend dat verkrachting, mishandeling, seksuele intimidaties en incest een structurele oorzaak hebben, en dat de machtsverschillen tussen mannen en vrouwen daarbij doorslaggevend zijn. De overheid bracht in 1983 een nota uit waarin dat uitgangspunt werd vastgelegd: de zogeheten 'Paarse Nota' (1), die nog altijd als grondslag geldt voor het beleid tegen seksueel geweld. Met de aanvaarding van die nota nam de overheid de feministische opvattingen op dit gebied over, en sindsdien definieert zij seksueel geweld als een probleem dat eerst en vooral verband houdt met de machtsverhouding tussen mannen en vrouwen. Vrouwen dienen economisch onafhankelijk te zijn en moeten weerbaarder worden; mannen moeten leren dat ze het 'nee' van vrouwen onder alle omstandigheden hebben te respecteren.

Heel nobele doelstellingen allemaal, en ik geloofde er heilig in. Sterker: de motie waarin de regering indertijd werd gevraagd de bestrijding van geweld tegen vrouwen tot een beleidsprioriteit te verheffen en waarin zij werd verzocht om mishandeling, verkrachting, incest en seksuele intimidaties voortaan in samenhang te bezien in plaats van als losstaande fenomenen, de motie die de aanleiding vormde tot de overheidsconferentie over seksueel geweld te Kijkduin en waaruit die beroemde (en voor sommigen beruchte) 'Paarse Nota' over seksueel geweld voortkwam, kwam van mij. (2)

Later ging ik me ernstig afvragen of dat wel volstond: feminisme, economische zelfstandigheid en weerbaarheid. Hoewel economische zelfstandigheid zeker belangrijk is, en om veel meer redenen, vermoed ik dat daarvan te veel heil wordt verwacht voor wat betreft de bestrijding van seksueel geweld. Immers, het zou ervoor kunnen zorgen dat mannen met iets minder minachting naar vrouwen kijken, en het zou kunnen betekenen dat de dames zelf wat steviger in de schoenen staan en in ieder geval niet om zuiver financiële redenen in een schier onleefbare situatie hoeven te blijven hangen. Een economische correctie op de ongelijkheid kan de machtsposities iets meer in evenwicht brengen; maar ik heb altijd getwijfeld of je via de weg van het geld iets aan de psychologie van de dames en heren kunt doen, mannen respect bij kunt brengen en vrouwen weerbaarheid.

Nu er ondertussen een zekere mate van 'heropvoeding' van mannen heeft plaatsgevonden en iedereen eigenlijk wel weet dat verkrachten of mishandelen geen pas

geeft, en tegelijkertijd vrouwen relatief onafhankelijker zijn dan ze - pakweg - eind jaren zeventig waren en beter voorgelicht over wat ze wel en niet hoeven accepteren, is er toch geen sprake van een substantiële afname van seksueel geweld.

Lastiger nog: wat blijft er van zulke theorieën over als het vrouwen zelf zijn die zulk geweld plegen?

De nekslag voor het lesbisch utopia

Er zijn gevallen van seksueel geweld en mishandeling die op geen enkele wijze met de feministische interpretatie vallen te rijmen, en waar niemand goed raad mee lijkt te weten: (seksueel) geweld binnen lesbische en homoseksuele relaties. Uit de betrekkelijk summiere informatie die beschikbaar is, blijkt dat vooral mishandeling onder vrouwen dusdanig vaak voorkomt dat je niet meer kunt spreken van een incident. Seksueel geweld gepleegd door lesbische vrouwen - in de vorm van verkrachting, intimidaties en dergelijke - komt, afgaande op het aantal meldingen, minder voor; of wellicht is dat nog minder bespreekbaar dan mishandeling.

Ook onder homoseksuele mannen komt dergelijk a-typisch geweld voor. De stichting Op Je Flikker Gehad?!, een meldpunt voor geweld tegen homoseksuele mannen, noemt in haar jaarverslagen regelmatig gevallen van mishandeling door partners en verkrachting door homoseksuele kennissen. De stichting betitelt een en ander als 'onderling geweld' - een in mijn ogen nogal eufemistische term, maar ik weet helaas geen betere. Een Amerikaanse enquête uit 1983 onder mensen die beroepshalve met homo's in contact komen (hulpverleners, advocaten, barkeepers, activisten etc.), leverde hoge getallen voor zulk 'onderling geweld' op: 86 procent van de ondervraagden was homo's tegen gekomen bij wie geweld in de relatie voorkwam.(3)

De eerste Nederlandse melding van geweld onder lesbische vrouwen stamt bij mijn weten uit 1984. In dat jaar plaatste het Nijmeegse blad Vrouwentongen twee anonieme interviews met vrouwen die door een vriendin of vrouwelijke kennis tot seksueel verkeer werden gedwongen en waren mishandeld. (4) Sindsdien zijn er, zij het mondjesmaat, meer verhalen losgekomen waarin lesbiennes als dader van (seksueel) geweld verschijnen. SEK, indertijd het blad van het COC, publiceerde in 1987 een aantal korte interviews waarin daders en slachtoffers van mishandeling aan het woord kwamen; hun ervaringen wisselden van een eenmalige vechtpartij tot een poging tot wurging. Spare Rib plaatste een ingezonden brief waarin een vrouw verhaalde hoe zij na een bezoek aan een bar een lift kreeg van een vrouw en door haar werd aangerand. ZijAanZij, een blad voor lesbische en biseksuele vrouwen, besteedde in maart 1997 kort aandacht aan mishandeling binnen lesbische relaties.

Over de omvang van dit 'onderlinge geweld' kan niemand met zekerheid spreken, maar af en toe schemert er iets door. Zo gaven in een Nederlands onderzoek uit 1989 naar conflicthantering door lesbische vrouwen 7 van de 23 respondenten op dat zij wel eens fysiek geweld hadden gebruikt in hun relatie. (5) Diana van Oort, die in de periode 1989-1993 een onderzoek uitvoerde naar de omvang van geweld tegen lesbische en

biseksuele vrouwen en meisjes, heeft in haar vragenlijst een onderdeel opgenomen waarin ze expliciet informeerde naar ervaringen met zulk 'onderling' geweld. Ze noemde het aantal respondenten dat te maken heeft gehad met geweld binnen een lesbische relatie "verrassend hoog". Van de 1084 vrouwen die de vragen op dit punt beantwoordden, hadden 386 vrouwen te maken gehad met diverse vormen van geweld binnen een relatie: 74.9% met verbale intimidatie, 21.6% met fysiek geweld en 3.5% met seksueel misbruik. In ruim 40% van de gevallen strekte dit geweld zich uit over een periode langer dan een jaar. Ook daders meldden zich in dit onderzoek: van de 1084 respondenten zeiden 336 geweld te hebben gebruikt in hun relatie: 66.6% intimidatie, 31.1% fysiek geweld en 2.2% seksueel misbruik. (6)

Ook de Schorerstichting in Amsterdam, die zich gespecialiseerd heeft in hulpverlening aan en relatietherapie voor lesbische vrouwen en homoseksuele mannen, krijgt met enige regelmaat lesbische paren in therapie bij wie mishandeling de directe of indirecte aanleiding vormt om aan te kloppen. Een poging begin jaren negentig om een groep rond dat thema op te zetten, mislukte echter; er waren te weinig aanmeldingen.

Elders werd al langer over geweld binnen lesbische relaties gesproken. In Berlijn werd eind jaren tachtig een workshop belegd over mishandeling door vrouwen, waar zowel daders als slachtoffers aanwezig waren. In de VS probeert een groep van lesbische vrouwen die zelf door hun geliefdes zijn mishandeld al sinds het begin van de jaren tachtig de discussie aan te zwengelen. Hun inspanningen hebben geleid tot het eerste boek dat over mishandeling binnen lesbische relaties is verschenen: Naming the Violence, uit 1986. (7)

Uit de genoemde bronnen valt een lijst te destilleren van wat de daders hun geliefdes aandoen. Dat is niet misselijk: verkrachting, opsluiting, wurging, wekelijkse mishandelingen, bedreiging met een pistool, de huisraad van de geliefde in elkaar slaan of haar kat vermoorden, dwingen tot prostitutie, slaan met hoge hakken of kapotte flessen, vergif geven, vingers breken... the whole works.

Het taboe en de blinde vlek

Er is onmiskenbaar sprake van een taboe rond mishandeling in de lesbische beweging. Sommigen zijn bang dat verhalen over mishandeling onder lesbiennes door de buitenwacht als argument tegen homoseksualiteit gebruikt zullen worden. "Ik moet er niet aan denken dit aan mijn familie te vertellen. Al die jaren dat ik geprobeerd heb ze te overtuigen dat mijn manier van leven goed was... En dat is ook precies het probleem voor

de hele lesbische gemeenschap. Wie wil nu toegeven dat er iets mis kan zijn met lesbische relaties?" (NtV, pag. 123).

Ook intern is er weinig ruimte om mishandeling te bespreken. De idyllische gedachte dat lesbische relaties per definitie minder met machtsspelletjes omkleed en gelijkwaardiger zijn dan heteroseksuele relaties mag dan minder sterk leven dan in de hoogtijdagen van het Lesbisch Front of Paarse September, maar bestaat nog wel degelijk. Degene die dat ideaal verder afbreekt door te vertellen wat haar is overkomen, kan in tegenstelling tot een heteroseksuele vrouw die het slachtoffer van een man is geworden, bepaald niet rekenen op een warm onthaal of een schouder om op uit te huilen. De vuile was mag niet buiten gehangen worden, de cohesie van de groep niet aangetast.

Een van de Amerikaanse pioniers: "Door deze zaak aan de orde te stellen riskeerden we een splitsing in de lesbische gemeenschap. We liepen gevaar hetzelfde verwijt te krijgen als heteroseksuele vrouwen: je stelt mishandeling aan de orde en vervolgens word je zelf aangevallen omdat je 'het gezin kapot maakt'. De lesbische beweging is een breekbare familie en voor veel vrouwen essentieel." (NtV, pag. 91).

Bij anderen bestaat de angst dat het vertellen over geweld tussen vrouwen onderling als een boemerang werkt in het debat over seksueel geweld. "Heel lang heb ik gedacht dat je over geweld onder vrouwen niets openbaar moest maken, omdat mannen dat tegen je kunnen gebruiken. Terwijl ik de laatste tijd steeds meer verhalen hoor over geweld van vrouwen onderling." (Vt 4).

De opvattingen over geweld die in lesbische en feministische kringen circuleren, maken het er niet makkelijker op. Seksueel geweld en mishandeling binnen relaties behoren in de ogen van de meeste vrouwen tot een verschijnsel dat zich beperkt tot de heterowereld; wanneer een vergelijkbaar fenomeen zich in eigen kring voordoet, is er geen referentiekader. Ook niet wanneer het henzelf betreft. Of, zoals een vrouw het in NvT kernachtig uitdrukt: "Ik voldeed niet aan mijn beeld van een mishandelde vrouw."

De klassieke voorstelling van mishandeling als een probleem van heteroseksuele vrouwen en veroorzaakt door mannen, zit in de weg en veroorzaakt als het ware een blinde vlek. "Het was zo duidelijk voor ons dat geweld een methode was om heteroseksuele vrouwen te beheersen en domineren. We waren niet in staat om het verband te leggen en geweld in lesbische relaties als zodanig te herkennen." (NtV, pag. 10).

Erger is dat veel lesbische vrouwen bewust hun ogen wensen te sluiten voor wat er in hun directe omgeving omgaat, ook wanneer ze vermoeden of beseffen wat er aan de hand is. Legio zijn de vrouwen die het geweld bagatelliseren, hulp weigeren, de dader verontschuldigen en het slachtoffer de schuld geven. Dat leidt tot het tegen beter weten

in volhouden dat het blauwe oog van een kennis komt 'omdat ze van de trap is gevallen', en tot vergoelijkende uitspraken als 'ze zal haar wel flink getreiterd hebben'. Precies dezelfde excuses als die altijd naar voren kwamen waar het geweld van mannen tegen hun vrouw of vriendin betrof: ze dekken de dader.

De slachtoffers: "Ik heb vaak naar [de dader] toe willen gaan om haar eens te zeggen wat ik ervan vond. Maar ik ben altijd door vrouwen tegengehouden, die zeiden dan: jij hebt toch wel meer verstand, je moet haar niet zo serieus nemen, want het gaat heel slecht met haar. (...) Wat ik heel vervelend vond is dat er zo ontzettend mild geoordeeld werd en mensen het zelfs voor haar opnamen omdat ze een vrouw is. Terwijl ik er ontzettend lang een tik aan overgehouden heb." (Vt 4). "De reactie van de plaatselijke lesbische beweging was onthutsend. Ze waren geschrokken - zelfs boos - dat ik de politie had geroepen. 'Ik kan me nog voorstellen dat je iemand die je mishandelt bij de politie aangeeft,' zei een vrouw, 'maar je vriendin? Dat zegt veel over je vermogen om een intieme relatie te onderhouden.' Veel vrouwen drongen erop aan dat ik de aanklacht zou laten vallen. Ze zeiden dingen als: 'Nou zeg, heb jij dan nooit een vriendin geslagen? Zo erg was het nou ook weer niet.'" (NtV, pag. 159). "Toen ik thuis bij het raam stond vloog er een bijl door de ruit, vlak voor mijn voeten. Ik belde een paar van haar/onze vrienden om te vertellen wat ze zojuist gedaan had. Ze zeiden dat ze niet konden helpen." (NtV, pag. 127).

Schrikbarend is dat zelfs een eenvoudige waarschuwing voor een notoir type er niet vanaf kan. Veel daders blijken een geschiedenis van geweld te hebben, maar zelden ziet iemand er brood in de geliefde in spe daarvan op de hoogte te brengen. "Nadat we uit elkaar waren zeiden een paar vrouwen dat ze me wel hadden kunnen vertellen dat ik het hard te verduren zou krijgen bij haar, maar ze hadden gekozen om 'er niet bij betrokken te raken'." (NtV, pag. 149).

Dat is een vorm van tolerantie die geen enkele lesbo of feministe zou pikken als het om een man ging. Over dubbele moraal gesproken.

Verschillen met heteroseksuele vrouwen

De verhalen van deze mishandelde lesbische vrouwen vertonen een opvallende gelijkenis met die van heteroseksuele vrouwen. In bijna alle gevallen wordt het geweld vooraf gegaan door periodes waarin de aanstaande dader de vrijheid van de geliefde beknot, zich te buiten gaat aan aanvallen van woede of jaloezie, en denigrerende opmerkingen maakt. Forse scheldpartijen lijken een voorbode. De ander past zich aan, probeert haar geliefde te begrijpen en gooit het op stress, te veel drank, een akelig verleden, onzekerheid of angst. Ze verlegt haar grenzen en probeert de geestelijke pijn van de dader te stelpen met liefde - wat gewoonlijk vruchteloos is. Hoop, verzoening en tederheid wisselen met angst en spanning.

Ook de aanleidingen komen overeen. Jaloezie en onzekerheid lijken een motief voor de dader, net als drankmisbruik en verschillen in sociale positie (geld, klasse, etnische achtergrond). Het streven naar dominantie vormt in vrijwel alle verhalen de grondtoon.

Anders dan bij de meeste heteroseksuele vrouwen geldt economische afhankelijkheid niet als argument om te blijven. Bij veel lesbiennes is daar echter een andere reden voor in de plaats gekomen: de relatie mag per se niet verbroken worden. Soms omdat ze koste wat koste willen bewijzen dat lesbische relaties geen eendagsvliegen zijn, soms omdat ze zo geïsoleerd leven dat ze met hun geliefde al hun opties verliezen.

Een tweede verschil is dat de lesbische slachtoffers wier verhalen gedocumenteerd zijn, meer dan heteroseksuele vrouwen terugvechten. In een aantal gevallen zorgt dat voor een escalatie van geweld; het gebeurt echter regelmatig dat de dader daardoor - soms helaas slechts tijdelijk - bij zinnen komt. Maar juist dat terugvechten veroorzaakt een tergend gewetensonderzoek en makkelijke excuses voor de buitenwacht: was dit geen geval van ‘wederzijdse’ mishandeling, zijn beide vrouwen niet even schuldig?

Het derde en grootste verschil tussen heteroseksuele en lesbische slachtoffers is echter dat de laatsten op weinig steun kunnen rekenen, praktisch noch emotioneel. Veel lesbische vrouwen willen geen hulp zoeken bij de reguliere hulpverlening, uit angst dat hun homoseksualiteit tot het ‘werkelijke’ probleem wordt gebombardeerd. Hoewel de vrouwen die de politie hebben ingeschakeld doorgaans vertellen goed en zonder flauwigheden over hun seksuele voorkeur geholpen te zijn, is die stap niet voor iedereen haalbaar. Voor vrouwen die hun homoseksualiteit verborgen hebben gehouden, komt

aangifte doen immers neer op een verplichte coming out; zij zijn bang als gevolg daarvan bijvoorbeeld hun baan te verliezen.

En waar je naar toe moet, is onduidelijk. De Women's Shelters of Blijf van mijn Lijf-huizen zijn vaak geen oplossing: in de praktijk blijkt dat lesbische vrouwen er niet altijd welkom zijn. Bovendien is Blijf voor hen een minder veilige plaats dan voor heteroseksuele vrouwen: de adressen van Blijf zijn onder vrouwen, en dus ook onder vrouwelijke daders, niet altijd geheim. Bovendien komt een man Blijf per definitie niet in, maar een andere vrouw wél. Het is meermalen gebeurd dat de dader zich als slachtoffer bij een opvanghuis aanmeldde in een poging haar geliefde te zien - of te pakken - te krijgen. (8)

Het is daarom geen wonder dat slachtoffers zoveel belang hechten aan steun van de lesbische beweging. Ze willen dat andere lesbo's hun ex aanspreken op haar daden, of haar veroordelen. "Na die aanval had ik er behoefte aan dat andere lesbiennes erkenden hoe ze me geterroriseerd had en hoe onveilig ik me voelde. Ik wilde dat ze zich realiseerden dat ik het slachtoffer was van een vorm van geweld die bijzonder moeilijk te verwerken is. Ik ben mishandeld door iemand met wie ik liefde en geluk had gedeeld. Ik wilde dat de lesbische gemeenschap erkende dat mijn ex de wet had overtreden." (NtV, pag. 160).

Maar juist dát blijkt een pijnlijk punt. Immers, in veel gevallen bewegen slachtoffer en dader zich in dezelfde kringen en hebben ze dezelfde vriendinnen. Er moet dus partij getrokken worden. Wie geloof je, als buitenstaander? En hoe gedraag je je tegenover de dader: moet je die uit de kring stoten, of is het beter begrip te tonen? Het komt veel voor dat degenen die partij kiezen voor de dader de zaak omkeren en de aanval inzetten op het slachtoffer. Zeker als die zich tot 'de buitenwacht' heeft gekeerd voor hulp; het wordt in sommige kringen als hoogverraad beschouwd om hetero's in te schakelen bij problemen tussen lesbo's.

Wijze lessen

Wat er aan Nederlandse literatuur is verschenen, is vooral signalerend van karakter. Naming the Violence waagt zich op het meer theoretische vlak, maar juist dat deel van het boek schiet ernstig tekort. Het gebeurt nogal eens dat na een exegese van een paar pagina's waarin wordt uitgelegd dat geweld een controlemiddel van mannen is om vrouwen eronder te houden, geweld in lesbische relaties simpelweg verklaard wordt onder verwijzing naar 'het geweld in de maatschappij'. Dat lijkt me een al te makkelijke

uitweg, ook voor die mannen trouwens. Sommige auteurs zoeken het in 'geïnternaliseerde homohaat', een wel erg psychologiserende aanpak, en alsof zelfhaat zou verklaren waarom je een ander slaat.

Een ander heet hangijzer is stomweg vermeden: SM. Uit de inleiding blijkt dat er in verschillende Amerikaanse steden een hevige ruzie tussen de Lesbian Task Force en de plaatselijke SM-beweging is uitgebroken: maar uitleggen hoe en wat, daar doen ze niet aan. Uit andere bijdragen begrijp ik dat verschillende groepen die zich bezighouden met lesbische mishandeling zich publiekelijk tegen SM door lesbiennes hebben uitgesproken; ook van hen ontbreekt een uitleg. In slechts één alinea in het hele boek worden vragen opgeworpen: "Beschikken we over een concept van een gezonde seksuele relatie, en past SM daarbinnen? Wat betekent toestemming, en wat zijn de grenzen van toestemming in deze cultuur? Kan SM een gezonde, therapeutische manier zijn om met macht om te gaan, of is SM goedgekeurde mishandeling? Lopen SM-stellen een hoger risico om in mishandeling verzeild te raken?" (NtV, pag. 93).

Geen wonder dat de betrekkingen met de SM-beweging bekoeld zijn, met zo'n bevoogdende vraagstelling. Het is evident dat SM als dekmantel kan fungeren, bij voorbeeld door dominantie-issues verkapt als spel uit te vechten, of doordat de dader volhoudt dat de mishandeling een spel en het geweld slechts 'symbolisch' is; maar op dezelfde manier kan alcohol misbruikt worden als excuus.

Toch zijn er wijze lessen uit Naming the Violence te leren. Bijvoorbeeld uit het vermogen van de slachtoffers om hun eigen gedrag kritisch tegen het licht te houden. De getroffen vrouwen verkennen vrij scherp hun eigen aandeel in het voortduren van de verhouding c.q. het geweld. Wat daarbij opvalt is dat veel vrouwen last hadden van iets dat alleen maar valt te omschrijven als een positief vooroordeel ten opzichte van hun ex: juist omdat hun partner een vrouw was, gaven ze haar op voorhand meer ruimte, terwijl ze tegenover een man eerder argwaan zouden hebben gekoesterd.

Op datzelfde vooroordeel betrappen de therapeutes die aan het woord komen zichzelf: "Ik gedroeg me alsof geweld in een lesbische relatie iets anders was dan in een heteroseksuele relatie, alsof lesbische daders minder manipulerend zouden zijn en beter in staat zouden zijn om hun geweld te beheersen dan heteroseksuele mannen; alsof een lesbische dader gerechtvaardigd was in haar 'eis' van een lesbische advocaat; en alsof hen samen behandelen in niet een weg was waarlangs de dader greep kon houden op haar slachtoffer." (NtV, pag. 74-75).

Een andere les is dat we ons nodig moeten afvragen hoe het in Nederland staat met de opvang van mishandelde lesbo's. Als de ervaringen binnen de Amerikaanse

feministische en lesbische beweging ook voor Nederland opgaan, wordt het hoog tijd om Blijf in woord en daad toegankelijk te maken voor lesbiennes - wat in al die jaren sinds het onderwerp voor het eerst aangesneden is, nog niet is gebeurd. En meer nog: om onder ogen te zien dat er ook onder vrouwen daders rondlopen, en dat het blauwe oog van die kennis niet per definitie onschuldig is.

Tot slot een precair punt. Uit verschillende bijdragen doemt het beeld op dat de lesbische beweging makkelijker sympathiseert met de dader dan met het slachtoffer. Dat heeft ongetwijfeld te maken met de gezonde hekel aan de slachtofferrol die velen hebben opgebouwd. Maar helaas slaat die affiniteit met macht regelmatig om in een afkeer van slachtoffers. Als waar is dat de feministische en lesbische beweging neerkijkt op de slachtoffers - die wel zwak geweest moeten zijn om tot slachtoffer gemaakt te kunnen zijn, nietwaar? - dan identificeert zij zich met de daders.

Dat roept vragen op. Bij voorbeeld waarom we tegen slachtoffers aankijken alsof het toch hun eigen schuld is, zelfs terwijl we zo op de hoogte zijn van de ins en outs van geweld. En als vrouwen met al hun begrip van en hun kennis over geweld al zo neerkijken op slachtoffers van mishandeling, hoe moeten mannen - die hoe dan ook vaker aan de andere kant van de streep staan - dan wel niet tegenover slachtoffers staan?

Meer vuile handen

Lesbiennes als daders van (seksueel) geweld mogen dan niet in de feministische theorie passen, ze zijn niet de enigen. Ook in het geval van heteroseksuele vrouwen blijkt de praktijk ingewikkelder dan de theorie. Op het gebied van mishandeling bijvoorbeeld. Uit de gegevens van het eerste jaarverslag dat het Landelijk Bureau Vertrouwensarts inzake Kindermishandeling (LBVK) publiceerde, bleek dat van de ruim 9400 meldingen van kindermishandeling die in 1988 onderzocht werden, vrouwen in 48 procent van de gevallen - bijna de helft dus - de dader zijn. (9)

Ook incest wordt door vrouwen gepleegd, en uit verhalen van vrouwen die het slachtoffer zijn geweest van incest door hun vader bleek al dat moeders, in verschillende gradaties van medeplichtigheid, lang niet altijd vrijuit gaan. De cijfers van de LBVK geven meer dan een bevestiging van dat beeld. Uit hetzelfde jaarverslag blijkt namelijk dat een verhoudingsgewijs verrassend hoog percentage van het seksueel misbruik door vrouwen gepleegd werd: 12 procent van de bijna 1900 gemelde gevallen. Het gaat daarbij om moeders, stiefmoeders en zusjes die dader zijn. Omgerekend komt die 12 procent neer op circa 230 gevallen van incest gepleegd door vrouwen. (10)

Uit andere bronnen blijken lagere cijfers voor incest door vrouwen. Tegen Haar Wil Amsterdam heeft in 1988 bij elkaar 69 telefoontjes gehad van vrouwen die met seksueel geweld door hun moeder, tante of zuster te maken hebben gehad: 2,9% van het totaal aantal opbelsters. (11) In datzelfde jaarboek staat ook het verslag over 1988 van de Werkgroep tegen seksuele kindermishandeling binnen het gezin; zij melden 9 moeders als dader: 4,8% van het totaal aantal meldingen dat ze ontvingen. (12).

Opmerkelijk is dat momenteel nergens wordt bijgehouden wat het aandeel van vrouwen aan incest is. In een poging tot actualisering van dit artikel heb ik een uitgebreide serie telefoongesprekken gevoerd met allerlei instanties die zich bezighouden met meldingen van seksueel geweld of met onderzoek ernaar: het NISSO, de LBVK, Trans'Act (een koepelorganisatie), de Vereniging Voorkoming Kindermishandeling en dergelijke. Niemand had cijfers. Club A verwees naar club B die me naar club C verwees, en die zei weer dat ik 't wellicht bij club A moest proberen. Iedereen noemde wél het artikel van José Rijnaarts en mijn eerdere versie van dit stuk; Rijnaarts en ik baseerden ons beiden op gegevens van de LBVK uit 1988. Sindsdien is er blijkbaar geen werk gemaakt van een serieuzere en langer lopende inventarisatie - wat zacht gezegd vreemd is.

De enige uitzondering vormt Diana van Oort: zij komt wel met nieuwe cijfers. In haar eerder genoemde onderzoek naar het geweld waarmee lesbische vrouwen te maken hebben gehad, heeft ze systematisch bij alle soorten geweld (mishandeling, incest, verkrachting) en bij alle soorten relaties (gezinsrelaties, hulpverleningsrelaties, vriendschapsrelaties, liefdesverhoudingen), navraag gedaan of het vrouwen of mannen waren die het beschreven geweld pleegden.

Zo ontdekte Van Oort onder meer dat 18,6% van het 'familie'geweld dat de onderzochte lesbische vrouwen rapporteerden, door vrouwen werd gepleegd: mishandelende moeders, pleeg- en stiefmoeders. Van de 1079 vrouwen die het onderdeel over (seksueel) geweld in het gezin invulden, meldden 180 vrouwen seksueel misbruik; 76 daarvan meldden indertijd penetratie of poging daartoe te hebben moeten ondergaan (incest). Geen van die 76 noemt een vrouw als dader; vrouwelijke daders worden alleen gerapporteerd waar het betastingen en dergelijke betreft. (13) Een belangrijk verschil tussen de cijfers van Van Oort en die van de LVBK is dat de laatsten meldingen krijgen van wat er nú gebeurt, terwijl Van Oort haar respondenten op dit punt naar jeugdervaringen vroeg. Dat maakt het lastig beide bronnen te vergelijken.

Ook op andere terreinen zijn vrouwenhanden niet brandschoon. De stichting Handen Thuis, het meldpunt voor ongewenste intimiteiten op het werk, krijgt soms meldingen binnen over intimiderende vrouwen (die het voorzien hadden op zowel collega's als ondergeschikten, zowel op dames als op heren) - gelukkig weinig, maar toch.

Gericht vragen aan mannen levert een hoger cijfer op: een onderzoek naar ongewenste intimiteiten onder studenten wees uit dat een kwart van de mannelijke studenten daar wel eens mee te maken heeft gehad. En in één op de vier gevallen - oftewel in 25% van de gemelde gevallen - was een vrouw de boosdoener. (14) Vrouw & Gezondheidszorg schreef in januari/februari 1997 over hulpverleensters die niet met hun handen van hun cliënten kunnen afblijven. Twee tot vijftien procent van alle hulpverleners die zich hieraan bezondigen, zijn volgens het blad vrouw, net als de meeste van hun slachtoffers.

Tot slot is er potten- dan wel potenrammen: het is al langer bekend dat groepen jongeren die zich daar aan schuldig maken, soms meiden herbergen. Zo heeft het COC in de afgelopen jaren meermalen meiden in dadergroepen over potenrammerij gehad.

De inwisselbaarheid van onmisbare ingrediënten

Hoe laten alle min of meer feministische theorieën over seksueel geweld en mishandeling, waarin vrouwen alleen maar verschijnen als slachtoffer van geweld, zich rijmen met al die gevallen waarin vrouwen als dader optreden? Als je constateert dat zulk geweld niet alleen door mannen wordt gepleegd, wat blijft er dan over van al die theorieën waarin juist de machtsverschillen tussen de seksen als oorzaak worden gezien?

Ik wil graag herinneren aan de roemruchte paarse nota, waarin de regering seksueel geweld in de volgende context zette: "Gezien de onderlinge overeenkomst van verschillende sexuele geweldsuitingen tegen vrouwen en meisjes, alsmede de samenhang hiervan met de maatschappelijke situatie van vrouwen, kan deze algemene doelstelling [het leveren van een bijdrage aan de uitbanning van seksueel geweld, waaronder hier ook mishandeling wordt verstaan - KS] alleen worden bereikt indien tegelijkertijd een beleid wordt gevoerd dat zich richt op de vermindering van bestaande machtsverschillen tussen vrouwen en mannen. Het verwezenlijken van de aanspraak van vrouwen op betaalde arbeid en op een zelfstandig inkomen zal - tezamen met de realisering van een zelfstandige positie in relaties, in gedrag en in sexualiteit en voortplanting - een van de voorwaarden vormen voor een maatschappij waarin sexueel geweld tegen vrouwen en meisjes zal zijn uitgebannen." (15)

Zijn seksueel geweld en mishandeling per definitie aan die machtsverschillen tussen mannen en vrouwen te wijten, zoals hier wordt gesuggereerd? Is sekse inderdaad de allesverklarende factor bij seksueel geweld en mishandeling?

Wat Op je flikker gehad bij mannen 'onderling geweld' noemde, is onder verwijzing naar 'de maatschappelijke structuur' misschien nog te verklaren - bijvoorbeeld door te wijzen op de vermeende neiging van mannen om hun geliefden desnoods letterlijk naar hun hand te zetten, of op hun veronderstelde vertrouwdheid met geweld als middel om hun positie veilig te stellen, of wellicht naar hun door opvoeding agressieve karakterstructuur. Het klinkt alleen niet echt overtuigend. Zeker niet wanneer je bedenkt dat die vermaledijde economische afhankelijkheid, die altijd als een onmisbaar ingrediënt wordt beschouwd in het ontstaan en voortduren van seksueel geweld, (16) bij homosuelen gewoonlijk ontbreekt.

Voor het begrijpen van geweld tussen vrouwen onderling helpt een verwijzing naar sociale factoren niemand geen steek verder. Er is geen inherente, maatschappelijk ondersteunde ongelijkheid binnen zo'n relatie, noch van een tot agressieve dominantie

opgevoede persoonlijkheid. Vrij zijn van elke blaam - wat voor vrouwen in de structuurtheorie per definitie geldt - gaat hier voor minstens een van beide vrouwen niet op. Helemaal nergens kom je met zo'n het-is-de-structuur argument wanneer het heteroseksuele vrouwen betreft die mannen seksueel belagen.

Kennelijk zijn er bij dames-als-daders andere factoren in het geding. Misschien zijn er conflicten die weinig of niets van doen hebben met de privé-kant van maatschappelijke machtsverhoudingen, en die zo hevig zijn dat ze zelfs tot geweld kunnen leiden. Misschien moet je constateren dat er kennelijk mensen zijn die makkelijk naar geweld grijpen om hun zin door te drijven, zonder daar meteen een maatschappelijke verklaring op los te laten. Misschien moet je constateren dat meteen naar maatschappelijke oorzaken zoeken het zicht op de werkelijkheid eerder belemmert dan verheldert. Of mogelijk spelen andere machtsverhoudingen een rol: die tussen generaties - zoals in het geval van incest door vrouwen - of klasse, status of etnische achtergrond.

Maar blijkens de verzamelde verhalen in Naming the Violence is de dader even zo vaak kleiner dan het slachtoffer, of armer, of zwart, of juist niet aan de drank. In één van de artikelen wordt dat ook met zoveel woorden gezegd: de auteur geeft daarin een 'daderprofiel' dat ze meteen daarna ondergraaft. "Er is geen profiel van de lesbische mishandelaar op te stellen - er zijn geen persoonlijke kenmerken of sociale omstandigheden te noemen op basis waarvan je een enigszins betrouwbare voorspelling kunt maken." (NtV, pag. 182).

De bekende machtsverschillen en de aan de theorie ontleende oorzaken lijken er uiteindelijk allemaal niet zoveel toe te doen: het is in al zijn eenvoud en hardheid het botte streven naar dominantie binnen een relatie dat hier voorop staat. Ik geloof onderhand ook niet meer zo in die litanie van mogelijke maatschappelijke oorzaken. Zulke machtsverschillen lijken op de keper beschouwd eerder een aanleiding dan de oorzaak van het geweld; en aanleidingen zijn altijd wel te vinden, zoals elke mishandelde vrouw weet. Maar één ding staat vast: in ieder geval zijn alle hierboven besproken vormen van geweld en mishandeling juist niet geworteld in sekseverschillen, terwijl er verdomd veel overeenkomsten zijn met het 'klassieke' seksueel geweld.

Wat betekent zo'n constatering nu als je die betrekt bij de discussie over (seksueel) geweld van mannen tegen vrouwen? Nuchter nadenkend ontkom ik niet aan de conclusie dat er ook binnen die klassieke relaties gevallen van zulk geweld moeten voorkomen die uitsluitend een privé-karakter hebben, met andere woorden: waar een fikse botsing van karakters of belangen aan de gang is die los staat van maatschappelijke verhoudingen. Waar mensen een ander mens belagen, misbruiken en mishandelen - omdat zijzelf

problemen hebben of met een rotkarakter behept zijn. En misschien zijn er maatschappelijke verschillen die hun invloed doen gelden. Maar met sekseverhoudingen heeft mishandeling of seksueel geweld kennelijk niet uitsluitend en per definitie van doen.

Dat betekent niets meer of minder dan dat je het bestaan van seksueel geweld en mishandeling niet langer zomaar, heel onproblematisch, kunt opvatten als een bewijs van de slechtheid van mannen of als een ideologische legitimatie van het feminisme.

Protest tegen - laat ik voor de duidelijkheid maar zeggen: klassiek - seksueel geweld is daarmee niet van tafel geveegd, integendeel. Het is nooit gerechtvaardigd om een ander te verkrachten of in elkaar te slaan, of dat nu op basis van sekseverschillen of een andere machtspositie is of gewoon maar omdat iemand je niet aanstaat. Wat wél onterecht is, is om al het geweld dat binnen de context van een relatie plaatsvindt, als vanzelfsprekend aan maatschappelijke oorzaken op te hangen en te denken dat je daarmee een sluitende verklaring hebt opgesteld. Zo'n betoog heeft weliswaar de bekoring van de eenvoud en lokt vanwege de mogelijkheid van een heldere oplossing ("als we het voortaan nu maar zó regelen, dan...") maar schept uiteindelijk alleen illusies.

Er bestaat meer dan macht, meer dan structuren alleen - zeker in het geval van relaties. Maar ook als relaties gelijkwaardig zijn en de maatschappij geheel op orde is, is de mogelijkheid van geweld niet uitgesloten. Wél hebben dames dan eindelijk een goede kans om zich uit de aloude slachtofferrol te worstelen. Een toetssteen voor de stand van zaken tussen de seksen lijkt me dan ook niet dat verkrachting en mishandeling niet meer voorkomen, maar dat vrouwen even vaak daders zijn als mannen, en mannen even vaak slachtoffers; en dat geweld in homoseksuele relaties even veel voorkomt als in heteroseksuele.

Misschien moeten we er zelfs op hopen dat de eeuwenoude tegenwerping dat mannen toch óók wel eens door hun vrouw worden geslagen, op grote schaal bewaarheid zal worden. In dat licht bezien zal de eerste opening van een Blijfhuis voor mannen wellicht beschouwd moeten worden als het naken van de overwinning.

Noten:

1. Voorlopige nota met betrekking tot het beleid ter bestrijding van sexueel geweld tegen vrouwen en meisjes (Paarse Nota), Rijswijk 1983.

2. De letterlijke tekst ervan luidde:

"De Kamer, gehoord de beraadslaging;

van mening, dat geweld van mannen jegens vrouwen met kracht bestreden dient te worden;

overwegende dat van een samenhangend beleid op dit gebied verwacht mag worden, dat het tot meer kennis van de oorzaken en uitingsvormen van dit geweld zal leiden en daarmee tot een meer adequate bestrijding ervan;

verzoekt de Regering:

a. het probleem van het geweld tegen vrouwen tot een beleidsprioriteit te maken;

b. aan de Kamer op korte termijn een eerste beleidsnotitie over te leggen, waarin tenminste een verkenning van de problematiek en een informatief gedeelte over de activiteiten van de Regering op dit gebied zijn opgenomen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1980-1981, Rijksbegroting voor het jaar 1981, nr. 16400, Hoofdstuk XVI, Departement van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Motie nr. 80, van het lid Van der Spek, voorgesteld op 28 januari 1981.

3. The Advocate, 4 maart 1983.

4. Vrouwentongen nummer 4 en 5, 1984. Voortaan afgekort als Vt 4 en Vt 5.

5. Dit onderzoek, uitgevoerd door Carolien de Groot en Annelies Plekker, werd genoemd in: Sybilla Claus, "Krabben, slaan en schoppen", SEK nummer 7, 1989.

6. Diana van Oort: (On)zichtbaar. (Sexueel) geweld tegen lesbische en bisexuele vrouwen en meisjes, Publicatiereeks Homostudies Utrecht deel 21, Utrecht 1993. Het onderzoek behelst vooral een getalsmatige inventarisatie (en bevat een eindeloze hoeveelheid tabellen) en richtte zich niet op theorievorming. Geweld in lesbische verhoudingen wordt behandeld in paragraaf 3.3.7, pp. 90-98.

7. Naming the Violence. Speaking out about Lesbian Battering, geredigeerd door Kerry Lobel voor de Lesbian Task Force van de National Coalition Against Domestic Violence (NCADV), The Seal Press, Seattle 1986. Het boek bestaat uit een verzameling verhalen van vrouwen die terugblikken op hun ervaringen met mishandeling binnen een relatie, en een theoretisch gedeelte.

Naming the Violence wordt in het navolgende afgekort als NvT. De vertaling van de citaten is van mij.

8. Hetzelfde probleem gold voor die paar openbare discussies die er gehouden zijn over (seksueel) geweld door vrouwen. Het is volstrekt onduidelijk of daar behalve slachtoffers wellicht ook daders aanwezig zijn. Zo'n situatie is niet bepaald bevorderlijk voor een openhartig gesprek.

9. NRC Handelsblad 14 november 1989. Onder mishandeling verstaat het LBVK zowel lichamelijke mishandeling (36 procent van de gevallen), verwaarlozing (13 procent), emotionele mishandeling of verwaarlozing (26 procent) als seksueel misbruik (20 procent).

10. In Opzij van april 1990 ging José Rijnaarts uitgebreid in op incest gepleegd door vrouwen. Rijnaarts baseerde zich daarbij op dezelfde jaarverslag van het LBVK als ik in een eerdere versie van dit stuk deed. Rijnaarts wees in haar artikel tevens op het feit dat de slachtoffers niet alleen meisjes zijn. Zie voor dat laatste ook het interview met Woet Gianotten in de Volkskrant, november 1988. Het Jaarboek 1988 van de Stichting Tegen Haar Wil Amsterdam meldt 38 telefoontjes van jongens die seksueel misbruikt zijn (1,6% van het totaal aantal meldingen bij de stichting).

11. Tegen Haar Wil: Jaarboek 1988, pag. 35.

12. Tegen Haar Wil: Jaarboek 1988, pag. 47.

13. Diana van Oort: (On)zichtbaar. (Sexueel) geweld tegen lesbische en bisexuele vrouwen en meisjes, paragraaf 3.3.8, pp. 98-107.

14. Het onderzoek werd uitgevoerd door de Projectgroep Vrouwenarbeid van de Universiteit van Groningen. Zie de Volkskrant van 26 april 1990 en Vrij Nederland van 28 april 1990. Overigens blijkt uit dit onderzoek dat mannen een situatie waarin ze zich belaagd voelen, aanzienlijk eerder als een poging tot seksuele intimidatie beschrijven dan vrouwen dat doen: die laatsten zijn kennelijk meer gewend.

15. Voorlopige nota met betrekking tot het beleid ter bestrijding van sexueel geweld tegen vrouwen en meisjes, Rijswijk 1983, pag. 13.

16. Zie voor kritiek op de nadruk op economische onafhankelijkheid bij het tegengaan van seksueel geweld: Karin Spaink, 'Daar sta je dan met je goeie gedrag', opgenomen in de congresbundel Mannen, Geweld, Seksualiteit, Driebergen 1985.

Seks is een glijmiddel

SEKS VERKOOPT, dat weet iedereen; het is een vuistregel in de reclame. De alliantie die tussen nieuwe media en seks is ontstaan, gaat echter een stapje verder dan dat: regelmatig staat of valt de overlevingskracht van nieuwe mediatechnologieën met seks. Voor moderne media lijkt als vuistregel te gelden: if it doesn't make you come, it doesn't stay.

Fabrikanten leren die les soms op hardhandige wijze. Philips ontwikkelde zo'n twintig jaar geleden een vernuftig videosysteem, de V2000, en sloot contracten af met filmmagnaten teneinde voorbespeelde software beschikbaar te hebben voor de kersverse videobezitters. Philips weigerde echter pertinent om in zee te gaan met pornoproducenten. De videotheken hadden voor de eigenaars van dit systeem derhalve alleen min of meer kuise speelfilms op de schappen staan; dat had tot gevolg dat de V2000 in de zo belangrijke introductiejaren sterk aan marktpotentie inboette. Juist pornovideo's werden immers opvallend vaak verhuurd, vermoedelijk door mensen die er nieuwsgierig naar waren maar geen zin hadden in vieze bioscopen in achterafstraatjes.

Betamax, een videosysteem dat eveneens de concurrentie aanging met VHS, bood wél porno en hield het aanzienlijk langer uit dan Philips' vinding. Het V2000-systeem, een superieure techniek volgens mensen die het weten kunnen, ging feitelijk aan preutsheid ten onder.

De cd-rom, die via de computer tekst, beeld en geluid combineert, heeft jarenlang een kwakkelend bestaan geleid; het was porno die het medium op de been hield. Tot voor een paar jaar geleden bestond driekwart van de cd-roms uit zogeheten 'vermaak voor volwassenen'. Nu het medium is doorgebroken, is dat aandeel gedaald tot plusminus dertig procent; niet zozeer omdat er in absolute zin minder seks op cd-rom wordt verkocht, maar doordat er tegenwoordig meer andersoortige cd's op de markt zijn. (1)

Seks redde ook Minitel, een bulletinboard-achtig systeem dat de Franse PTT begin jaren zeventig opzette. Het Franse Télécom zocht naar bezuinigingen en wilde daarom kostbare diensten, zoals het gratis verstrekken van telefoongidsen en het instandhouden van inlichtingencentrales, vervangen door een systeem waarbij de burgers zélf informatie moesten opzoeken via een online verbinding (dat zou Télécom bovendien telefoontikken opleveren: het mes moest voor hen aan twee kanten snijden). Behalve de telefoongids konden de gebruikers tegen betaling - een deel voor Télécom, een deel voor de serviceverlener - ook het weerbericht, de uitgaansagenda en de veilingprijzen raadplegen.

Minitel sloeg aanvankelijk niet bijster aan; van animo was pas sprake toen gebruikers ontdekten dat ze, in plaats van uitsluitend 'naar boven' te bellen, op de bulletin boards ook berichten voor elkaar konden achterlaten. Veel geld leverde Minitel Télécom echter niet op. Totdat een paar pientere jongens seks- en dating-bulletinboards opzetten en een paar franken per minuut vroegen voor hun service; binnen de kortste keren liep het storm en kwam het geld bij bakken binnen.

En seks verkocht in Nederland de 06-nummers. Toen de nieuwe dienst werd opgezet, wist eigenlijk niemand - ook de PTT niet - wat daar nu handig aan was of wat het voordeel was ten opzichte van gewone telefoonnummers. Zelf had de PTT niet veel meer in de aanbieding dan het weerbericht, de tijdmelding en Max Tailleurs geinlijn, oftewel: bestaande diensten in een nieuw, duurder jasje gestoken. De pogingen van de PTT om bedrijven te interesseren voor deze nieuwe optie waren dan ook schuchter en kregen weinig respons.

Een handige jongeman, Menno Büch, kocht in een opwelling vijfentwintig 06-lijnen, hing er een telefooncentrale achter waarop een opname werd afgespeeld van een hitsige vrouwenstem die suggestieve teksten uitsprak, plaatste advertenties voor nulzesseks en zag tot zijn onmetelijke verbazing dat, zodra het 06-net in werking werd gesteld, alle lampjes van zijn centrale tegelijkertijd aanfloepten. Door de publiciteit over zijn noviteit wist heel Nederland op slag wat een 06-nummer was. De PTT had zich geen effectiever introductie kunnen wensen en geen beter bewijs dat er met haar nieuwe service geld viel te verdienen. Büch werd binnen het jaar miljonair.

Promoseks

Inmiddels hebben bedrijven het fenomeen door en gebruiken ze seks, of de belofte ervan, volop als promotiemiddel voor communicatietechnologie. Buzzers, Kermits, Hi!'s en andere varianten op mobiele telefoons worden frequent aangeprezen met dergelijke allusies, vooral wanneer ze zich op jongeren richten. PTT Telecom adverteerde haar nieuwe buzzer - een teksttelefoon waarmee je eenregelige teksten op een schermpje kunt verzenden en ontvangen - per Sterspot als een apparaat om iemand de boodschap "Kim ik hou van je" te sturen, en beveelt deze methode in het filmpje aan boven de meer bewerkelijke benaderingsmethodes. (Aanvankelijk probeerde de amoureuze jongeman Kim kond te doen van zijn gemoedsgesteldheid via een speciaal voor de gelegenheid opgetrokken grafitti-muur waarop hij diezelfde boodschap in full-colour had gespoten, maar helaas zag Kim die muur over het hoofd.)

Heel praktisch om iemand eenregelig te versieren, en tijdbesparend ook; maar, juist door de geringe inspanning die het intypen van die luttele woorden vergt, weinig geraffineerd en daarom vermoedelijk ineffectief. En dan nóg. Buzzers worden helemaal niet voor zulke dingen gebruikt. Mensen melden er voornamelijk kortaffe dingen mee als: "Ik kom wat later", "Haal jij boodschappen?" of "Film uitverkocht. Wat nu?"

Internet wordt vanzelfsprekend ook geassocieerd met seks, alsof het net van zichzelf niet interessant genoeg is. (Ik denk wel eens dat het accent op seks wordt gelegd om een vooroordeel te weerstreven: namelijk dat mediatechnologie kil is, onbegrijpelijk, zo hard en metalig, met veel knoppen en toetsen en glimmende frontjes, zo ondoordringbaar, zo zonder mensen - zo... zo technisch.) Voor Internet heb je moderne computers nodig, beweren computerfirma's (minstens een met "Intel inside!"), en als je eenmaal zo'n computer in bezit hebt, zijn de dames binnen handbereik.

Heus! Kijk maar naar de advertenties. Escom drapeert Sylvia-Millecamklonen over haar 'multi-media computers', lardeert haar folders met SM-achtige semi-schoonheden en beeldt vrijwel permanent monitoren af waarop scherp gestoken mevrouwen te zien zijn ("wat een beeldkwaliteit!"). Laser doet het met Katja Schuurman en laat die in hoogsteigen persoon getuigen van haar vergaande verliefdheid op haar 'Internet-computer' die van haar een wereldmeid maakt. ("Laser en Katja - beiden felbegeerd" schreef Laser in juli 1997 in een advertentie waarin meer been was te zien dan computer. Schuurman, in de begeleidende tekst: "Als ik eenmaal begin weet ik niet meer van ophouden (...) Want ik wil meer. Dat wil jij toch ook?") Internet-accounts worden regelmatig gepromoot met leuzen die de eenzame burger moeten doen geloven dat de contacten hem nu pardoes in de schoot geworpen zullen worden ("Meet interesting people on the Net!"). De verleiding van seks lokt alom.

Dat je inderdaad seks op het net kunt vinden - zowel legale als illegale - hameren de kranten er verder wel in. Telkens weer verschijnen er krantenberichten over kinderporno die op het net circuleert en over "pedofielen [die] Internet gebruiken als wereldwijd contactorgaan". (2)

Dat laatste is een hoogst suggestieve opmerking. Want pedofilie is immers niet strafbaar: er bestaat - niet alleen voor de strafwet - een cruciaal verschil tussen voelen en denken enerzijds, en handelen anderzijds.

Belangrijker nog is dat zo'n constatering dat pedofielen het net gebruiken, werkelijk niets zegt over de mate waarin het medium zich beter dan andere leent voor (al dan niet illegale) seks en sekscontacten. Want pedofielen "gebruiken ook de PTT, de telefoon, de KLM, de fiets ... communicatiemiddelen zijn er nu eenmaal om ermee te communiceren" (3): en toch tref je nooit eens ergens een artikel waarin mobiele telefoons aan de schandpaal worden genageld vanwege de mogelijkheden die zulke apparatuur pornohandelaren biedt om illegale waar aan de man te brengen.

Dat kinderporno ook in de gewone wereld te bekomen valt - sterker, dat die daar wordt gemáákt - lijkt inmiddels geheel uit zicht geraakt. Ook publiceren de kranten met kennelijke graagte buitenissige verhalen over mensen die via het net een sekscontact dachten te hebben opgedaan en die gruwelijk werden verkracht toen ze hun e-mail- of IRC-partner daadwerkelijk ontmoetten.

De vele verhalen die kranten en tijdschriften publiceren over net-relaties en -verliefdheden maken het er niet beter op. (De eerstvolgende journalist die deze uitgemolken koe opnieuw uit de sloot haalt, ram ik persoonlijk de vurige correspondentie van Héloïse en Abélard, in leer gebonden, door de strot.) Binnen de kortste keren heb je een e-mail correspondentie te pakken waar de vonken van af spatten, zou je op grond van die artikelen gaan geloven; daar hoef je haast niets voor te doen. Zulke dingen gebeuren namelijk vanzelf als je eenmaal op Internet bent.

Legio zijn dan ook de nooddruftige jongemannen die erin trappen en die, nadat ze zich toegang tot het net hebben verworven, in de meest uiteenlopende nieuwsgroepen berichten menen te moeten posten die allemaal op hetzelfde neerkomen: "Wie wil mij mailen? Alleen leuke meisjes graag." Soms staat er iets platvloerders dan 'mailen': "Ik zou wel eens een geil contact willen hebbeb [sic] met een geile gabber maar wie kan mij zeggen hoe en waar ik daarvoor terecht kan of wie wil ??" (4)

Alsof je het met zo'n lullige opmerking in de disco of in het café ver zou schoppen. Alsof je op het net niet bij uitstek tekst dient te hebben om iemands aandacht te trekken. Alsof het des vragers geboorterecht is om bedolven te worden onder enthousiaste mail van bereidwillige mensen en hij dat recht wenst te verzilveren - en wel nú. Het is een hitserigheid die minstens ten dele in het leven wordt geroepen door reclamecampagnes en sensationele berichtgeving over het net.

Hetzelfde geldt voor Virtual Reality: schijnbare driedimensionale werelden. De ontwikkelingen daar gaan snel: tegenwoordig oefenen chirurgen complexe operaties via VR-modellen van de binnenkant van lichamen of gebruiken ze VR - nog spectaculairder - om op afstand te opereren: wat ze hier simuleren wordt daar uitgevoerd. Medisch en biologisch onderzoekers gebruiken VR-modellen om DNA te verkennen en het gedrag van virussen of andere levensvormen te bestuderen. Architecten, ingenieurs en bouwtechnici gebruiken het om

constructies te testen en ontwerpen op een inzichtelijker manier te presenteren. Je kunt er zelfs een levensgrote denkbeeldige wereld mee scheppen waar mensen zich vervolgens fysiek in kunnen begeven.

Zelf heb ik eens door een kindertekening van een met bloemen bezaaid weiland mogen lopen; ik trof er een uit potloodkleuren opgetrokken vlinder die om mijn hoofd fladderde en op mijn arm wilde landen. Ik voelde me een vleesgeworden Alice in Wonderland. Maar verhalen over VR gaan vrijwel altijd over virtuele seks: hoe men op afstand bevredigd kan worden en zijn of haar ideale partner kan ontwerpen.

Seks, aldoor maar seks. We worden er bekant mee dóódgegooid. Het komt me bijwijlen de neus uit, en gaandeweg ontwikkel ik een steeds groter aversie tegen iedereen die zijn product denkt te moeten slijten door het met seks te associëren. Heus, ik wil die computer of mobiele telefoon best wel kopen: maar mag die seks dan asjeblieft éven uit? Dat niet iedereen daar maar steeds zo de nadruk op legt, alsof seks de voornaamste drijfveer en het interessantste, of zelfs enige, onderwerp aller tijden is? Er zijn toch heus ook andere motieven om met mensen te willen communiceren en jezelf vertrouwd te maken met nieuwe technieken? Het akelige neveneffect is bovendien dat seks zelf erdoor geperverteerd wordt: al dat gelok en gelonk ermee degradeert seks tot een glijmiddel waarmee producenten mensen van alles denken te kunnen laten slikken, en maakt het goedkoop en sleets.

Een filter op nulzes-mevrouwen

Griezelig is dat ook censuur en verboden binnen de nieuwe media met een beroep op seks worden verkocht. Griezelig, omdat enerzijds overheden en beslissende instanties zich lijken te laten bedotten door de hierboven beschreven beeldvorming (en in die zin precies zo naïef denken als producenten hopen dat consumenten zijn) wanneer zij beweren dat wat er op Internet aan seks is te vinden, zo excessief is dat daar nodig paal en perk aan gesteld dient te worden; anderzijds omdat overheden dat vooroordeel ten eigen bate aangrijpen en het misbruiken om vergaande restricties aan het net op te leggen.

Ja, er is rommel op het net te vinden, en voor de twaalfjarige die reuze benieuwd is naar hoe mensen 'het' met elkaar doen of die naakte meisjes wil zien, is seksueel expliciet materiaal door het net makkelijker bereikbaar geworden. Voor de meisjesmisbruiker die foto's van zijn misdaden met collega-criminelen wil uitwisselen of die vers beeldmateriaal wil, is de zaak ook iets eenvoudiger geworden.

Maar álles wordt tegenwoordig bereikbaarder, voor iedereen, en dat ligt niet per se aan Internet maar meer aan het feit dat tijden nu eenmaal veranderen en niets hetzelfde blijft, en dat zulks in steeds rapper tempo geschiedt. Nog maar twintig jaar geleden moest je een gesprek naar de VS aanvragen bij een telefoniste en was je afhankelijk van haar bemiddeling; nu kun je rechtstreeks bellen. (Sterker, twintig jaar geleden was het bijzonder om mensen uit de VS te kennen: tegenwoordig is het moeilijk om ze níet tegen het lijf te lopen.) Dertig jaar geleden kon je condooms alleen kopen bij NVSH-depots, moest je met pech naar een andere stad reizen om zo'n depot te bezoeken, en was dat één avond per week open; nu liggen condooms om de hoek bij de Etos en kun je ze in soorten, maten en smaken kopen. Vroeger moest je naar de ranzige delen van grote steden om aan porno te komen, nu liggen de Playboy, de Penthouse en de Hustler op alle stations-AKO's; niet eens op de hoge schappen.

In het gewone leven word ik echter vaker onverhoeds geconfronteerd met porno en platte referenties aan seks dan op het net. De gewone wereld is vergeven van beelden van seks; er is geen ontkomen meer aan. En het is zichtbaar in werkelijk elk segment van de samenleving. In de reclame, op de televisie, in theaters, in boeken en beelden. Prominente theatergroepen doen de laatste jaren niet anders dan de stad laten behangen met seksueel expliciete affiches ter promotie van een nieuw toneelstuk: omdat ze zichzelf als choquerend wensen te profileren (maar onderhand is niets afgezaagder). Vrijwel elke jonge hond die literair wil debuteren gaat zich te buiten aan een uitgebreide beschrijving van het seksuele reilen en zeilen van de hoofdpersonen. Vrouwengroepen overal ten lande organiseren weekends en discussies over erotiek, met een verplicht spannend feest voor toe. In speelfilms draait geen enkele regisseur, acteur of actrice zijn of haar hand nog om voor een flinke dosis seks. De praatshows kunnen hun geluk niet op, want iedereen wil wel vertellen over seks en de variant die hun persoonlijke voorkeur geniet. Muziekclipjes zijn niet af zonder blote schouders, halfnaakte juffrouwen of dito meneren die toenadering tot elkaar zoeken. De dating-shows zijn niet van de televisie af te slaan,

en alle presentatoren werpen diezelfde guitige blikken op de kandidaten wanneer ze hen dubbelzinnige opmerkingen wensen te ontlokken. Zelfs voor koffie wordt reclame gemaakt met behulp van hunkerende handen en lonkende blikken.

Het prettige van het net is dat onderwerpen daar sterk gerubriceerd zijn, seks niet als een rode draad door alles heen loopt, en de enigen die seks gebruiken om iets aan de man te brengen, de sekssites zijn. Op het net kaun je pornografische beelden en doodgeslagen referenties aan seks derhalve vrij eenvoudig mijden: door sekssites niet te bezoeken, seksnieuwsgroepen niet te volgen en mijn nieuwslezer en mailprogramma zo in te stellen dat die bepaalde onderwerpen negeren. Een kill-file dat berichten met termen als ‘sex’, ‘adults’, ‘girls’, ‘babes’, ‘anal’ en ‘hot’ in de titel overslaat of meteen weggooit, is heel effectief. Glipt er toch zo’n bericht tussendoor, dan zie ik alleen de koppen van de berichten en nooit de inhoud zelf.

Ik kan op Usenet zodoende urenlang over discussies over film lezen zonder dat iemand zich er tetterend tussen wringt om me hun lingeriecatalogus aan te smeren. Maar de zwoegende boezems van de nulzes-mevrouwen waarmee de commerciële zenders hun films onderbreken, kan ik niet uit mijn blikveld wegfilteren, evenmin als ik op straat de platte Publex-affiches waarmee een pizzabedrijf eerder dit jaar z’n ‘dozen’ wenste te adverteren kon overslaan.

Asiel in de U-bocht

Er wordt veel geredetwist over de grenzeloosheid van Internet: wat hier mag, mag in andere landen niet en omgekeerd. Informatie op het net zoekt bijgevolg de geografische locatie waar ze ongemoeid verblijven kan - de plaats van de minste weerstand - en is van daar af voor eenieder, ongeacht woonplaats, bereikbaar. Die praktijk zorgt ervoor dat sommige landen hun nationale wetten met betrekking tot seks, beeldmateriaal en informatie uitgehold zien worden: in hun eigen land kan de overheid weliswaar afdwingen dat bepaald materiaal niet verspreid wordt, maar zij kan niet eisen dat inwoners van andere landen zich conformeren aan wetten die niet de hunne zijn.

Maar nieuw is die ontwikkeling niet: in tegendeel. In het gewone leven worden verschillen in nationaal recht tussen landen onderling al veel langer benut en uitgebuit. RTL4 en RTL5 resideren officieel te Luxemburg omdat dat de enige manier was om de Nederlandse mediawet te ontwijken; die omweg werd beroemd onder de naam 'U-bocht constructie'. Nederlanders die een draagmoeder willen huren, doen dat in Engeland; uit België komen nog steeds vrouwen naar Nederland omdat abortus daar lastiger is dan hier; wie hier geen open hart-operatie kon krijgen en er wel het geld voor had, reisde eerder naar Engeland; wie in z'n geboorteland op grond van z'n politieke opvatting wordt vervolgd, probeert naar een ander land te komen teneinde daar asiel te zoeken; mannen die het met te jonge meisjes willen doen, reizen naar Thailand of Cambodja; wie hier geen kind kan adopteren, koopt er een in Afrika; bedrijven en mensen vestigen zich pro forma in een ander land om hier minder belasting te hoeven betalen.

Het enige dat nieuw is, is dat nu in principe iedereen een aantal nationale wetten kan passeren, tenminste voor zover die wetten betrekking hebben op beeld en tekst, op informatie en contacten, en mits zo iemand over een computer beschikt. De kwestie is eerder dat zulke - soms bizarre en onwenselijke, soms levensreddende of handige - mogelijkheden thans gedemocratiseerd raken en niet langer aan geprivilegieerde, bemiddelde, invloedrijke of inventieve mensen voorbehouden zijn. Overheden zullen er aan moeten wennen dat burgers zich realiseren dat nationale wetten en normen relatief zijn, dat burgers zich in de praktijk steeds minder hoeven aan te trekken van lokale regels. De U-bocht constructie is, waar het tekst en beeld betreft, binnen ieders bereik gekomen.

De Centrumdemocraten bijvoorbeeld hebben een account bij een Amerikaanse provider en hebben daar een - Nederlandstalige - homepage. De Amerikaanse wet laat de vrijheid van meningsuiting prevaleren boven het verbod op racistische uitlatingen en staat derhalve meer toe dan de Nederlandse wet; de CD voorkomt op deze manier juridisch gelazer over hun teksten. De Nederlandse wetgever heeft immers geen jurisdictie over een homepage die zich fysiek in de VS bevindt, ook niet indien die homepage door Nederlanders is opgezet, zich op Nederland richt en vanuit Nederland wordt onderhouden.

De ontwikkeling waarbij informatie de plek van de minste weerstand opzoekt, verandert evenwel nauwelijks iets aan de Nederlandse praktijk rond seks: in veel gevallen - bijvoorbeeld waar het seksueel expliciet beeldmateriaal en informatie over homoseksualiteit, SM, anticonceptie en geslachtsziektes betreft - is Nederland zélf namelijk die plek, aangezien onze wetten dienaangaande verhoudingsgewijs zeer coulant zijn.

Dat betekent dat veel buitenlanders Nederlandse homepages bezoeken, dat andere overheden bezwaar aantekenen tegen de Nederlandse regels, en soms aandringen op verscherping daarvan. In de nabije toekomst zou dat problemen kunnen veroorzaken, net zoals het Nederlandse softdrugs-beleid thans onder vuur ligt vanwege de onderlinge afstemming van nationale wetten.

Bovendien is kinderporno wereldwijd verboden: voor zover er op dat vlak sprake kan zijn van een locatie van de minste weerstand en U-bocht constructies, komt dat doordat sommige nationale overheden laks zijn in het handhaven van hun wetten, niet omdat kinderporno er legaal is.

Zeven vieze woorden

De aanwezigheid van seks en porno op het net lijkt als breekijzer gebruikt te worden: er worden wetten ontworpen en maatregelen genomen die beweren ten doel te hebben zulk materiaal te weren, doch die in de praktijk aanzienlijk meer blijken te verbieden dan porno alleen. Soms is die overkill het gevolg van domheid, kortzichtigheid en verwijtbare onwetendheid, maar soms is er meer aan de hand en is het doelbewust beleid.

Onder welk van die twee categorieën de Amerikaanse Communications Decency Act valt, is nog geen uitgemaakte zaak; vooralsnog houd ik het op vergaande stupiditeit en verblinding. Senator Exon, die de wet voorbereidde, zag in het net een virtueel Sodom en Gomorra en ontwierp verstrekkende regels om het net te kuisen. In tegenstelling tot de 'normale' zedelijkheidswetten, die betrekking hebben op analoge media, verbood de CDA niet alleen 'obsceniteiten', maar tevens 'onzedelijkheden'. (5) De betekenis en de reikwijdte van de term 'obsceen' is in allerlei wetten, arresten en toelichtingen vastgelegd; voor het begrip 'onzedelijkheid' geldt dat echter niet. Het was voor het eerst dat zo'n brede en onnauwkeurige term per wet op tekst en beeld werd losgelaten.

Het netto effect van de CDA was dat het bijbelse Hooglied in boekvorm acceptabel bleef, maar op het net de facto verboden werd, en dat een reproductie van Michelangelo's David nog steeds op een billboard mocht maar niet langer op iemands homepage. Nu zal iemand niet snel op het idee komen de houder van een homepage met daarop de tekst van de King James' Bible aan te klagen, ook al is zo'n pagina binnen de regels die de CDA stelt wel degelijk een overtreding.

Het wordt echter al een stuk lastiger wanneer het een homepage betreft waar informatie wordt verschaft over veilig vrijen of waar voorlichting wordt gegeven over vruchtbaarheid, impotentie of homoseksualiteit. In de ogen van veel mensen druist zulke informatie immers rechtstreeks in tegen 'de zedelijkheid', zeker wanneer die informatie in gewone-mensentaal is vervat in plaats van in medisch jargon. En juist zulke conservatieve opvattingen werden via de CDA tot wet verheven. In de voorbereiding van de CDA stelde de Federale Commissie voor de volledigheid een lijst samen van op het net verboden te verklaren woorden. De opsomming - beroemd geworden als 'the seven dirty words' - bestempelde de volgende woorden tot illegaal: fuck, shit, piss, motherfucker, cocksucker, cunt en tit.

De Electronic Frontier Foundation, een organisatie die opkomt voor de vrijheid van meningsuiting op het net, stelde op grond van de parlementaire discussies - en die zeven woorden - een lijst samen van homepages die binnen de brede termen die de CDA hanteerde, strafbaar werden. Die lijst is schrikbarend en bevat veel zinnige, verheven, esthetisch verantwoorde of doodnormale onderwerpen: de digitale versie van Salingers Catcher in the Rye en Sofokles' Oedipus Rex vallen eronder, honderden medische homepages, discussiegroepen van en voor borstkankerpatiënten, digitale anatomische gidsen, popteksten van Pearl Jam, Alanis Morisette en The Smashing Pumpkins, filmscripts van Tarantino, diverse juridische uitspraken

(waaronder het beroemde abortusvonnis Roe vs Wade, waarin abortus gelegaliseerd werd) en tienduizenden gedigitaliseerde krantenartikelen. (6)

De CDA werd ondanks wereldwijde protesten begin 1996 ingevoerd. Diverse organisaties begonnen proefprocessen en prompt werd de CDA door de rechter opgeschort: de wet was vrijwel zeker ongrondwettelijk. De Amerikaanse Hoge Raad moest daarop de houdbaarheid van de wet toetsen.

In juli 1997 kwam het eindoordeel: de CDA werd unaniem verworpen. De negen rechters van het Hooggerechtshof wezen de CDA onder meer af vanwege “het overduidelijke nadelige effect van de wet op de vrijheid van meningsuiting ... het zou zonder twijfel mensen wier berichten grondwettelijke bescherming genieten, de mond snoeren”. (7) De rechters stellen in hun vonnis herhaaldelijk dat de CDA ‘overbreadth’ is, oftewel zijn doel ver voorbij schoot. Bovendien oordeelde het Hooggerechtshof dat op Internet, “in tegenstelling tot radio en televisie, de gebruiker controle heeft over wat er op het beeldscherm verschijnt en dat er dus voor de overheid niet echt een reden is om zich daarmee te bemoeien”. (8)

Net Nannies en vleestint-testen

Sommige providers namen een voorschot op de CDA en deden, nog voor het wetsvoorstel was ingevoerd, pogingen om het net op te schonen; daarbij hanteerden ze een schrikbarend ruime interpretatie van het begrip 'onzedelijkheid'. AOL - de grootste Amerikaanse internet-provider - nam bijvoorbeeld de zeven 'vieze' woorden als leidraad en voegde daar voor de zekerheid nog enkele woorden aan toe; zo belandde ook het woord 'breast' op hun zwarte lijst.

Die maatregel censureerde discussiegroepen over borstkanker, wierpen critici tegen; wat waar was, maar het is een te weinig principieel protest. Een dergelijke vorm van kritiek laat immers de mogelijkheid open dat wanneer zo'n discussiegroep niet kanker maar de schoonheid van de borst zou bespreken, censuur wél acceptabel (of althans onderhandelbaar) zou zijn. De idiotie ervan: het woord borst censureren. Een heel normaal woord toch: niet eens vulgair, laat staan onzedelijk. (Wij hebben nota bene een minister die zo heet.) Wat is er in hemelsnaam seksueel expliciet aan zo'n woord?

Compuserve in Duitsland deed iets vergelijkbaars: om doorgifte van porno via Usenet te voorkomen, sloot het bedrijf alle seks-discussiegroepen voor haar abonnees af. Maar door diezelfde maatregel sneuvelden ook discussiegroepen waar slachtoffers van seksueel misbruik met elkaar van gedachten wisselden, en soc.motts (members of the same sex), een discussiegroep over homoseksualiteit.

Beide maatregelen werden na korte tijd teruggedraaid vanwege de heftige protesten die losbrandden. Maar hetzelfde probleem - er wordt aanzienlijk meer om zeep geholpen dan porno alleen, en het zijn vaak minderheidsgroeperingen of beschaafd-progressieve ideeën die de dupe van zulke 'beschermingsmaatregelen' worden - keert telkens terug. Momenteel speelt het probleem rond beschermende software. Er zijn tegenwoordig filterprogramma's in omloop waarmee je ongewenste informatie kunt uitsluiten; het zijn een soort killfiles, maar dan voor het Web. Bepaalde homepages kunnen, nadat zo'n filter is geïnstalleerd, niet meer opgehaald worden. Dergelijke browsers worden aanbevolen aan ouders die willen voorkomen dat hun kinderen bepaalde typen informatie zien; het gaat - uiteraard - meestal om seks en geweld.

Een deel van zulke filterprogramma's - browsers als CyberSitter en Net Nanny - werkt met algemene filters, die door een instantie dagelijks of wekelijks worden bijgewerkt en die je als gebruiker vanzelf aangeleverd krijgt. Maar CyberSitter bleek niet alleen pornopagina's te blokkeren: ook de homepage van de in-en-inkeurige National Organization of Women en werkelijk alle pagina's over homoseksualiteit werden er volautomatisch door weggefilterd.

Nadat een oplettende jonge netbewoner zulks op het net bekend maakte, nam CyberSitter razendsnel de homepage van de student in kwestie in z'n censuur-filters op en vlak daarna tevens die van de organisatie die zijn artikel over de kwestie overnam. (9) Momenteel is CyberSitter bezig met een campagne om de jongen van het net af te krijgen. (10) Wie gebruik

maakt van CyberSitter, mag kennelijk alleen maar zien wat CyberSitter goed dunkt; en kritiek op CyberSitter valt daar pertinent niet onder.

Ook de criteria die Net Nanny hanteert, blijken regelmatig zeer dubieus te zijn; maar zij stellen eigenaars van de homepages die ze op hun zwarte lijst zetten, tenminste nog op de hoogte van hun plaatsing op die lijst en bieden hun de kans om in beroep te gaan. CyberSitter doet geen van beide. Het wrange aan deze kwestie is dat CyberSitter, Net Nanny en dergelijke furore wisten te maken doordat ze zich opwierpen als instanties die ouders de mogelijkheid boden controle uit te oefenen over het doen en laten van hun kinderen op het net. In de praktijk zijn het echter niet de ouders, maar CyberSitter en Net Nanny zélf die wensen te bepalen wat mensen mogen zien.

Er zijn aanzienlijk slimmer en meer open filterprotocollen in omloop. Browsers die op basis van PICS werken, (11) stellen gebruikers in staat zelf filters te definiëren (en die te beveiligen met een wachtwoord: anders heeft een handig kind voor je 't weet het filterprogramma gekraakt (12)). Het aardige aan PICS-browsers is dat ze via een genuanceerd beoordelingssysteem werken: je kunt voor verschillende aspecten invullen - seks, geweld, drugs - wat je geschikt vind voor je kind, en dat bovendien per kind doen. Voor PICS geschikt gemaakte pagina's hebben hun eigen informatie gecategoriseerd en van (onzichtbare) labels voorzien. Haalt iemand met PICS vervolgens een bestand of plaatje op, dan informeert de browser razendsnel welk label er aan het gevraagde bestand is gehecht en beoordeelt aan de hand van de voor deze gebruiker vastgestelde criteria of het bestand al of niet getoond kan worden.

Zo'n systeem leek nauwer aan te sluiten op de geest van het net: het werkt via overreding en vertrouwen, niet via censuur en verbod. Deelname is niet verplicht; het uitgangspunt is dat mensen de informatie op hun eigen homepages eerlijk zullen rubriceren; gebruikers kunnen zelf bepalen wat zij en hun kinderen onder ogen krijgen en wat niet, en bovendien hun keuzes gaandeweg aanpassen.

Doch ook PICS blijkt akelige consequenties te hebben. Gedeeltelijk omdat er vergaande sociale dwang van uitgaat - er zijn inmiddels al systemen in omloop die homepages zonder PICS-label standaard weren, ervan uitgaande dat die 'dus' verdacht zouden zijn, zonder nog de vraag te stellen of labelling inderdaad aan de orde is. Want waarom zou je een pagina over zeilboten, over postzegels verzamelen of over moleculaire biologie van labels over seks en geweld voorzien? Toch komen zulke pagina's dan niet door.

Erger is dat sommige providers ertoe overgaan PICS - of andere filters - op hun eigen systeem te installeren, en zodoende de aard van het verkeer tussen hun gebruikers en de rest van het net censureren. Tref je zo'n provider, dan kun je als gebruiker je eigen normen niet meer stellen: je provider maakt voor jou uit welke pagina's worden geweerd en welke je kunt zien. (13)

Inmiddels zijn er een aantal landen waar de overheid de nationale providers ertoe hebben verplicht zulke filters te installeren. Singapore heeft op deze manier sinds juli 1996 alle pagina's over religie, politiek en pornografie ontoegankelijk gemaakt voor haar burgers. Ook Dubai is zo'n land. Vraag je daar een pagina op die je als gebruiker van de overheid niet mag zien, dan krijg je de volgende mededeling op je computerscherm te zien: "Emirates Internet Control

List: Access to this site is denied." (14) Via deze maatregel zijn alle alt.* discussiegroepen onbereikbaar geworden voor inwoners van Dubai, is vrijwel geen enkele pagina over seks of politiek nog toegankelijk, en worden alle pagina's die "niet in overeenstemming zijn met de nationale morele waarden en tradities" tegengehouden. Het is niet ondenkbaar dat het filtersysteem tevens bijhoudt welke mensen hebben getracht een gecensureerde pagina op te vragen, en hun adressen bewaart. Of doorgeeft aan de politie.

Er wordt tegenwoordig idioot veel tijd, geld, menskracht en technisch vernuft gestoken in de vraag hoe 'ongewenste' informatie - hoe ook gedefinieerd - te weren is, en hoe dat proces kan worden geautomatiseerd. De Japanse politie ontwikkelt momenteel bijvoorbeeld software die hen in staat moet stellen naaktfoto's op het net te identificeren: dat kan door de diverse kleuren die een foto bevat te analyseren en vervolgens te berekenen wat het percentage 'vleeskleur' ervan is. Komt dat boven een bepaald niveau, dan wordt een foto als 'verdacht' beschouwd en aan nader onderzoek onderworpen. Het is de bedoeling om op die manier uiteindelijk alle plaatjes die vanuit Japan in nieuwsgroepen worden gepost of die op Japanse homepages staan, automatisch te screenen. (15)

Kortom, de aandacht richt zich overmatig op wat niet mag, niet hoort, of ongewenst wordt geacht - vanwege de teerheid van kinderzieltjes (16), de moraal van ouders, de zeden der natie of de politiek van de regering. De gedachte dat zulke processen te automatiseren zijn en dat politieke of ethische vraagstukken vallen op te lossen door naar technologie te grijpen, is echter een misvatting van de eerste orde, en komt voort uit een schromelijke - bureaucratische - overschatting van technologie. Kennelijk heerst de gedachte dat wat geautomatiseerd is per definitie 'kleurloos' of neutraal zou zijn en zonder aanziens des persoons zou werken, en voorts dat zo'n blind oordeel goed en prijzenswaardig is.

Maar een van de altijd terugkerende dilemma's van democratische maatschappijen is nu juist dat daarin telkens weer lastige afwegingen dienen te worden gemaakt: bijvoorbeeld tussen het recht van de een om te spreken of te laten zien en het recht van de ander om het apert oneens te zijn met het gezegde of het getoonde en er een weerwoord op te formuleren.

Er is geen vaste uitkomst voor dergelijke dilemma's, daar valt geen algoritme of vuistregel voor te verzinnen. Het enige dat enigszins recht doet aan het dilemma is het debat erover, en de focus van die discussie wordt nu juist verschoven door dergelijke software. Er wordt niet meer geredetwist over de vraag of informatie over safe seks 'gevaarlijk' is voor kinderen en of ze pornoplaatjes mogen zien, maar over de vraag of de software inderdaad uitsluitend doet wat de makers ervan beweren.

Kinderporno als schaamlap

Singapore en Dubai plegen onmiskenbaar politieke en sociale censuur. Van de CDA, de AOL- en de Compuserve-censuur kun je nog geloven dat geen machtsmisbruik doch stupiditeit was: mogelijk overzagen beleidsmakers de reikwijdte van hun maatregelen niet (maar ze weigerden onderwijl naar de waarschuwende woorden van critici te luisteren), of vonden ze dat de voordelen dusdanig opwogen tegen de nadelen dat ze ongewenste effecten voor lief namen. Bij CyberSitter is een dergelijke onbedoelde onnozelheid niet aannemelijk: immers, zodra CyberSitter erop gewezen werden dat ze aanzienlijk meer afschermden dan alleen seksueel expliciet materiaal, maakten ze die kritiek onbereikbaar voor hun eigen gebruikers. CyberSitters beleid is tot op heden onveranderd.

Bij recentere ontwikkelingen is het moeilijk om geen nattigheid te gaan voelen: het beroep op de aperte onwenselijkheid van sommige vormen van seks fungeert daarbij als schaamlap, wordt ingezet als hét argument waarmee ongewenste maatregelen kunnen worden verkocht en waarmee beleidsmakers regels en verboden trachten door te drukken. Kinderporno blijkt een attractief glijmiddel te zijn om te maken dat mensen zware restricties, machtsmiddelen en censuur slikken.

In Nederland wordt relatief veel gedaan aan de bestrijding van kinderporno op het net. Internet-provider XS4all nam in juni 1996 het initiatief om een meldpunt op te richten: wie vanuit Nederland geposte kinderporno op het net treft, kan terecht bij <meldpunt@xs4all.nl>. (17) Daar onderzoekt men de melding en stelt, indien het inderdaad een overtreding betreft, zowel de betreffende gebruiker als diens provider op de hoogte van het misdrijf.

Het is zaak voorzichtig om te springen met zulke meldingen: afzenders zijn heel eenvoudig te vervalsen, en dat een bericht afkomstig lijkt te zijn van <kspaink@xs4all.nl> wil helemaal niet zeggen dat ik daadwerkelijk de bron ervan ben, ook al is dit mijn e-mail adres. Als de kennelijke afzender niet reageert en geen maatregelen treft (bijvoorbeeld door het bericht te cancelen of de foto's van zijn homepage te verwijderen), licht het Meldpunt uiteindelijk justitie in, die de zaak dan moet overnemen.

Uitzoeken wie de echte verstuurder is, is alleen mogelijk door bij de provider, aan de hand van de log waarin is vastgelegd wie wanneer on-line was, gegevens met elkaar te vergelijken. De privacy-wetgeving verbiedt providers echter om zulke gegevens zonder meer aan derden te geven of anderszins openbaar te maken. Logs worden derhalve alleen aan justitie overhandigd en alleen dan wanneer er gegronde reden is om een misdrijf te veronderstellen. Justitie moet de betreffende provider daartoe bovendien sommeren.

Het Meldpunt Kinderporno was het eerste in zijn soort. Het initiatief werd door minister Sorgdrager geloofd en geprezen, en het voorbeeld is sindsdien door andere landen overgenomen.

De procedure heeft in Nederland al een paar maal tot arrestaties en veroordelingen geleid: dat suggereert op z'n minst dat de werkwijze van het Meldpunt effectief is, en dat deze vorm van zelfregulering - waarbij netgebruikers en providers uit vrije wil samenwerken met justitie - bevredigend is.

Maar justitie was níet tevreden. Het Openbaar Ministerie argumenteert dat providers die alle nieuwsgroepen doorgegeven - dat wil zeggen, inclusief de groepen waarin regelmatig kinderporno wordt gepost, zoals alt.binaries.pictures.erotica.pre-teen, alt.binaries.pictures.erotica.children, alt.sex.pre-teens en alt.sex.pedophilia - zulke plaatjes derhalve op hun eigen harde schijven hebben staan. Daarmee zouden providers zulk materiaal officieel 'in bezit' hebben, ook al is dat bezit tijdelijk en onderdeel van een enorme, gigabytes grote, ongemediëerde stroom van nieuwsgroepberichten (de zogeheten 'newsfeed'); en in Nederland is het bezit van kinderporno strafbaar. Ergo: zulke providers zijn strafbaar, redeneerde het Openbaar Ministerie.

XS4all - in Nederland bij uitstek de provider die zich heeft ingezet om de verspreiders van kinderporno klem te zetten en het leven zuur te maken - kreeg begin 1997 in min of meer onverhulde termen te horen dat hen op korte termijn vervolging boven het hoofd hing. XS4all besloot daarop in te grijpen en heeft haar software sindsdien zo ingesteld dat álle plaatjes die in de verdachte groepen worden gepost, automatisch uit haar newsfeed worden geweerd. (18)

Dat kwam XS4all op een fikse ruzie met Nederlandse netgebruikers te staan. Niet dat XS4alls opponenten in deze discussie kinderporno verdedigden, maar nogal wat mensen zijn bevreesd dat kinderporno op deze manier ondergronds zal duiken, zodat helemaal niet meer na te gaan is wie wat verstuurt, of dat andere nieuwsgroepen gebruikt zullen worden voor de verspreiding ervan. Bovendien zijn de meeste netgebruikers - niet zonder reden - weinig gecharmeerd van dergelijke intimidaties door het Openbaar Ministerie, en hadden ze liever gezien dat XS4all justitie het hoofd bood en de zaak uitvocht.

Want justitie beweert nu wel dat providers de 'eigenaar' zijn van wat op hun harddisks staat, maar dat is vooralsnog niets dan een aanname hunnerzijds: zoiets hoort eerst in een proefproces getoetst te worden. Ik kan me echter levendig voorstellen dat XS4all weinig behoefte had om in deze discussie als proefkonijn annex Kop van Jut te functioneren. Het is nogal veelgevraagd om van iemand te eisen dat ze een halszaak maken van een kwestie waar ze inhoudelijk in het geheel niet achter staan (en XS4all heeft vaker hete kolen uit het vuur gehaald; lafheid valt ze allesbehalve te verwijten). Bovendien, je zult maar directeur van XS4all zijn en vanwege een algemeen principe dat je hoog wilt houden, een strafblad krijgen met daarop een veroordeling wegens de verspreiding van kinderporno. Er zijn nogal wat landen waar je daarna van je leven niet meer in komt.

Maar wrang is het wel. Want XS4all heeft zich diverse keren beklaagd over de laksheid van Openbaar Ministerie met betrekking tot het optreden tegen kinderporno, en nu werden juist zijzélf moreel en praktisch verantwoordelijk gesteld. Bovendien heeft het er alle schijn van dat Justitie de grenzen van haar - door dreigementen kracht bijgezette - overredingskracht tracht te

testen dan wel uit te breiden, en zich op het net veel meer bevoegdheden permitteert of aanmeet dan ze elders heeft.

Dat gebeurde in juli 1997 weer. Een gebruiker van De Digitale Stad Amsterdam (DDS) verspreidde via zijn account vermoedelijk kinderporno; de Utrechtse politie eiste dat DDS haar de persoonsgegevens van de betreffende Internet-gebruiker zou overhandigen. Maar zoiets mag op grond van de privacy-wetgeving alleen nadat de rechter-commissaris daartoe bevel heeft gegeven, en een dergelijk bevel ontbrak in dit geval. DDS weigerde.

De Utrechtse politie deed daarop een inval bij DDS; die hield echter voet bij stuk, wat haar op een proces-verbaal kwam te staan. De directeur van DDS: “Als we dit accepteren, kan straks iedere agent met een enkel telefoontje alle gegevens opvragen van iedereen die een e-mailadres bij ons heeft.” (19)

Niettemin probeerde justitie het later nog een keer. In november 1997 eiste het Openbaar Ministerie dat XS4all een ‘internet tap’ voor een van haar gebruikers zou installeren, zodat het verkeer dat die gebruiker genereerde getraceerd kon worden. In de praktijk betekent dat dat justitie wilde weten met wie hij mailde, en wanneer; met wie hij op IRC sprak; welkeweb pagina’s hij bekeek; welke nieuwsgroepen hij opvroeg. XS4all weigerde een dergelijke tap in te stellen aangezien er geen enkele wettelijke grondslag was voor het bevel, en antwoordde justitie dat zij daarover maar eerst een proefproces moest voeren. Justitie droop prompt af. (20)

Opvallend is overigens dat Justitie zich op ’t oog immens druk maakt over kinderporno en bij de bestrijding ervan ineens juridische bevoegdheden opeist die ze niet bezit of niet mag gebruiken, maar in de praktijk geen enkele aandacht besteedt aan het probleem en weigert er ook maar een cent voor uit te geven. Er worden geen rechercheurs opgeleid in Internet-gebruik, niemand wordt getraind om naspeuringen te verrichten, noch zijn er mensen aangesteld om kinderporno op het net te (leren) traceren. De enige rechercheur van de Criminele Recherche Inlichtingendienst die deel uitmaakt van het Meldpunt Kinderpornografie doet dat in z’n vrije tijd, als vrijwilliger, en werd nota bene door XS4all uitgenodigd zitting te nemen in het comité.

Heus, zo moeilijk is het niet om kinderporno-verspreiders te vinden. Internet-journalist Francisco van Jole liet Justitie laatst zien hoe het ook kan. Een gebruiker van de Digitale Stad Leiden (DSL) bleek een homepage met kinderporno te hebben, en Van Jole deed daarvan in mei 1997 verslag in de internetkrant Daily Planet. Justitie deed niets. Een week later wist Van Jole in een paar uur tijd te achterhalen wie de gebruiker in kwestie was. Justitie deed nog steeds niets. Pas toen de man in augustus 1997 zijn homepage opnieuw opsierde met kinderporno en Van Jole daar ten derde male verslag van deed, werd hij gearresteerd. (21)

PGP onder vuur

Het heeft er alle schijn van dat Justitie binnenkort, onder het mom van de bestrijding van kinderporno, het vuur zal openen op PGP. PGP - Pretty Good Privacy, een betrouwbare en tot op heden onkraakbare vorm van encryptie - is een methode om e-mail en nieuwsberichten te versleutelen, zodat die alleen leesbaar zijn voor selecte geadresseerden. Met PGP doe je als het ware een verzegelde envelop om een bericht, zodat niet iedereen kan meelezen. Tevens is het een methode om de afzender van een bericht te verifiëren.

PGP is vaak noodzakelijk: mailservers zijn tot op zekere hoogte onbetrouwbaar; e-mail kan worden onderschept en gelezen worden door mensen die zo'n correspondentie niets aangaat; adressen van de verstuurder van e-mail of een posting kunnen eenvoudig worden vervalst, en sommige gegevens moet je simpelweg niet open en bloot versturen. Wanneer ik met mensen strategieën doorneem in de diverse rechtszaken die Scientology over Internet heeft lopen, versleutel ik zulke berichten bij voorkeur. Ik wil uitsluiten dat Scientology - dat nogal eens computers in beslag neemt of via de rechter bestanden opeist - op enigerlei wijze e-mail van mij in handen kan krijgen. Ze hebben immers ook twee zaken tegen mij lopen. En uiteraard versleutel ik mail waarin ik mijn creditcard-nummer geef; zulke informatie hoort nergens anders te belanden dan bij de geadresseerde.

Overheden - geobsedeerd in hun verlangen naar de transparante burger als ze zijn - houden echter niet van PGP en doen tal van pogingen om PGP hetzij te verbieden, hetzij zo in te kleden dat gebruikers verplicht worden gesteld om hun sleutel bij een overheidsinstantie te deponeren, zodat de overheid te allen tijde een bericht kan ontcijferen. Tegen zulke voorstellen wordt wereldwijd geprotesteerd: mensen hebben immers recht op privacy, en de telefoon mag de overheid ook niet zomaar aftappen, evenmin als een overheidsdienst in je brievenbus mag hengelen en je gewone post onderscheppen.

Alle pogingen om PGP verboden te krijgen zijn tot nu toe afgeketst; maar de VS is een nieuw offensief begonnen en kleedt dat in met, hoe voorspelbaar, een beroep op haar innige verlangen om ongewenste vormen van seks - in casu kinderporno - uit te bannen. Kinderporno kan immers óók versleuteld verzonden worden, en deze encryptie verhindert de ontdekking, de rechtsgang, het verzamelen van bewijs en wat dies meer zij - beweert men. Zodat de FBI, hamerend op de gruwelen van kinderporno op het net, er thans érg op aandringt PGP te verbieden.

Maar juist in de zaak die telkenmale als aanleiding voor dat argument wordt opgevoerd, zijn inmiddels al ettelijke arrestaties verricht: een paar dozijn zelfs (22). Encryptie blijkt helemaal geen onoverkomelijke hindernis te vormen om netwerken te ontmantelen waarbinnen kinderporno wordt verspreid. Tenminste: niet wanneer de verschillende nationale opsporingsinstanties daadwerkelijk gebruik zouden maken van de mogelijkheden die ze allang hebben.

Maar het argument werkt. Natuurlijk: het is beproefd. Seks verkoopt altijd, en iedereen lijkt er gevoelig voor te zijn wanneer seks als argument wordt ingezet - zowel degenen die er méér van willen als degenen die er alleen hun eigen nette variant van willen zien. Er worden zelfs maatregelen mee verkocht die censuur bevorderen en die een ieders privacy aantasten. Seks is een glijmiddel - ook voor censuur.

Noten:

1. Gerard Gerardts, "Tussen Beethoven en Busty Babes", de Volkskrant, 17 september 1994.
2. Frank Kuitenbrouwer, "Een virtueel voetbalstadion met pasjes en knuppels", NRC Handelsblad, 2 mei 1997.
3. Rik Smits, "Pasjes en knuppels", NRC Handelsblad, 10 mei 1997.
4. Bericht (inclusief spelfout en kromme taal) aangetroffen in de nieuwsgroep nl.roze; ronaldus <ronaldus@dds.nl>, "GABBERS", 23 juni 1997, message-ID: <33AEDF12.5447@dds.nl>. Van zulke berichten tref je er tientallen per week als je je nieuws niet filtert.
5. "Whoever ... by means of a telecommunications device knowingly (i) makes, creates, or solicits, and (ii) initiates the transmission of, any comment, request, suggestion, proposal, image, or other communication which is obscene, lewd, lascivious, filthy, or indecent, with intent to annoy, abuse, threaten, or harass an other person ... [or] (i) makes, creates, or solicits, and (ii) initiates the transmission of, any comment, request, suggestion, proposal, image, or other communication which is obscene or indecent knowing that the recipient of the communication is under 18 years of age regardless of whether the maker of such communication placed the call or initiated the communication ... shall be fined under title 18, United States Code, or imprisoned not more than two years, or both." Communications Decency Act of 1995. De volledige wettekst staat op <http://www.eff.org/pub/Alerts/s652_hr1555_96_draft_bill.excerpt>.
6. De voorbeeldlijst die de Electronic Frontier Foundation (EFF) opstelde, staat op <http://www.eff.org/BlueRibbon/sites.html>.
7. "its obvious chilling effect on free speech ... it unquestionably silences some speakers whose messages would be entitled to constitutional protection." De volledige uitspraak van het Hooggerechtshof over de CDA is te vinden op <http://www2.epic.org/cda/cda_decision.html>. Voor commentaar en nieuws naar aanleiding van deze uitspraak, zie onder meer de burgerrechtenbeweging ACLU <http://www.aclu.org/court/renovacludec.html> en CNN <http://www.cnn.com/US/9706/26/scotus.cda/index.html>.

8. Samenvatting en commentaar van de Daily Planet op de verwerping van de CDA, 26 juli 1997: <http://www.pi.net/archief/daily/dp581.html>.

9. Het bewuste artikel staat op <http://www.spectacle.org/alert/peace.html>.

10. Solid Oak, de makers van CyberSitter, hebben hun programma inmiddels zo geconfigureerd dat wie eerder de homepage van Peacefire - de organisatie die zich rond de student in kwestie heeft gevormd - heeft bezocht, CyberSitter niet meer kan installeren. CyberSitter doorzoekt daartoe eerst de harddisk van netgebruikers; een praktijk die allerwegen wordt verworpen. Zie Wired <http://www.wired.com/news/news/politics/story/4856.html> en de Daily Planet van 2 juli 1997 <http://www.pi.net/archief/daily/dp584.html>.

11. PICS is een acroniem van Platform for Internet Content Selection. PICS is onder meer ingebouwd in Cyber Patrol. Meer informatie over PICS is te vinden bij het World Wide Web Consortium, de instantie waar afspraken worden vastgelegd over html, de taal die wordt gebruikt om homepages mee te maken: <http://www.w3.org/pub/WWW/PICS/>.

12. Slimme kinderen zijn bovendien in staat zelf ergens een vers exemplaar van Netscape op te halen, een zonder geïnstalleerd filterprogramma, en al doende de bescherming van hun ouders te ontduiken.

13. Voor de technici: providers doen dat door een filterprogramma op de proxy te installeren. De proxy is de harde schijf die providers in hun netwerk gebruiken om tijdelijke kopieën van homepages op te parkeren; ze dienen om het internetverkeer te versnellen en niet onnodig veel gegevens heen en weer te sturen. Van elke pagina die een gebruiker opvraagt, moet namelijk een kopie van de originele pagina worden gemaakt die vanaf het opgevraagde adres, via de schijven van de provider, naar jou toe wordt gestuurd. Indien een provider met een proxy werkt, wordt die kopie nadat hij de schijf van de provider is gepasseerd, niet weggegooid maar daar opgeslagen. Vraagt kort daarna een andere gebruiker toevallig diezelfde pagina op, dan kan deze ditmaal van de proxy worden gehaald in plaats van dat er opnieuw een kopie bij de oorspronkelijke lokatie moet worden opgehaald. Veelgevraagde pagina's komen zodoende een stuk sneller bij de gebruiker binnen: ze komen van dichterbij. (Om het anders te formuleren: proxies zijn een soort cache, maar dan niet op individueel niveau doch op providersniveau.)

14. George d'Arnaud, 'Internetbeperkingen in Dubai', 10 november 1997, xs4all.general, message-ID: <34698854.1990690@news.xs4all.nl>. Uit de uit dit bericht voortvloeiende discussie bleek dat het uiterst lastig is, en enig technisch vernuft vergt, om deze nationale censuurmaatregel te omzeilen.

15. Mededeling uit een gesprek in april 1997 met Joichi Ito, onder meer president van de providers Digital Garage en Eccosys, en tevens een van de eigenaars van Infoseek. Hoe de programmatuur rekening moet houden met verschillen in huidskleur is volstrekt onduidelijk.

16. Jammer is dat vrijwel niemand zich opwerpt om iets voor kinderen te ontwikkelen dat aantrekkelijk, spannend en zinnig is: iets dat ze gráag willen bezoeken, waar ze iets van leren, dat onderhoudend is, hun fantasie prikkelt en hun denkvermogen stimuleert.

17. Internet Meldpunt Kinderpornografie: <http://www.xs4all.nl/~meldpunt>.

18. Felipe Rodriquez: "Xs4all probeert verspreiding van kinderporno te voorkomen", xs4all.announce, 13 mei, message-ID: <5la81c$t0l$1@news0.xs4all.nl>.

    Nieuw is zo'n methode niet, noch staat de Nederlandse justitie er alleen in. Felipe Rodriquez had eerder verslag gedaan van een EG-conferentie, begin 1997, over pornografie en Internet waaruit bleek dat precies dezelfde aanpak in Engeland gebruikt wordt: "Martin Jauch, superintendent of the metropolitan police, clubs and vice, gave the most revealing lecture of the conference. He explained how British providers were threatened by his unit, in order to censor their newsfeed. The providers were assembled and were told that if they would not comply with the demands of Jauchs unit, their offices would be raided and essential equipment would be confiscated as evidence. This is the British interpretation of industry self-regulation: if the providers do not comply with the demands of the police, they'll be prosecuted. These methods resulted in a removal of a number of adult newsgroups, like alt.sex.anal, on the servers of British providers. It did not matter that most of the articles in these groups would not be considered a violation of British law: the groups had to be completely removed." Felipe Rodriquez,'Conference report - policing the internet', Net-time mailinglist, 16 februari 1997, message-Id: <199702161753.SAA22895@xs1.xs4all.nl>.

19. IDG WebWereld: "Politie valt Digitale Stad binnen", 10-07-1997 <http://www.webwereld.nl/nieuws/>.

20. Maurice Wessling: "XS4ALL weigert een Internet tap", xs4all.general, 14 november 1997, message-ID: <346c579d.7248243@news.xs4all.nl>.

21. Francisco van Jole, "Daily Planet traceert kinderporno-verspreider", 30 mei 1997 <http://www.pi.net/archief/daily/dp561.html>.; Francisco van Jole, "Leidse kinderpornograaf bekent", 5 september 1997, <http://www.pi.net/archief/daily/dp631.html>.

22. Een verslag van en commentaar op het optreden van FBI-directeur Louis Freeh bij een conferentie van het International Cryptography Institute is te vinden op <http://www.eff.org/pub/Censorship/epic_fbi_crypto_childporn.alert>.

Vieze verhalen: verslag van een hetze

Dutroux, homoseksualiteit en pedoseksualiteit

MARC DUTROUX - eerder veroordeeld en gevangen gehouden wegens seksuele misdrijven - is er na zijn vrijlating in geslaagd ettelijke meisjes te ontvoeren, te verkrachten, gegijzeld te houden, te martelen, uit te hongeren, te vermoorden en daar bovendien video's van te maken (waarvan hij kopieën verhandelde). Families waren maandenlang wanhopig op zoek naar hun kind, justitie liet grove steken vallen en de politie schoof allerlei duidelijke aanwijzingen terzijde: de man kon kortom min of meer ongestoord z'n gang gaan.

Inmiddels is Dutroux gevangen genomen en zijn er tal van onderzoeken in gang gezet: niet alleen naar zijn wandaden, maar ook - vooral - naar hoe het zover heeft kunnen komen dat justitie en politie hem niet eerder inrekenden.

De zaak Dutroux blijkt beerputten open te rukken. In België is grote onrust ontstaan over het (niet) functioneren van justitie en politie: de verhalen over diensten die andere diensten informatie onthielden, over onderzoeksrechters die wegens te grote successen van zaken werden weggehaald of die juist het hen toebedeelde onderzoek saboteerden, vliegen je thans om de oren. Ernstig is het steeds sterker opklinkende vermoeden dat er op hoog niveau handlangers van of belanghebbenden bij Dutroux' seksuele en financiële wandaden hebben moeten zijn. Misschien dat die zaken ooit opgehelderd zullen worden; de geschiedenis echter leert dat optimisme in deze doorgaans misplaatst is.

Wat al wel duidelijk is geworden, is dat de zaak Dutroux het preutse deel der natie de gelegenheid biedt haar vuile smoel te laten zien. Herman Brusselmans fulmineerde in Het Parool terecht tegen het gekwezel dat aan kracht wint sinds Dutroux' beerput geopend werd, en hekelt de reactionaire teneur die de kop heeft opgestoken na het bekend worden van Dutroux' wandaden. "Er is een enorme hysterie ontstaan in Vlaanderen, die alles wat met seks en naakte lijven te maken heeft, wil ontmantelen als pornografie. Het is net of het heeft te liggen broeien en een aanleiding gezocht heeft om tot uitbarsting te komen. (...) Dankzij Dutroux heeft de achterlijkheid in Vlaanderen de kans gekregen legaal zijn gezicht te laten zien."

Ook in Nederland gebeuren in de nasleep van de affaire vieze dingen. Het lijkt inderdaad alsof een aantal mensen plots hun kans grijpen om onbelemmerd hun vooroordelen te spuien - en niemand die er iets van zegt.

Het actualiteitenprogramma 2 Vandaag wijdde naar aanleiding van de affaire Dutroux een uitzending aan 'pedo-netwerken' - alsof pedofilie en kinderverkrachting ineens hetzelfde waren geworden. Bovendien wees 2 Vandaag behulpzaam de

schuldigen aan: de homoseksuelen, dát waren de boosdoeners die pedo-netwerken onderhielden en daarmee kinderverkrachting mogelijk maakten.

Wat was het geval? Er bestaat een reisgids voor homoseksuelen, de Spartacusgids, waarin per land en per stad de homo-faciliteiten (zoals cafés, hotels en boekhandels) worden geïnventariseerd. John Stamford, de eerste uitgever van de Spartacus, was pedofiel. In de eerste edities van de gids klonk iets van zijn voorkeuren door; hij gaf bijvoorbeeld in zijn annotaties aan welke gelegenheden een 'jong publiek' kenden. Ooit zijn er zaken tegen Stamford gevoerd waarbij hij beschuldigd werd van het plegen van ontucht met kinderen. Zowel in Nederland als in Duitsland werd de Brit echter vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs.

Wat er eventueel ook met John Stamford mis moge zijn geweest: de man is al enige tijd dood, de gids wordt al jarenlang niet meer door hem samengesteld en is vele malen herzien en omgewerkt, en is niets anders dan een handig toeristisch instrument. Dat weerhield 2 Vandaag er echter niet van de Spartacus te bestempelen als 'de sleutel' tot een wijd vertakt pedofielennetwerk, en als de gids bij uitstek voor iedereen die wil weten waar kinderen te huur of te koop zijn. Ook Boekhandel Vrolijk - Europa's grootste homoboekhandel, te vinden in Amsterdam - werd erbij gehaald en verdacht gemaakt: daar was de Spartacusgids, o schande, immers te koop.

Er werden in de reportage meer namen op grove wijze door het slijk gehaald. Vooral die van Theo Sandfort, medewerker aan de Universiteit van Utrecht, verbonden aan de werkgroep homostudies aldaar, en een internationaal gerenommeerd onderzoeker. 2 Vandaag deed het voorkomen alsof Sandfort deel uitmaakte van het fictieve internationale pedo-netwerk. Bovendien heeft hij, zo sprak men beschuldigend, een boek uitgegeven bij de "dubieuze" uitgeverij Spartacus. Waarmee bewezen was wat bewezen moest worden, nietwaar?

Boekhandel Vrolijk kreeg dodelijk verontruste klanten aan de telefoon. "Kinderporno? Júllie?" "Welnee," antwoordden ze dan, en legden voor de zoveelste maal uit dat de Spartacus een hoogst onschuldige en zeer gewaardeerde reisgids is voor het vinden van een terrasje aan de kust of een disco in New York, niets meer en niets minder, en dat vrijwel alle reiswinkels die gids verkopen. Sandfort was woest, en eiste - samen met zijn universiteit - een rectificatie van 2 Vandaag; terecht, aangezien hij op vuige wijze in een crimineel daglicht werd gezet. 2 Vandaag rectificeerde prompt en trok haar beschuldigingen in.

Maar het kwaad was al geschied. Vlak na de uitzending van 2 Vandaag bracht Panorama precies dezelfde "feiten" in een dossier over kinderporno en -prostitutie, onder de tot weinig reserves aanzettende schreeuwkop: "De waarheid achter de Spartacus-gids voor homofielen. Dit is een complete reisgids voor pedofielen!".

Behalve Sandfort moest ditmaal ook voormalig PvdA-senator Brongersma het ontgelden; Panorama vond het maar verdacht dat de oud-uitgever van de Spartacus indertijd was vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs, en suggereerde dat Brongersma daar de hand in moest hebben gehad. Niet alleen kende Brongersma Stamford, maar hijzelf schreef immers boekjes over pedofilie, en die liggen óók al bij boekhandel Vrolijk!

Dat zijn boek een serieuze historische studie naar de jongensliefde betrof vergat het weekblad te melden, evenals Panorama verzaakte uit te leggen hoe Brongersma in hemelsnaam een rechter tot vrijspraak aangezet zou kunnen hebben. En Brongersma als beschermheer van een netwerk voor kindermisbruik? Hij was inderdaad pedofiel, hij maakte daar geen geheim van, en is eenmaal veroordeeld wegens ontucht met minderjarigen; maar de sleutel in een netwerk? Van prostitutie, porno en kinderroof? De man zou zich rot schrikken. Santfort tekende opnieuw bezwaar aan. Dat maakte niet uit. De Telegraaf diste hetzelfde verhaal later weer op.

Het curieuze is: de verhalen over de Spartacusgids - oud, achterhaald, ingegeven door moedwillig misverstand en gebaseerd op bijeengescharrelde roddels en insinuaties - blijven circuleren. Met telkens weer diezelfde gerecyclede valse beschuldigingen naar onderzoekers, politici en boekhandels. Om precies te zijn: met valse beschuldigingen die uitsluitend geadresseerd zijn aan homoseksuele wetenschappers, aan homoseksuele politici en aan boekhandels met boeken over en voor homoseksuelen.

Pedofilie en kinderverkrachting worden daarbij op één hoop gegooid - alsof voelen per definitie hetzelfde is als doen, en alsof er onder geen enkele omstandigheid sprake kan zijn van instemming van kinderen of jongeren. Daarenboven worden er hoogst tendentieuze verbindingen gelegd tussen homoseksualiteit en kindermisbruik. Zowel 2 Vandaag, Panorama als De Telegraaf is te verwijten dat ze de affaire Dutroux hebben aangegrepen om hun publiek aan te zetten tot een hetze jegens homo's, en dat ze uiterst onzorgvuldige journalistiek bedreven.

Het meest wrange aan zulke vieze verhalen is dat misbruik van kinderen zich hoofdzakelijk onder heteroseksuelen voordoet, en in gezinnen; dat kinderen meestal misbruikt worden door vaders, ooms, broers en buurmannen die zichzelf van hun levensdagen geen pedofiel zouden noemen; en dat het gros van de kinderporno volwassen mannen met kleine meisjes afbeeldt.

Dutroux was geen homoseksueel. Hij was evenmin pedofiel. Hij was keurig hetero.

Vieze verhalen II

Panorama bracht eind september 1996 een 'dossier' uit over kinderporno. Boekhandel Vrolijk werd er in die special valselijk van beschuldigd een rol in de verspreiding van kinderporno te spelen (wat de winkel op twee bommeldingen, schreeuwende voorbijgangers en veel onthutste klanten kwam te staan), en Theo Sandfort werd zoveel lelijks aangesmeerd - hij zou een spin in een kinderporno- en pedofilienetwerk zijn, beweerde men - dat de Privé, ook niet vies van een zelfgemaakte rel, besloot zijn buren lastig te vallen met de quasi-onschuldige vraag: "Krijgt mijnheer Sandfort eigenlijk wel eens jongensbezoek?"

Panorama bracht meer dan alleen deze herkauwde en inmiddels ingetrokken beschuldigingen. En hoe! Op het omslag van het betreffende nummer stond een serie miniportretjes van kinderen afgedrukt, met daaronder de schreeuwende kop: "Panorama zocht uit: DEZE 26 KINDEREN WORDEN IN NEDERLAND MISBRUIKT. Herkent U ze? Bel 023-5463341."

De kop wekte de suggestie dat er minstens een opgerold kinderbordeel in het geding moest zijn. Bij nadere beschouwing bleek het om kinderen te gaan die voorkwamen op foto's die op Internet circuleerden. Wat het internationaal publiceren van foto's nu met daadwerkelijk misbruik van deze kinderen hier en nu in Nederland had uit te staan, bleef in het bijbehorende artikel onderbelicht - tenzij Panorama het bekijken en eventueel opgewonden raken van zulke foto's al als misbruik betitelt, in welk geval de genoemde misstand zich niet tot Nederland beperkt, aangezien de foto's gepost werden in Internet-nieuwsgroepen die overal ter wereld gelezen kunnen worden.

Om zelf nu eens te zien wat er aan kinderporno op het net circuleert, heb ik de nieuwsgroepen waar regelmatig kinderporno wordt gepost vier weken lang gevolgd. Een flink deel van de afbeeldingen die Panorama had gevonden, zag ik ook. En wel herhaaldelijk: de betreffende plaatjes worden er namelijk keer op keer opnieuw gepost (je mag hopen dat zulks gebeurt bij gebrek aan nieuw materiaal).

Die speurtocht op het net maakte me niet vrolijk. Tussen het geposte beeldmateriaal zitten een aantal foto's, of een heel enkele keer korte videofragmenten, van zes- of zevenjarige meisjes die door middelbare meneren worden geneukt. Maar zo erg als Panorama suggereert dat het is, was het ook weer niet. Er zijn tamelijk veel onschuldige plaatjes bij die eindeloos circuleren: foto's van doodnormale blote kindjes, waarnaar je nu, uitsluitend omdat ze in kinderporno-groepen zijn gepost, met een ander

oog kijkt, maar die je voor het overige met een gerust hart bij de fotowinkel om de hoek zou laten afdrukken.

Veel van de afbeeldingen waar kinderen wel met seks in de weer zijn, zijn legaal: de kinderen op de plaatjes zijn overduidelijk twaalf jaar of ouder, en dat is de wettelijke grens die hier in Nederland gehanteerd wordt. Panorama maakte zich erg boos over een videofragment van acht seconden dat onder de naam 'OhDaddy5!' werd gepost. Ik ben het filmpje tegengekomen: op het openingsbeeld wordt weliswaar vermeld dat hier iemand met een vijfjarige bezig is, maar als je het lichaam van het meisje ziet - haar gezicht blijft buiten beeld - blijkt ze aanzienlijk ouder: ik schat haar op minstens elf. Het zijn niet alleen pedofielen die zich graag laten bedotten door de opgegeven leeftijd: datzelfde lot treft de bestrijders van kinderporno.

Opvallend is dat veel van de geposte plaatjes oud zijn; kleding, kapsels, gordijnen, meubels en andere parafernalia stammen onmiskenbaar uit de jaren zestig en zeventig. De meeste kinderen waarnaar Panorama beweert zo fervent te zoeken, zijn derhalve inmiddels rond de dertig - wat het hele verhaal, vanwege de suggestie van actueel misbruik, tamelijk ridicuul maakt. Veel van de foto's zijn uit tijdschriften overgenomen (de bijschriften, vouwlijnen, nietjes en kaders zijn regelmatig te zien) en werden - geen onbelangrijk detail - indertijd in Nederland legaal verkocht.

Overigens is vrijwel alles wat aan kinderporno gepost wordt, heteroporno: het gaat telkens weer om meisjes en mannen. Zelden zie je een jongetje dat wordt genomen door een volwassen man, of een vrouw die zich aan een meisje vergrijpt.

Kinderporno posten is verboden. En in tegenstelling tot wat Panorama suggereert, wordt er wel degelijk iets aan gedaan in Nederland: wie op het net door een Nederlander geposte kinderporno tegenkomt, kan zulks melden bij meldpunt@xs4all.nl. Die waarschuwen de verstuurder ervan dat hij of zij een misdrijf begaan heeft, en verzoeken hem dringend om de foto te wissen. Bij een volgende melding over dezelfde persoon wordt tot aangifte overgegaan. Als gevolg daarvan is kort geleden een Brabander door de politie van zijn bed gelicht en ingerekend. Zelf heb ik gedurende in die vier weken twee Nederlanders aangetroffen die verboden beeldmateriaal postten; ik heb het Meldpunt van hun activiteiten op de hoogte gesteld. In één geval heeft dat tot aangifte bij de politie geleid.

Het verbod op kinderporno vloeit voort uit het argument dat een kind onder de twaalf jaar nauwelijks kan uitmaken of het seks leuk vindt, en er makkelijk dwang en machtsmisbruik aan te pas komt. Dat laatste is ontegenzeglijk waar - doch of dat moet betekenen dat foto's van zulk seksueel verkeer onder alle omstandigheden verboden

moeten zijn, is twijfelachtig, hoewel ik kinderporno bepaald geen groot goed acht, integendeel. Foto's, video's en films van moordpartijen zijn immers niet illegaal, hoewel moord zelf in elk land een strafbaar feit is. Het verschil tussen beeld en realiteit dreigt licht uit het oog verloren te worden - zoals Panorama ook overkwam toen het blad suggereerde dat er, uitsluitend door het laten circuleren van deze foto's, sprake was van daadwerkelijk misbruik van deze kinderen, hier en nu, in Nederland.

Zulke verschillen tussen beeld en werkelijkheid nemen alleen maar toe. Voor iemand die enigszins bedreven is met grafische programma's is het tegenwoordig eenvoudig om foto's te manipuleren. Je kunt iemand z'n kleren uittrekken, je kunt een hoofd op een ander lichaam monteren of twee foto's in elkaar schuiven; het resultaat van dergelijke bewerkingen is alleen door een kenner van een 'echte' foto te onderscheiden.

In de kinderporno-groepen circuleert een eminent voorbeeld van zo'n montage. Op de eerste foto staat een meisje van zes of zeven afgebeeld dat met toegeknepen ogen links omhoog kijkt, alsof daar een felle zon staat; haar haar is vochtig, haar schouders zijn naakt. "Een strandscène," denk je subiet. Ik heb ook zo'n foto van mezelf. Op de tweede foto bevindt zich links naast het hoofd van het meisje een penis in erectie; er is een kinderhandje omheen geslagen. Of die hand de hare is, valt niet uit te maken; haar arm valt buiten de kadrering van de foto. Rond de mond van het kind zit nu sperma. "Kinderporno," denk je. En dat is het ook, natuurlijk. Maar welk van die twee foto's is het origineel? Zijn dat geslachtsdeel, dat handje en dat sperma op de eerste foto weggeretoucheerd, of er op de tweede foto juist bij gezet?

In Amerika is zo'n gemanipuleerde foto, ook indien onomstotelijk vast is komen te staan dat het een montage is, verboden en kan de maker ervan een lange gevangenisstraf tegemoet zien. Panorama zal dat een verheugend bericht vinden. Maar persoonlijk heb ik aanzienlijk liever dat mensen foto's manipuleren dan kinderen.

Barbertje moet hangen

De affaire Dutroux eist nog elke week slachtoffers. Terwijl de man zelf in de gevangenis in isolement wordt gehouden en daar tientallen verliefde brieven ontvangt van vrouwen die hem ten huwelijk vragen - hij lijkt godbetere wel een nieuw type popster - worden er, onder verwijzing naar onduidelijke details en zonder enig substantieel bewijs, her en der instanties en personen beschuldigd van handel in kinderen of de distributie van kinderporno. Pedofielen worden, zonder nog enig onderscheid te maken, en masse veroordeeld als ziek en misdadig. In de ogen van het publiek lijkt er geen verschil meer te bestaan tussen verliefd zijn op een kind en het misbruiken of vermoorden van een kind.

En telkens weer priemt de beschuldigende vinger in de richting van homoseksuelen - daar zou de grootste groep daders zich ophouden. Een beschuldiging die zacht gezegd curieus is, want het netwerk waarin Dutroux de spin lijkt te zijn geweest, was uitsluitend op heteroseksuelen gericht: op middelbare mannen die jonge tot zeer jonge meisjes voor seks gebruiken. Voorts was de man zelf allesbehalve homoseksueel.

In Nederland heeft Privé de fakkel overgenomen van Panorama en 2 Vandaag; weer wordt de Spartacus, een informatieve en hoogst onschuldige reisgids voor homoseksuelen, in een kwalijk daglicht gesteld. De reisgids zou dienen als wegwijzer in kinderpornoland, beweerde Privé. Die beschuldiging is al meermalen in rechtszaken weerlegd, en ik hoop van harte dat de uitgever van de Spartacus nu ook in Nederland een rechtszaak aanspant wegens laster. En telkens weer wordt de homoboekhandel Vrolijk als enige genoemd als verkooppunt van de Spartacus, terwijl de gids in alle betere boekhandels en reiswinkels ligt.

Het wedervaren van de Belgische vice-premier Di Rupo is echter ongeëvenaard. Di Rupo is een moderne socialist die door zijn ideeën, zijn bliksemcarrière, zijn flamboyantie en zijn fleurige strikjes op sommige plekken weerstand heeft opgeroepen, hoewel hij een van de weinige politici is wiens naam niet gevallen was in smeerzaken, kuiperijen en koehandel. Er was “wrevel” ontstaan ten aanzien van zijn persoon, zoals NRC Handelsblad dat tuttig beschreef.

Niet alleen z’n strikjes stonden ter discussie. Di Rupo is homoseksueel en heeft daar nooit een groot geheim van gemaakt; dat hij na de kabinetsvergaderingen regelmatig het uitgaansleven in dook, is vrij algemeen bekend. Z’n openheid daaromtrent werd niet door iedereen gewaardeerd. Half november 1996 was het raak: de kranten

meldden dat Di Rupo z'n vertier niet alleen bij mannen maar ook bij jongens gezocht zou hebben. Hij werd verdacht van kindermisbruik, heette het al snel. De commotie was enorm: het leek alsof al het Vlaamse en Waalse wantrouwen jegens de politiek en het sterker wordende vermoeden dat mensen op hoge posities betrokken waren bij porno- en prostitutienetwerken ineens samenvielen en in Di Rupo hun focus vonden.

Wanneer er een gerede verdenking tegen iemand is, wordt zo iemand door de politie uitgenodigd voor een verhoor. Een lid van het kabinet kan echter uitsluitend verhoord worden wanneer zijn of haar ministeriële onschendbaarheid is opgeschort; de enige instantie die dat kan doen, is de kamer. De facto betekent dit dat het parlement het dossier dat de beschuldigingen moet staven, bestudeert en bespreekt. Over Di Rupo is inmiddels zo'n dossier samengesteld: het zal op korte termijn door de Kamer worden besproken. Als het Belgische parlement het dossier ernstig genoeg acht, stelt zij Di Rupo in staat van beschuldiging en maakt het zijn onschendbaarheid nietig. Pas dan kan hij verhoord worden door justitie, in dit geval door het Hof van Cassatie. Maar die intrekking van de onschendbaarheid heeft op zich al staatsrechtelijke gevolgen: het betekent dat de minister in kwestie wordt afgezet, dan wel een beleefd verzoek krijgt om uit eigener beweging af te treden. Met andere woorden, wie met zo'n beschuldiging te maken krijgt, wordt tweemaal berecht: eenmaal door het parlement, eenmaal door Justitie.

In België kan niemand het zich nog permitteren om verhalen over kinderporno-netwerken en kindermisbruik op hoog niveau te negeren; daarvoor is er al te veel gebeurd en te weinig opgehelderd. Di Rupo is derhalve, ongeacht de uitslag van het komende debat, nu al ernstig beschadigd, en het is de vraag of zijn partij hem kan handhaven. Di Rupo, eerder bestempeld tot de 'Dieu' van de Waalse socialisten, is besmet geraakt, en in de ogen van sommigen allang tot diable verworden.

Justitie deed - in het kader van haar eigen onderzoek - een oproep aan het publiek waarin zij iedereen die verhalen over Di Rupo had, verzocht naar voren te treden. Later in diezelfde week als waarin de beschuldigingen los kwamen, bleek dat de verdenking tegen Di Rupo gestoeld was op slechts één enkele getuigenis, die bovendien afkomstig was van een notoire fantast. De aangever heeft daarbij talloze versies van zijn verhaal verteld, varianten die onderling in tegenspraak zijn.

Wat is dat voor een onzin? Sinds wanneer is een enkele beschuldiging voldoende om iemand tot verdachte te maken? Bij mijn weten zit daar nog altijd een stap tussen, namelijk die van onderzoek: de fase waarin justitie de betrouwbaarheid van de getuige onderzoekt en nagaat hoe gegrond de klacht is vooraleer er publieke verdenkingen worden geuit of de goegemeente om haar medewerking wordt verzocht. Het vervallen van die tussenfase, plus het ontbreken van elke vorm van terughoudendheid bij de pers

in de berichtgeving over deze beschuldiging, doen me vrezen dat in de discussie over kinderporno en kindermisbruik 'onderzoek doen' is verworden tot het napraten van de kliklijn.

Barbertje moet hangen. Is er nog een gek in de zaal die een verhaal over Di Rupo weet? In het Brusselse roddelcircuit viel z'n naam al langer in verband met betrekkingen tot jonge jongens, meldden de kranten naïef. Dat haal je de koekoek. Zulke verhalen hoor je namelijk altijd waar het homo's betreft. Niet per se omdat het waar is. Wél omdat de volksmond vrijwel per definitie meent dat 'ze' aan 'onze' kinderen zitten. In Nederland deed exact datzelfde argument opgeld toen het ging over de vraag of scholen onderwijzers mochten weigeren op grond van homoseksualiteit.

Marie Botte, een in Frankrijk en België beroemd strijdster tegen kindermisbruik die een meldpunt onderhoudt, krijgt het er onderwijl benauwd van. "We verkeren in een klimaat van verklikkerij, waarin iedereen de ander beschuldigt: de buurman, of ingeval van een scheiding zijn partner. Om persoonlijk wraak te nemen grijpt men naar dergelijke zware beschuldigingen. Ik begin er bang van te worden." Sinds Botte de Belgen tot kalmte maant en er op wijst dat roddels niet per definitie waar zijn en doelbewust kunnen worden rondgestrooid om mensen te schaden, wordt Marie Botte zélf er tot haar schrik van beticht dat ze gas terugneemt "om de homoseksuelen te beschermen". Die blijken het in de ogen van het volk immers gedaan te hebben. "Ze halen alles door elkaar," meent Botte. Naar haar zeggen weet menig opbeller helemaal niet dat er geen verband bestaat tussen homoseksualiteit en pedofilie.

Wat Botte vergat te melden is dat pedofilie niet 'vanzelf' tot kindermisbruik leidt. Of dat het meeste kindermisbruik wordt gepleegd door vaders, ooms en opa's die zichzelf als nette heteroseksuelen beschouwen.

Nawoord

“Wat is er eigenlijk gebeurd? Een heteroman vermoordde meisjes en vervolgens werden homoseksuele mannen valselijk beschuldigd van kindermisbruik. Er zijn honderden heteroporno-zaken die met rust gelaten werden, maar de enige op seksuele zelfbeschikking gerichte homo/lesbische boekhandel werd aangevallen op het verkopen van een boek dat vrijwel overal te koop is, de Spartacus-gids,” schreef professor Rob Tielman in maart 1997 in de GAY Krant.

Het opmerkelijke aan de hetze in Nederland is dat die het werk blijkt te zijn van één journalist en een aantal op sensatie beluste tijdschriften en een actualiteitenprogramma, die deze journalist telkens weer de kans gaven zijn gif te spuien. De journalist die het flodderwerk voor 2 Vandaag verrichtte - Gideon van Aartsen - was dezelfde als die in Panorama en in De Telegraaf ten strijde trok tegen homoseksuelen, en die Theo Sandfort, de Spartacus gids en boekhandel Vrolijk met een groots gebaar benoemde tot sleutels in een homoseksueel netwerk van pedofielen. Voor Terre des Hommes schreef Van Aartsen vergelijkbare artikelen. In januari 1997 vertoonde hij zijn kunstje nogmaals, deze keer in Penthouse, en weer viel hij Sandfort aan omdat die kindermisbruik gestimuleerd en verdedigd zou hebben.

Sandfort heeft - heel degelijk, heel saai, met erg veel statistieken - onderzoek gedaan naar de seksuele contacten tussen jongens en mannen, en heeft uitsluitend de ervaringen van deze jongens gedocumenteerd. De Universiteit van Utrecht en Sandfort, inmiddels danig getergd, daagden samen Penthouse voor de rechter. Tijdens de zitting verdedigde Penthouse de plaatsing van het artikel met de bewering dat “dat wetenschappers geen onderzoek mogen doen naar de vraag of seks met twaalf- tot zestienjarigen per definitie slecht is, want zulk onderzoek kan door pedo’s misbruikt worden” en stelde de advocaat van Penthouse letterlijk dat “alle pedo’s kinderverkrachters [zijn]”.

De rechter oordeelde dat Penthouse ver over de schreef was gegaan en veroordeelde het blad tot het betalen van een fikse schadevergoeding aan Sandfort: dertigduizend gulden. Penthouse ging in hoger beroep, en verdedigde zich bij behandeling daarvan als volgt: Nederland kent de vrijheid van meningsuiting, meningen zijn geen feiten, ergo: voor het hebben van een mening zijn feiten niet relevant, en wij mogen zeggen wat wij denken. De rechter wees het hoger beroep af en stelde Santfort wederom in het gelijk.

Voor wat betreft vice-premier Elio Di Rupo: een paar dagen nadat hij publiekelijk beschuldigd werd van kindermisbruik, meldde het Vlaamse tijdschrift Knack dat het documenten in handen had waaruit bleek dat de Belgische politie de jongeman die de vice-premier had beschuldigd - de eerder genoemde fantast - onder druk heeft gezet teneinde hem verdachtmakingen jegens Di Rupo te ontlokken. De Vlaamse krant Het Belang Van Limburg meldde op 28 november 1996 dat de beschuldigingen jegens Di Rupo waarschijnlijk het gevolg waren van een ruzie tussen twee verschillende politiediensten die elkaar al langer bekampten; de theorie was dat een van beide diensten op deze manier de aandacht van zichzelf trachtte af te leiden.

Het parlement besloot in december 1996, na bestudering van het dossier dat over Di Rupo was aangelegd, dat er geen enkele aanleiding was om Di Rupo van het onderhouden van seksuele relaties met minderjarigen te verdenken en dat men derhalve geen reden zag om hem van zijn ministeriële onschendbaarheid te ontheffen. Op 11 juli 1997 - een half jaar later - berichtte NRC Handelsblad dat 'Di Rupo het slachtoffer [is] geweest van elkaar beconcurrerende politiediensten die hun bevoegdheden overschreden, getuigen onder druk zetten en magistraten om de tuin leidden bij hun pogingen hem van pedofilie te beschuldigen. Dit blijkt uit een onderzoek van het Comité P, dat toezicht uitoefent op de Belgische politie. Minister van Justitie de Clerck, die om het onderzoek had gevraagd, wil maatregelen treffen tegen de betrokken politiemannen. (...) Het Comité noemt geen reden waarom de verschillende politiediensten erop uit waren om vice-premier Di Rupo van pedofilie te beschuldigen."

Inmiddels heeft in de Verenigde Staten de eerste zaak gediend over digitaal vervaardigde kinderporno, gemaakt zonder dat er ooit kinderen bij betrokken zijn geweest. Producenten van pornofilms daagden de overheid en eisten intrekking van de wet die zulke porno strafbaar stelt. Ze vreesden te zullen worden vervolgd op grond van de wet, aangezien ze beelden van volwassen acteur en actrices kunnen manipuleren om hun hoofdrolspelers er 'jonger' te laten uitzien. Zij vinden dat justitie alleen mag ingrijpen als is aangetoond dat kinderen werkelijk zijn misbruikt voor de beelden. De zaak diende in augustus 1997, in San Francisco, onder rechter Samuel Conti. Ze verloren de zaak. Overigens is er nog niemand op grond van deze wet vervolgd. (Zie: "Seksbazen eisen recht op nep-porno", IDG WebWereld, 11-08-1997 <http://www.webwereld.nl/cgi-bin/news/show_news.pl?1997-08-11/3.html>)

In Nederlandse kranten heb ik sinds Dutroux regelmatig moeten lezen dat van mannen die werden opgepakt op verdenking van kindermisbruik hun video-verzameling werd geconfisqueerd, "ook al wist de politie niet wat er op de collectie banden stond". Een cameraman van de NOS die in de hete zomer van 1987 aan een zon-en-hitte reportage werkte en daartoe te Zandvoort onder meer kinderen op het strand filmde, werd gearresteerd nadat een passant de politie had gewaarschuwd dat "iemand mogelijk

kinderporno aan het maken was". Op de Technische Universiteit van Eindhoven werd een schilderij van een bloot kind uit een tentoonstelling verwijderd; het zou 'kinderporno' behelzen. Na een kort geding mocht het schilderij opnieuw worden opgehangen. Een man die een foto liet ontwikkelen waar een kind op stond dat de dildo van een straatartiest in travestie vastgreep, werd in Amsterdam na aangifte van de ontwikkelcentrale een paar dagen in een onverwarmde cel vastgehouden - ook al was hij doodziek wegens het feit dat hij een vergevorderd stadium van aids had. Burgemeester Patijn heeft een paar pornowinkels te Amsterdam gesloten omdat men er video's met blote kinderen in voorraad had - niettegenstaande het feit dat de wet kinderporno definieert als foto's of films waarop kinderen betrokken zijn in seksuele handelingen, en het hier uitsluitend naaktrecreatie en badscènes betrof. Het NOS-journaal maakte melding van een grote vangst aan kinderporno-video's in het Oosten van het land, en wat de kijkers ten bewijze op tv kregen te zien was de hoes van Maurice, de gelauwerde verfilming van het boek van E.M. Forster, met Hugh Grant in een hoofdrol; een film die allesbehalve kinderporno is en die uitsluitend de vraag behandelt hoe lastig het is om je als jonge homoseksueel te handhaven in een heteroseksuele wereld.

Theo Santfort heeft wekenlang ondergedoken gezeten, is nog steeds ontdaan en krijgt akelige post. Boekhandel Vrolijk heeft al een half jaar geen bommelding gehad. Di Rupo is afgebrand en niemand heeft nog kunnen ontdekken wie Marc Dutroux heeft beschermd.

Truth or dare,

of: Procrustes in de lesbowereld

EROTISCHE FESTIVALS, LINGERIE-PRESENTATIES, lezingen over flirten en versieren, tentoonstellingen van dildo's en vibrators, pogingen een lesbisch erotisch woordenboek samen te stellen, verzoeken om in uitdagende kleding een feest bij te wonen, de zoveelste discussie over lesbo's en SM, artikelen over dating en one-night-stands: wanneer je het damesdeel van de homopers of van de COC-agenda doorneemt, vliegt de seks je om de oren. Spannende seks wel te verstaan: over recht op en neer, of hoe de lesbische variant daarop in de wandeling ook mag heten, doet men er het zwijgen toe.

Als ik om me heen kijk - dit artikel is niet op wetenschappelijk onderzoek gebaseerd maar op wat ik 'participerende observatie' zou willen noemen - valt me echter iets anders op. De meeste lesbo's voelen zich, als ik me permitteer het collectieve lesbische seksleven op de divan neer te vlijen in plaats van in een bed, door de bank genomen hoogst ongemakkelijk bij al dit vertoon, om niet te zeggen: beklemd en bekneld, over hun grenzen getrokken en in vreemde bochten gewrongen. Hun bed lijkt geleend van Procrustes.

Er zijn in de afgelopen jaren verschillende dames op mijn netvlies blijven hangen. De muurbloem op een SM-feest van Slechte Meiden bijvoorbeeld, die in minimaal leer gehuld en getooid met een ketting tussen haar enkel- en halsband niets deed dan afwachtend op een bankje zitten; ze was uitermate decoratief, daar niet van, maar de indruk die ze al doende creëerde was er hoofdzakelijk een van desastreuze zieligheid, niet van vermetelheid. Mijn vriendin en ik hoopten vurig dat haar stille gebed dat iemand haar aan die ketting mee zou sleuren en iets érgs met haar zou doen, zou worden verhoord - al was het maar om de agressie die ze in ons opwekte tot bedaren te brengen. Doch tevergeefs; van een zo verpletterend gebrek aan initiatief had niemand terug.

Of de dame op een seksfeest van het COC, die me gehuld in broek en jas kwam opbiechten dat ze onder haar bovenkleding een mooie body-stocking droeg maar haar jasje niet open of uit durfde doen. Ze had haar moed voor de spiegel thuis duidelijk een maat groter geschat dan die ter plekke bleek te zijn, en kon niet aan haar eigen verwachtingen voldoen - wat de vraag oproept waarom ze die verwachtingen überhaupt koesterde, en onder welke condities ze die durf wél tentoon zou kunnen spreiden. Als een feest rond seks en met uitsluitend dames aanwezig nog niet de juiste mengeling van uitdaging en bescherming biedt, lijkt me dat ze het hele project voorlopig beter kan opschorten. En de dame in Utrecht, die zich als mede-organisatrice van een avond over erotiek in een prachtige teddy had gehuld en na het officiële deel van de avond helaas razendsnel wegspoedde teneinde zich om te kleden in een gewoner outfit. En tenslotte de kandidate van de Gay Dating Show, die zojuist had geschitterd met snedige en uitdagende antwoorden, maar een intermediair behoefde om een der aanwezigen te laten weten dat ze die leuk vond. Tussen de toneelvloer en de dansvloer gaapte voor haar opeens een levensgroot gat.

Deze dames lijken mij stuk voor stuk gevallen van meer willen dan durven. En ik vrees dat ze geen incidenten zijn; eerder zie ik ze als exponenten van de groeiende kloof tussen de discussies over seks die in de lesbische beweging worden gevoerd en de dagelijkse praktijk van de individuele lesbo. Ik heb sterk de indruk dat deze fascinatie voor vrijere, of in ieder geval andere en meer exuberante vormen van seks hoofdzakelijk verbaal is: it's the talk of the town, maar een en ander speelt zich naar mijn stellige overtuiging meer in woorden dan in werkelijkheid af. Kennelijk zijn zulke zaken aardig

om in gedachten mee te spelen - en voelen velen een sociale druk om zich eraan te conformeren - maar nauwelijks realiteit: tussen droom en daad staan wetten en beperkingen, en praktische bezwaren.

Artemis op jacht

Neem nu de veelbesproken dating: het oppikken ener dame teneinde de nacht gezamenlijk in de dag over te zien gaan, en tussendoor het bed flink in de war te brengen. Aan die one-night-stand kleeft een serie problemen.

Ten eerste: het kiezen. Wanneer val je op iemand? Aan het 'vallen op' gaat mijns inziens, net als aan het oprechte verliefd worden, een beslissingsmoment vooraf: namelijk het plegen van het voornemen (of de wens) om open te staan voor contact. Pas dan kan het verlangen opbloeien en de jacht worden geopend. Nog afgezien van het feit dat het nemen van een dergelijke beslissing niet iedereen even makkelijk afgaat, is van belang hoe luchthartig men de jacht opneemt. Wanneer bijvoorbeeld de tijdspanne tussen opbloeien en vervulling van het verlangen toeneemt of iemand al te geforceerd zoekt, stijgt de inmiddels ontstane behoefte licht tot nooddruftige proporties.

Onze gaandeweg gefrustreerd rakende Artemis kan het spel niet langer als spel opvatten en ziet zich aldus getransformeerd tot hoerenloopster: haar jacht mondt uit in window-shopping totdat ze iemand vindt die begeerlijk genoeg en toch nog vrij en beschikbaar is. Of ze ondertussen nog een aangename avond heeft, waar de hele exercitie, zo mag je hopen, haar uiteindelijk om te doen was, lijkt me zeer de vraag. Belangrijk lijkt me dat men zich vooral door het moment en de situatie laat leiden, niet met scherp omlijnde doelen op pad gaat, en in staat is de jacht op tijd en onbekommerd af te blazen.

Ten tweede: het versieren. Hoewel de klassieker "Wil je wat van me drinken?" inmiddels is omgebouwd tot het omhulder "Ik bestel nog iets, wil jij ook wat?", zijn de meeste damesdames niet echt ingesteld op het omschakelen van small talk ter kennismaking naar het daadwerkelijk testen van de interesse van de ander. Men wacht af wat de ander doet, of hoopt op die ene briljante, hoogst originele ingeving die maar niet komen wil. Maar wat is er mis met het beproefde repertoire? Door de eeuwen heen hebben de heren een uitgebreid scala aan zinnen opgebouwd die precies de juiste toon tussen uitnodigen en indekken raken.

Er lijkt me niets op tegen daar naar believen uit te lenen, tot je jezelf doorgewinterd genoeg acht om variaties op deze beproefde methodes uit te proberen. Maar hou bij de vrije figuren Dustin 'Tootsie' Hoffman in gedachten: Hoffman vraagt zijn vlam bij de eerste kennismaking waarin hij als man verschijnt, letterlijk wat zij z'n vrouwelijke alter ego Tootsie eerder had bekend graag te willen horen van een aanstaande amant - een invitatie in de trant "Let's cut the social crap, I think you're

wonderful and I'd love to spend the night with you" - en ontvangt daarop in plaats van een kus een klap.

Ten derde: de mogelijke afwijzing. Veel goedbedoelde pogingen tot het oppikken van een dame floppen volstrekt omdat de jageres slecht in staat is haar 'nee' sportief op te nemen, in te calculeren als een van de mogelijke uitkomsten van het spel. Er heerst een volstrekt gebrek aan incasseringsvermogen. De jageres meent maar al te vaak dat gans haar toch zo interessante persoonlijkheid van de hand wordt gewezen, terwijl de negatieve reactie niet noodzakelijkerwijs met haar van doen heeft; misschien wil de beworvene een plezierige vrijpartij van de avond tevoren nog even koesteren, heeft ze last van een jaloerse vriendin, of wil ze op tijd thuis zijn omdat haar kat ziek is.

De versmade jageres start een litanie van eindeloos nazeuren: "had ik maar...", trekt subiet heel haar wezen in twijfel, en durft de beworvene de eerste maanden niet meer onder ogen te komen. Wees toch vooral luchthartig. Het was een spel. Om met Jeanette Winterson te spreken: "You play, you win. You play, you lose. You play."

Ten vierde: het vrijen. Het is werkelijk opvallend hoeveel dames me hun beklag hebben gedaan over het gebrek aan initiatief bij de tegenpartij; expliciete uitnodigingen, dito vragen en aanwijzingen over prettig en desnoods bijzonder vrijen, of gewoon woordeloos doen wat je wilt dat bij jou gedaan wordt, zijn gebruiken die kennelijk meer dan zeldzaam zijn - ze lijken bijna non-existent. Maar mogelijk schuilt hier een addertje onder het gras. Als iedereen klaagt over gebrek aan initiatief en duidelijkheid, en er desalniettemin van alles gebeurt naast slapen met de kat op bed, kan ik niet de enige zijn die onomwonden opereert - tenzij mijn kennissen- en vriendinnenkring slechts een zeer beperkt segment van de lesbo-scène bestrijkt.

Ten vijfde: de one-night-stand als one-night-stand. Wanneer dames het bed delen met een dame, delen menen ze gelijk het aan hun stand verplicht te zijn met haar te trouwen, ook al is dat huwelijk kortdurend; een neiging die des te sterker wordt naarmate de vrijpartij over en weer bevredigender verliep. Men verwart bovendien napret en nagenieten al snel met een hele of halve verliefdheid. Het kost moeite een en ander als een plezierig intermezzo te blijven zien, en de draad van het contact op te pakken waar die eerder lag.

Met de ellebogen

Een waslijst aan hindernissen. En dat dan nog geheel los van het feit dat bij al het gedruis over tijdelijk avontuur het genoegen van het uitstel behoorlijk uit het oog verloren lijkt te worden. Ik vermoed dat het belang van het erotisch verheugen wordt onderschat. Want wat is er immers leuker en opwindender dan het plezierige, verwachtingsvolle toeleven naar het uur U, de voorpret over de afspraak waarvan je vrijwel zeker weet, maar net niet zeker genoeg, dat hét gaat gebeuren? Uitsluitend en alleen de onmiddellijke inlossing van wensen nastreven, het acuut vervullen en onverwijld uitleven van de hang naar geneugten en lusten, is nogal eenzijdig. Voor je het weet mondt dat uit in Saroma-seks, instant-bevrediging zonder voedingswaarde.

Kort gezegd: het klimaat daagt nu meer dan vroeger uit tot seksueel experimenteren; gesprekken en artikelen over SM, erotiek, dating, seksspeeltjes en one-night-stands zijn in die zin stimulerend en geestverruimend, en helpen de gedachtenvorming rond wensen en voorkeuren los te zingen van het bestaande. Tegelijkertijd hebben zulke discussies onbedoeld de bizarre eigenschap de meeste lesbo's het gevoel te bezorgen dat ze niet meer echt meetellen wanneer ze niet ook een duit in het bakje doen, met als gevolg dat iedereen elkaar lijkt te willen overtroeven met frivole dan wel geheimvolle biechten.

Waar het vroeger de enkeling was die ongeschreven normen wenste te tarten, zoals Diane de Coninck deed toen ze een asbak in de vorm van een bijna naakte juffrouw met uitneembare benen op haar bureau in het COC zette, voelen lesbische dames zich nu collectief verplicht elkaar enigszins besmuikt de in hun ogen meest onthutsende bekentenissen toe te vertrouwen: dat ze Brad Pitt ergens toch wel geil vinden, dat ze een keer naar het bordeel zouden willen gaan teneinde flink verwend te worden, dat ze het mogelijk eens met een meneer willen doen, dat ze zich afvragen of ze niet wat wilder willen vrijen - en al sprekende voelen ze zich stout en ongemakkelijk tegelijk.

Maar dat Pat Califia een overrompelend verhaal schrijft waarin een dame door haar date op de vuist wordt genomen, hoeft heus niemand niet persoonlijk op te vatten. Dat een dergelijk verhaal gepubliceerd en besproken wordt, en misschien zelfs tot woeste fantasieën leidt, wil nog niet zeggen dat alle lesbo's, zoals een vriendin van mij het formuleerde, meteen moeten vinden dat zij allen tot aan hun ellebogen in iemand dienen te zitten terwijl zijzelf daartoe geen onstuitbaar verlangen voelen.

Wie zo reageert op lopende discussies en ontwikkelingen, strekt zichzelf tot berstens toe op een bed dat te groot voor haar is. Gezegend zijn derhalve de dames die

zich vrij voelen om vormen van seksuele nieuwlichterij onbekommerd en zonder die van de weeromstuit te veroordelen van de hand te doen als simpelweg niet interessant voor hen. Maar de enige dames die ik ooit hardop heb horen zeggen dat ze voornamelijk moeten giechelen van SM zijn Anja van Kooten Niekerk en de onvolprezen Anneke Vrolijk. En Magda, maar die was toen even dronken als ik.

Liever leer dan lingerie

Maken lesbo's hun verbale bed soms enige maten te groot, in de seksuele praktijk van alledag zie ik velen van hen zich in een te krap bemeten exemplaar wringen. Ik bespeur bijvoorbeeld een neiging om 'nieuwe' praktijken eerst theoretisch te legitimeren voordat ze tot praktijk verheven mogen worden - alsof er tegenover iets of iemand verantwoording afgelegd dient te worden, en simpelweg zeggen 'omdat ik het lekker vind' onvoldoende reden zou zijn. Pas nadat Joanne Loulan een verhaal over dating afstak stortte de lesbo-scène zich daar en masse op; hoewel dat zoals gezegd vooral een verbale aangelegenheid lijkt.

Men munt uit in het verklaringen zoeken en ideologische exercities plegen, op voorhand of in plaats van, en stelt het verlangen of de behoefte zelden centraal. En wie dat wel doet, zoals de lesbische SM-dames, vindt het gewoonlijk noodzakelijk om dat verlangen, en de handelingen die daaraan verbonden kunnen worden, meteen ook als feministisch te mogen definiëren - terwijl de term 'feministisch' naar het mij voorkomt gereserveerd dient te worden voor het proces van het onderzoeken van en eventueel vorm geven aan dat verlangen, maar niet per definitie van toepassing hoeft te zijn op het resultaat van dat proces.

Dit nog los van het feit dat lesbische vrouwen - simpele stervelingen immers - zelden mensen uit één stuk zijn: er vallen tal van wensen, verlangens, voorkeuren en gewoonten in ieder van ons aan te wijzen, die helemaal niet langs welke feministische of lesbische maatlat dan ook gelegd kunnen of hoeven te worden. De vraag of iemand zich feminist noemt en de kwestie of zij al dan niet van spruitjes houdt, zijn twee verschijnselen die volstrekt niets met elkaar te maken hebben. Toch buigt men zich maar al te vaak over varianten op deze vraag.

In het verlengde van deze verwarring over moraal en ideologie enerzijds en praktijk anderzijds ligt de kern van de vreemde verhouding tot mannelijkheid die veel lesbische vrouwen tentoonspreiden. Want hoewel mannelijkheid voor veel vrouwen fungeert als ijkpunt voor alles wat vies en voos en derhalve niet des lesbo-feministen zou horen te zijn, is en blijft diezelfde mannelijkheid een bron van fascinatie en identificatie. Ook van vrouwelijkheid wenst de gemiddelde lesbo immers niet beticht te worden.

Zij hoopt bij voorbeeld stoer te zijn. Dat leidt tot weinig subtiel taalgebruik waar het seksuele handelingen en aanduidingen betreft; het lesbiaans is, zo stellen Xandra Schutte en Hanneke Kunst, die het vocabulaire in sexualibus hebben geïnventariseerd in

hun boek Lesbiaans, tamelijk macho. Schutte en Kunst spreken zelfs van linguïstische cross-dressing, oftewel het overnemen van de codes van de andere sekse.

Of neem het uitgaanstenue. “Dat je dat dúrft”, roept de iets schuchterder uitgevallen lesbo tegen de dame die in lingerie op een feest verschijnt. “Dat je dat doet”, luidt vaak de onuitgesproken subtekst. Want het hoort niet, vinden velen u, ook al kijken ze tegelijkertijd gebiologeerd toe. Ze bewonderen wellicht haar durf, maar houden diezelfde durf tegelijkertijd verre van zich. Het is immers te vrouwelijk, te sensueel, te gewaagd. Voor sommigen is het wellicht ook verbonden met pijn: hoe je vroeger moest maar niet kon, of wilde, zijn. Veel lesbo’s vertrouwen het ook niet helemaal. Wat zegt zulke kledij over de seksuele gerichtheid, de politieke stellingname van de draagster?

En spoorslags zoekt men verklaringen en excuses voor afwijkende outfits, waarmee het ongewone fluks onschadelijk wordt gemaakt: Anneke Vrolijk loopt in chaps omdat ze bij een homoboekhandel werkt en aan de invloed van flikkers lijdt, Anja van Kooten Niekerk mocht in een deux-pièces vanwege haar positie, en omdat ze als directeur van het COC hoe dan ook onverdacht was; Bernadette de Wit mag opvallend, omdat die altijd provoceert; ik mag in lingerie of diva-jurken, omdat ik over seks schrijf en het idee dat ik er wel pap van lust toch al de overhand heeft. Dat ik het doe omdat ik het mooi en sexy vind blijkt in gesprekken nauwelijks geaccepteerd te worden als argument, wel als ik zeg dat ik daarnaast meen iets extra’s te moeten doen om mijn rolstoel of mijn kruk te relativeren.

De meeste lesbo’s verschijnen daarom veiligheidshalve doorgaans in broek en overhemd op feesten en partijtjes, of, wanneer er iets extra’s wordt verwacht vanwege een pikant feest, verpakt in kostuum of leren broek. Van - om een kleine greep uit het assortiment te doen - driedelig zijden pakken, subtiele splitten, hermelijnen jassen, strakke truitjes, Garbo-voiles, vijftiger jaren jurken, geaccentueerde bilpartijen, debutantenrobes, avondgewaden, glittercostuums, met rood satijn gevoerde vampier-capes, lawaaipakjes, designer chaps, uitbundige Jordaankapsels, openvallende decolletées of (zoals de Engelsen dat zo mooi zeggen) plunging necklines is maar bij een zeer kleine minderheid sprake.

Let wel, voor mij hoeft niet iedereen zich in zulke kleding te hijsen - dat zou ook maar gedeeltelijk in mijn belang zijn, aangezien ik, zodra iederéén wulps, extravagant, oogverblindend, flamboyant, geraffineerd en uitdagend gekleed gaat, als de sodemieter weer iets nieuws moet bedenken.

Wel wil ik erop wijzen dat als onvrouwelijkheid het kennelijke referentiepunt is, er toch werkelijk meer onder de zon is dan die onvermijdelijke bandplooibroek, en dat het ronduit saai is dat op de gemiddelde SM-bijeenkomst vrijwel iedereen in leren broek verschijnt. Er is een breed scala aan mannentypen waarop u zich naar believen zou

kunnen oriënteren: de mafioso, de pooier, de yup, de gentleman in tuxedo, de relnicht, de latin lover, de Camel-man, de headbanger, de punk, de cowboy - en zelfs de travestiet.

Overigens: wanneer men make-up en feestverpakkingen overlaat aan vermeende provocatrices en femmes heeft de bestudeerde achteloosheid die de gemiddelde lesbo omtrent haar kleding uitstraalt, een vreemde paradox tot gevolg: op die manier raakt, bij verstek en via de achterdeur, uiterlijke verfraaiing en opsmuk alsnog aan vrouwelijkheid gekoppeld. En een dergelijk conservatisme wil niemand toch op haar geweten hebben? Mannelijkheid kan toch ook sensueel bekleed worden?

Schone handen

Helaas dien ik tenslotte nog een paar gedachten te wijden aan de paradoxale verhouding die veel lesbische vrouwen tot macht hebben. Die vreemde verhouding spruit voort uit het idee dat macht uitsluitend een negatief, zo niet destructief verschijnsel zou zijn. Om die reden willen de meeste feministisch gezinde lesbo's daar zo min mogelijk mee uit hebben te staan. Maar macht is meer dan alleen een bezoedelingsfactor - gelukkig is het niet zo simpel.

Dat seks mogelijk met macht verbonden is, vinden veel lesbo's om die reden een vieze gedachte. Als door een mannelijke wesp gestoken springen zij op en brullen als uit één keel "nee, driewerf nee!" wanneer Karlein Schreurs in een onderzoek vraagt of lesbo's seks wel eens gebruiken om zich macht te verwerven. Dat deel van seks heeft men namelijk keurig toebedeeld aan de meisjes van de Wild Side - zij, de nette lesbo's, doen zulke dingen niet.

In die zin zijn veel lesbische dames stiekem zelfs content met de SM-beweging: het simpele bestaan van een groep als de Wild Side waartegen men zich prettig kan afzetten, maakt dat men zich ontslagen voelt van de vraag in hoeverre machtsbeleving en -uitoefening rond seks ook voor anderen aan de orde is. In hetzelfde gebaar waarmee de 'nette' lesbo de SM-dames verre van zich werpen, creëert zij haar eigen schone handen.

Kennen werkelijk alleen zij de sensatie, of de wens, zo verleidelijk te zijn dat anderen zich aan hen willen overgeven? Is het voorbehouden aan 'slechte' lesbo's om te genieten van de gedachte dat dames om hen werven? Zijn alleen zij bekend met de fantasie dat hun bevallige of strakke verschijning aller ogen op hen weet te vestigen? Hebben anderen nog nooit hun geliefde pesterig laten wachten op haar orgasme, om te kijken of haar opwinding tot groter hoogten kon worden gevoerd? Koesteren 'nette' lesbo's nimmer de wens om met hun spitsvondigheid en scherpe intellect de adoratie van anderen over zich af te roepen? Laven zij zich nooit aan het idee als zeer ervaren lesbo een groene pot seksueel in te mogen wijden? Zijn zij nooit voor een kledingrek in een modemagazijn weggedroomd bij de gedachte hoe deze prachtige zijden blouse hen zou doen schitteren als ster van de avond? Hebben zij heus nooit de vreugde gesmaakt dat ze in staat waren iemand alle hoeken van het bed te doen laten zien, of gedacht dat zulks prettig zou wezen? Hebben ze nooit iemand seksueel uitgedaagd? Vinden ze het niet aangenaam als een aantrekkelijk vrouwspersoon letterlijk naar hen smacht?

Dat dacht ik al... en toch zijn ook dat vormen van macht.

In de karige discussies over mishandeling onder lesbo's zie ik verhulde affiniteit met macht in negatieve zin overigens helaas wel de kop opsteken. In een artikel in Opzij in oktober 1990 constateerde ik "dat de lesbische beweging makkelijker sympathiseert met de dader dan met het slachtoffer. Dat heeft ongetwijfeld te maken met de gezonde hekel aan de slachtofferrol die velen hebben opgebouwd". Toen Anna van den Heuvel vlak daarna haar scriptie Als het meer wordt dan een potje knokken presenteerde, verbaasde ik me niettemin over het gemak waarmee dames die ooit hun geliefde mishandeld hadden, zich publiekelijk met zoveel vertoon van oprecht berouw meldden en op meer dan coulantie van de aanwezigen konden rekenen.

Natuurlijk is iedereen gebaat bij het begrijpen van de achtergronden van de handelwijze van daders en beschikken ook lesbische vrouwen over een groot hart, maar ik stoorde me aan het Leger des Heils-achtige karakter van dit bekentenissenfestival. Daar dienen dergelijke schuldbelijdenissen tenminste nog een doel: door de vroegere slechtheid en verdorvenheid te exposeren lijkt de huidige, pas verworven verlossing een eens zo groot wonder. Deze COC-avond over geweld gepleegd door vrouwen, was ook dit een geval van "Bless me sisters, for I have sinned"? Nee - hier was sprake van fascinatie met daders.

Want niemand vroeg zich af wat een dergelijke belijdenis moest betekenen voor de slachtoffers van lesbische mishandeling, die ook in de zaal zaten. Een dader past alleen bescheidenheid, óók over haar bekering.

Zo u uw bed maakt...

Resumerend: veel lesbische vrouwen doen zichzelf tekort. Ze leven niet theatraal, ze wensen niet te schitteren, ze leven niet met het oog ferm en uitdagend op de buitenwereld gericht, ze ontberen ambities. Wanneer de gemiddelde lesbo deelneemt aan de Gay Dating Show kiest ze geheid de verhoudingsgewijs nette, vriendelijke, aardige dame, en niet de wilde, zotte, exuberante meid.

Ze mijdt dubbelzinnigheid. Ze ontzegt zichzelf het genoegen van de flirt met de flikker in travestie, terwijl dat juist zo'n fijnzinnig vermaak kan opleveren: het is het spel in zijn zuiverste vorm, met een hoeveelheid dubbele bodems waarbij het Droste-blik in het niet zinkt - zeker wanneer niet zeker is of de drag queen in kwestie inderdaad exclusief homosueel is en, zoals in mijn geval, de vermeende lesbo een hutspot.

Velen missen gulzigheid. Legio zijn de dames die één enkele vinger in hun vagina al te veel vinden, terwijl daar naar verluidt toch een compleet kind doorheen kan (wat ikzelf in de grond een veel onsmakelijker gedachte vind). Dit meer-dan-vol-zitten bij een zo'n geringe hoeveelheid, deze sexuele anorexia, lijkt ingegeven door angst en ideologische weerzin; hoewel ik me terdege realiseer dat bij sommigen pijnlijke ervaringen op het seksuele vlak daar debet aan zijn.

Maar pijn in plaats van verlangen als leidraad nemen lijkt me letterlijk en figuurlijk weinig bevredigend. Juist voor vrouwen die dramatische, beschadigende ervaringen hebben doorstaan, is het essentieel zichzelf toe te staan erotiek en lust te verkennen; dat is een overlevingsstrategie, een methode om je niet blijvend tot slachtoffer te laten reduceren.

Parallelle handicaps

Maar ik schrijf niet om te kastijden - hoewel elkaar op ironische toon de waarheid zeggen tot een over & weer plezierige relatie kan leiden. Indertijd heb ik de damessectie van de SM-beweging inhoudelijk verrot gescholden, en toch heb ik met geen enkele groepering binnen het lesbodom een zo aimabele verstandhouding als met hen; en dat is niet omdat zij allen masochisten zijn, maar omdat we elkaar hoe dan ook poogden te begrijpen. Daarom nu mijn knieval, mijn oprechte excuses aan de Modale Lesbo. Die wil ik hen langs een omweg bezorgen.

Begin jaren negentig heb ik samen met fotografe Gon Buurman aan een boek over seks en handicap gewerkt, getiteld Aan hartstocht geen gebrek. Het maken van dat boek was een bijzondere en soms slopende ervaring. Verrassend was dat ik een aantal parallellen ontdekte tussen de wereld van mensen met een handicap en die van lesbo's. Natuurlijk is er de voor de hand liggende overeenkomst dat beide subculturen gebaseerd zijn op een proces van uitstoting door en afwijking van de standaardnorm, dat beide als afwijkend en ongewoon worden beschouwd op basis van een geconstrueerd verschil, kortom: dat beide subculturen ontstaan zijn als gevolg van discriminatie.

Frappanter is dat beide groepen zichzelf op het seksuele vlak gedwongen zien een nieuwe start te maken: gehandicapte mensen omdat zij hun seksuele verlangens beleven aan een lichaam dat niet standaard is; lesbo's omdat zij hun seksuele verlangens beleven aan een partner die niet standaard is. Bij beide groepen spelen maatschappelijke vooroordelen rondom fysieke aantrekkelijkheid en seksualiteit daarbij een grote rol. Gehandicapten zijn gehandicapt en daarom niet aantrekkelijk, potten niet aantrekkelijk en daarom pot, zo wenst de buitenwacht te geloven.

Voorts zijn hun seksuele praktijken voor het oog van diezelfde buitenwacht nauwelijks serieus te nemen, ze worden opgevat als non-existent of als slappe aftreksels van 'het', oftewel van het serieuze, echte werk. Hooguit wat gezoen en gestreel, dat is al. Riep te Middelburg een dame die zich als lesbo ontpopt had opgelucht dat ze zo blij was met de SEK-special over lesbische seks die in diezelfde maanden uitkwam, aangezien die zo prettig expliciet was - ze liet hem expres bij familie rondslingeren om hun idee te ondergraven dat het na haar ommezwaai seksueel gezien met haar gedaan was - in de gehandicaptenwereld werd reikhalzend naar ons boek uitgezien omdat daarin weerwerk wordt geboden aan het klassieke beeld van de a-seksuele dan wel gedwongen celibataire zielepoot.

Ook de prangende en zielsnijdende vraag “ben ik wel een echte?” is beide groepen niet onbekend. Voor lesbo’s is het een vraag die opkomt zodra ze over meneren aan het fantaseren slaan of langere tijd geen zin hebben in hetzij seks, hetzij in hun vriendin, voor gehandicapte mensen een vraag die bestaat zolang ze niet in de ernstigste categorieën vallen.

Wat me intrigeert is dat een verschijnsel dat ik als typerend voor de positie van vrouwen - al dan niet lesbisch - had beschouwd, zich in minstens even sterke mate onder mensen met een handicap voordeed: het tot een onontwarbare kluwen verstrikken van seks en strijd. Spreek je de gemiddelde dame over seks, dan is de kans dat ze begint bij de verhalen over moeilijke en pijnlijke ervaringen in die sfeer, minstens één op twee. Bij het aan de tand voelen van de gemiddelde lesbo verslechtert die verhouding nog.

Bij mijn interviews met gehandicapte mensen ter voorbereiding van het boek vertelde iedereen, niemand uitgezonderd, terwijl ik uitdrukkelijk had verteld dat ik op zoek was naar spannende en bijzondere verhalen, eerst over zijn of haar problemen op dat vlak - bijna alsof ze eerst hun hart moesten uitstorten over de opgelopen pijn voor ze aan de anekdotes en het plezier toe konden komen. Wil iemand een stapje verder komen, dan is het een voorwaarde eerst aan die kluwen waarin seks en strijd verward zijn geraakt, te peuteren; gebeurt dat niet, dan blijft het onmogelijk vrij en onbevangen over verlangens na te denken.

Het zal mogelijk verbazing wekken, maar ik vermoed dat zulk peuteren mensen met een handicap lichter zal vallen dan de gemiddelde lesbo. In de homowereld woedt al jaren een discussie over de vraag in hoeverre seksuele voorkeur als seksuele identiteit moet worden opgevat, over het verschil tussen preferenties hebben en homoseksueel zijn.

Zonder dat debat over gedrag versus psyche hier op te rakelen, wil ik erop wijzen dat een vergelijkbare discussie in een van mijn andere werelden is gevoerd, en in het voordeel van het eerste standpunt is beslecht. Vandaar ook de verschuiving in het taalgebruik: voor mensen met een kapot of onhandig lichaam is het etiket ‘invaliden’ synoniem aan de term ‘homofielen’, waar de homowereld zich met succes tegen verzet heeft. Noemden zijzelf zich aanvankelijk ‘gehandicapten’, later werd dat via ‘gehandicapte mensen’ uiteindelijk ‘mensen met een handicap’. Een term die suggereert dat die handicap maar één van de vele eigenschappen is waar de mensen in kwestie over beschikken en door beïnvloed worden, maar niet die ene allesbepalende en alomvattende bron van hun wezen.

Wanneer de handicap of de seksuele voorkeur als eigenschap of kenmerk wordt opgevat in plaats van als identiteit, valt het experiment en het gepeuter een stuk lichter:

met gedrag en met situaties is het makkelijker spelen dan met een identiteit. In het laatste geval is al snel iemands hele hebben en houden in het geding.

Mijn knieval houdt verband met een tweede discussie uit de wereld van mensen met een handicap. Gehandicapte mensen zien zich gewoonlijk met twee stereotypen geconfronteerd, zowel door de buitenwacht als in hun eigen vooroordelen, in een proces dat in de homoliteratuur bekend staat als 'geïnternaliseerde onderdrukking'. Vaak blijkt dat mensen die lid zijn van een minderheidsgroep de vooroordelen die over hen bestaan, ook zelf geïncorporeerd hebben. In het geval van handicaps staan de vigerende stereotypen lijnrecht tegenover elkaar: enerzijds is er het cliché van de zielige invalide, anderzijds dat van de dappere gehandicapte. Martelaar versus held. Dezelfde tweepolige clichés bestaan in, en over, de homowereld: het beeld van de onderdrukte homosueel versus flikkertrots en pottenpracht.

In de kneuzencultuur nu - zie, ook daar kent men geuzennamen - komen steeds meer mensen tot de overtuiging dat het hen er uiteindelijk om te doen is met verschil en al normaal te kunnen en te mogen zijn. Om niet meer per se bijzonder gevonden te worden, maar eindelijk eens gewoon: een normaal mens, met goede en slechte eigenschappen, met interessante en saaie gewoontes, die rond een overigens belangrijk aspect van zijn of haar leven iets meer heeft uit te dokteren dan de gemiddelde medemens.

Ik geloof dat zo'n gedachtengang voor lesbische vrouwen van belang is. Ze leven immers te vaak verstokt binnen die dichotomie van martelaars versus helden, en ambiëren dan uiteraard liever die laatste optie. Maar misschien zijn veel lesbische vrouwen eigenlijk liever gewoon. Misschien moeten het motto "opwindend, cultureel en strijdbaar" maar voor de jaarlijkse demonstraties bewaard worden, en mag in het dagelijks leven het formaat van het lesbische bed best wat minder groots en meeslepend gesteld zijn.

Pluk de dag

Als ik iedereen tot slot nog één ontwikkeling uit de gehandicaptenwereld op het hart mag drukken: probeer hoe dan ook, normaal of niet, het leven in te richten op basis van mogelijkheden in plaats van op beperkingen, opgelegd dan wel zelf geconstrueerd of gekozen. Kies uw bed comfortabel, doch op de groei.

Immers, de enige die iemands leven kan in- en aankleden is diegene zelf; wacht in hemelsnaam niet tot dat vanzelf of door anderen gebeurt. Ik zie te vaak afwachtendheid, gesymboliseerd in de dame die wil dansen maar niet durft, in de dame die contact wil leggen maar het niet doet.

Het is zo vaak een illusie te menen dat zulks later nog wel kan - al is het maar omdat mensen sterfelijker zijn dan ze wensen te weten, en lichamen niet dat onverwoestbare en onneembare bastion zijn waarvoor we menen ze te mogen aanzien. Ik zou zo graag mijn eigen gevoel van urgentie willen overbrengen: het is nu of nooit, en niet alleen omdat ik morgen gans verlamd of ten tweede male halfblind kan ontwaken; het is vooral nu of nooit omdat het niet helpt met het oog op morgen, in afwachting van in te lossen verwachtingen te leven. De enige die ooit een belofte of wens kan inlossen bent uzelf - waarom dan niet nu?

Proeftuin affectie-regulering CAR case-studies evaluatie

Aan de Minister van Volksgezondheid en Welzijn

Amice,

Bij deze doe ik, als voorzitter van de Commissie Affectieve Relaties, U met vreugde het eindrapport van de CAR toekomen. Sociale steun en liefde zijn, zo is de commissie gebleken, onontbeerlijk in een doorwrocht preventiebeleid, maar relaties, netwerken en support groups zijn over het algemeen te fragiel en te veranderlijk om als zodanig te kunnen functioneren. Dat plaatst de overheid - bij handhaving van het huidige beleid - in een patstelling, en houdt de uitgaven in de gezondheidszorg ontoelaatbaar hoog. Zoals U in het navolgende kunt lezen, zien wij zeer zeker mogelijkheden om via enkele ingrepen in het relatiebeleid de volksgezondheid opzienbarend te verbeteren, met name door 'preventie' breder te definiëren dan thans nog gewoonte is. Dat een en ander zal leiden tot een hanteerbaarder begroting voor Uw departement, moge na lezing evident zijn.

Naar het oordeel van de commissie is het raadzaam de experimenten zoals beschreven in ons rapport, uit te breiden en de publiciteit erover langzaam op te voeren. Vermoedelijk is de beste manier om in de samenleving een ontvankelijk klimaat te scheppen voor onze ideeën, die waarbij opinion leaders worden benaderd en positieve informatie verschaft krijgen over de uitgevoerde experimenten. Tevens lijkt het de commissie zaak nieuwe experimenten te entameren. Wij vermoeden dat de tijd er rijp voor is.

Met collegiale groet,

Karin Spaink

1. Inleiding

TEN LANGE LESTE wordt aanvaard dat verliefdheid, affecties en zinvolle intermenselijke relaties de volksgezondheid op spectaculaire wijze kunnen bevorderen. In 1971 kon Ingeborg Bachmann in haar roman Malina nog verbaasd optekenen hoe de medische wetenschap het verkoos dit overduidelijke verband tussen emotioneel en lichamelijk welbevinden te verwaarlozen. Vanwege de liefde die zij heeft opgevat voor ene Ivan, kan de vrouwelijke hoofdpersoon in Bachmanns roman dit verband niet langer meer ontgaan: de effecten van haar zinderende emotie op haarzelf en op haar omgeving zijn daarvoor te duidelijk. Bachmanns personage verzucht dan ook uit de grond van haar hart:

> "...ik vind het vreemd dat de geneeskunde, die zich als een wetenschap en nog wel als een snel voortschrijdende wetenschap beschouwt, niets van het volgende weet: dat hier, in deze omgeving waar ik verkeer, het lijden afneemt, dat er minder ongelukken zijn, minder kanker en tumor, astma en infarcten, koorts, infecties en inzinkingen, zelfs hoofdpijn en weergevoeligheid zijn verminderd, en ik vraag me af of het niet mijn plicht is de wetenschap te informeren over dit eenvoudige middel, zodat het onderzoek, dat alle kwalen met steeds geraffineerder medicamenten en behandelingen meent te kunnen bestrijden, een grote sprong voorwaarts zou kunnen maken. Ook de trillende nervositeit, de hoogspanning die in deze stad, en waarschijnlijk overal heerst, is hier bijna tot rust gekomen, en de schizotymie, het schizoïde van de wereld, haar waanzinnige, zich verbredende kloof, sluit zich onmerkbaar." (1)

Kennelijk heeft alleen al het opwerpen van deze vraag of het niet haar plicht is wetenschappers te informeren over haar bevindingen, effect gesorteerd. In de jaren volgend op de publicatie van Malina hebben wetenschappers, hoewel aanvankelijk aarzelend, zich ingespannen om Bachmanns observatie te staven. Bewijsmateriaal dat deze constatering uit Malina ondersteunde stapelde zich al spoedig op, waardoor het animo onder onderzoekers gaandeweg toenam en steeds meer wetenschappers zich overgaven aan de studie van het rijke en veelzijdige verband tussen liefde, genegenheid en aandacht enerzijds en gezondheid anderzijds.

Het bleef niet bij onderzoek alleen: sinds enige tijd worden pogingen in het werk gesteld door middel van affectie-regulering de volksgezondheid metterdaad te bevorderen, als flankerende maatregel in het kader van het preventiebeleid. Met de

experimenten die hiertoe werden ontwikkeld, zijn proefnemingen gedaan in een Nederlandse gemeente. Van deze CAR case-studies is aanvankelijk uitsluitend een beperkte kring van deskundigen verwittigd; men kan spreken van een geheim experiment. Nadat gebleken was hoe profijtelijk de resultaten van deze aanpak waren, zijn deelexperimenten uit de Proeftuin ook in andere plaatsen geëntameerd.

Het eerste deel van deze review behandelt de wetenschappelijke ontdekkingen die aanleiding waren tot het opzetten van de CAR Proeftuin. Kortheidshalve worden hier slechts de meest opmerkelijke bevindingen van de afgelopen twee decennia samengevat. In het tweede deel van deze review wordt de grote lijn van de CAR case-studies, zoals opgezet en uitgevoerd door de commissie, beschreven.

2. De invloed van affectie op gezondheid en welzijn

2.1. Affectie tussen mens en plant

Een vroege poging tot onderzoek betrof de hypothese dat iemand die in staat wordt gesteld om te koesteren, een betere lichamelijke en mentale gezondheid ontwikkelt. Om deze kwestie te onderzoeken, selecteerde men in een verpleegtehuis een groep patiënten die een focus voor hun affectie kregen aangereikt: zij mochten een plant uitkiezen die ze vervolgens zelf dienden te verzorgen (de 'koestergroep'). Bij een controlegroep werd een plant op de kamer geplaatst, en hun werd medegedeeld dat de verzorging ervan exclusief onder de verantwoordelijkheid van het verplegend personeel ressorteerde en dat zijzelf de plant onder geen beding mochten verzorgen (de 'stalgroep'). De plant had bij hen uitsluitend een decoratieve en geen affectieve functie.

Al na enkele weken tekenden de verschillen tussen de beide onderzoeksgroepen zich af. De koestergroep bleek fysiek en geestelijk inderdaad gezonder en nam tevens deel aan een breder scala van activiteiten en sociale interactie dan de stalgroep, bij wie de verzorging van de plant door de verpleging werd waargenomen (Langer & Rodin 1972). Bij de follow-up, anderhalf jaar later, constateerden de onderzoekers verdergaande effecten dan ze zelf hadden kunnen voorspellen: de sterfte in de koestergroep lag de helft lager dan in de stalgroep, namelijk 15 % versus 30 % (Langer & Rodin 1977).

2.2. Affectie tussen mens en dier

2.2.1 Mens - dier

Het liefhebben van dieren blijkt eveneens een factor die de gezondheid bevordert. In tegenstelling tot de vaak geventileerde opvatting dat vooral de continue aansporing tot het nemen van lichaamsbeweging die het houden van bijvoorbeeld een hond teweegbrengt, de reden is dat de gezondheid van de dierenliefhebber verbetert, blijkt dat ook een affectieve band met dieren die geen uitlaat-inspanning behoeven (zoals een vis of een salamander) tot een positief effect op de algehele gezondheid van de eigenaar kan leiden (Beck & Katcher 1983A).

Verschillende onderzoekers hebben geopperd dat het verantwoordelijkheidsbesef van de eigenaar jegens het dier - een bijproduct immers van de genegenheid die hij of zij het dier toedraagt - de cruciale factor is: het huisdier is voor diens overleven afhankelijk van het functioneren van het baasje, welk besef de overlevingsdrang van het baasje kan versterken. Helaas heeft nog geen enkel onderzoek de mogelijkheid kunnen uitsluiten dat het vooral de orde en regelmaat die het houden van een huisdier met zich meebrengt, de verklarende factor in deze kan zijn.

Aangezien ook orde en regelmaat sterk verbonden zijn met verantwoordelijkheidsbesef, kon de hypothese dat het in alle gevallen inderdaad de invloed van liefde is die de doorslag geeft, aanvankelijk niet volmondig worden onderschreven. Pas bij latere onderzoeken werden andersoortige verklaringen definitief buitengesloten en werd het primaat van de affectie bevestigd (Beck & Katcher 1983B).

Na jaren van studie bleek dat het effect van het houden van huisdieren zijn gezondmakende invloed vooral doet gelden op het vlak van de hart- en vaatziekten. Tijdens het uiten van de affectie voor het dier - bijvoorbeeld tijdens het praten ertegen of het aaien ervan - daalt de bloeddruk. Zelfs het kijken naar vissen in een aquarium heeft, hoewel de interactie hier duidelijk alle kenmerken van eenrichtingsverkeer vertoont, een vergelijkbaar en meetbaar effect (Fitzgerald 1986). Bij een grootscheeps gezondsheidsonderzoek in Melbourne onder 5700 mensen bleek dat bij de bezitters van een huisdier niet alleen de bloeddruk maar ook het cholesterolgehalte gemiddeld lager was dan bij niet-dierbezitters.

Het meest opzienbarende onderzoek in deze categorie is wel dat van Friedman et al: zij stelden vast dat bij patiënten die een hartaanval hadden doorstaan, een jaar na deze eerste hartaanval de mortaliteit onder huisdier-eigenaren slechts éénvijfde bleek te zijn van die onder huisdierlozen (Friedman et al 1980). Van een huisdier houden, zo blijkt, sterkt het hart.

2.2.2. Dier - mens

Niet alleen heeft het contact met dieren een heilzame werking op de mens, ook het omgekeerde is het geval. De boer die affectief gedag ten aanzien van zijn varkens tentoonspreidt (vriendelijk met zijn varkens omgaat, consistent en kalm jegens hen optreedt door geruststellende geluiden te maken en ze van tijd tot tijd kameraadschappelijke klopjes op de flank te geven), oefent daarmee een gunstige invloed uit op de voortplanting, de groei en de ziektegevoeligheid van de dieren. Het aaien van varkens blijkt daarmee economisch rendabel (Seabrook 1992).

Inmiddels onderscheidt men in de agrarische sector twee vormen van varkensmanagement (Wiepkema 1992): de koele en afstandelijke aanpak, versus de vriendelijke en intieme aanpak (de laatste komt tot uitdrukking in de mate waarin het dier wordt aangeraakt en geaaid). Bijna negentig procent van de intiem gemanagede zeugen blijkt al na een eerste dekking zwanger, tegen nog geen vijftig procent van de koel (dat wil zeggen: met de tot voor heen standaard-aanpak) bejegende zeugen.

Proeven met het meten van de invloed van affectief gedrag op koeien en kalveren zijn momenteel gaande, in samenwerking met het Ministerie van Landbouw en onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van Economische Zaken. Gehoopt wordt onder andere op een grotere melkproduktie, respectievelijk malser vlees, en derhalve op een hogere omzet.

2.3. Affectie van mens tot mens

De invloed van affectieve en intieme relaties op de gezondheid uit zich vooral in een grotere weerstand tegen ziekte: het immuunsysteem van sociaal- en liefdevol gebonden mensen functioneert beter en weet binnendringers effectiever te verslaan dan dat van eenzame mensen. Tevens wordt bij de eerste groep stress minder snel in fysieke complicaties omgezet.

In een onderzoek waarbij 170 zwangere vrouwen werden gevolgd, constateerde men een groot verschil in stress-resistentie tussen enerzijds vrouwen die slechts geringe steun van hun omgeving ondervonden en anderzijds vrouwen die te kennen gaven dat zij juist veel steun van hun omgeving genoten. Bij de emotioneel en affectief alleenstaande vrouwen deden zich drie maal vaker complicaties tijdens de zwangerschap en bij de bevalling voor dan bij de vrouwen die emotioneel waren ingekaderd. Ruim negentig procent van de miskramen en doodgeboorten kwam voor rekening van de emotioneel eenzame vrouwen (Nuckolls et al 1972).

Berkman en Syme brachten in een opzienbarend onderzoek buiten de overbekende factoren als voedingsgewoonten, rook- en drinkgedrag, lichaamsbeweging en genetische dispositie, tevens de sociale banden van hun onderzoekspopulatie in kaart en wisten aldus intrigerende verbanden bloot te leggen met de gezondheid van de respondenten. In hun onderzoek informeerden ze bij 7000 testpersonen naar hun huwelijkse staat, het aantal intieme vriendschappen dat zij onderhielden, de hechtheid van familiebanden, het lidmaatschap van kerken, verenigingen en dergelijke, en poogden ze tevens te achterhalen wat de kwaliteit en kwantiteit van deze contacten was. De sociale verankering van de respondenten varieerde van uiterst geïsoleerd tot sterk en divers verbonden. Deze gegevens werden gekruist met de lichamelijke toestand van de ondervraagden, en gedurende enige jaren werd de onderzoekspopulatie gevolgd.

Na negen jaar bleek dat de sterfte onder de zwak verankerde respondenten (alleenstaanden, gescheiden mensen, weduwen en weduwnaars, mensen met weinig vrienden en zwakke familiebanden, mensen die amper deelnamen aan sociale instituties) gedurende de hele onderzochte periode twee tot vijf maal hoger lag dan bij de groep die hecht was verankerd, hoewel de zwak verankerden niet per se vaker ziek waren. Kennelijk herstelden de hecht verankerden makkelijker van dezelfde ziekten als die waaraan de zwak verankerden overleden. Dit opmerkelijke verschil stond volstrekt los van factoren als leeftijd, sekse, etnische achtergrond en klasse, en bleek bovendien niet in verband gebracht te kunnen worden met leefstijl-elementen zoals roken, drinken en eetgewoonten, noch met genetische dispositie of epidemiologische ontwikkelingen (Berkman & Syme 1979).

De uitkomst van dit onderzoek was klip en klaar: hoe hechter de sociale banden, hoe lager de sterfte. De zwak verankerde groep bleek aan een uitgebreid scala aan ziekten ten onder te zijn gegaan: kanker, hart- en vaatziekten, infecties en ongelukken. Dit onderzoek suggereert dat sociale isolatie en gebrek aan maatschappelijke verbondenheid sec de ontvankelijkheid voor ziekte in het algemeen verhogen en de weerstand ertegen doen afnemen; welke specifieke ziekte zich vervolgens aanmeldt, is afhankelijk van de genetische dispositie en het persoonlijk gedrag van de zwak verankerde.

Talloze onderzoeken hebben dit verband opnieuw bewezen en nader gespecificeerd (Cohen en Lyme 1985). Eén van de meest recente onderzoeken op dit gebied betreft dat onder Nederlandse kloosterlingen. De onderzochte ordes waren die van de Trappisten en de Benedictijnen, die beiden bekend staan om hun sobere en regelmatige gewoonten. Leden ervan roken en drinken minder dan de gemiddelde Nederlander, gebruiken minder zoete en zoute tussendoortjes, consumeren geen vlees en eten hoofdzakelijk eieren, groente, fruit, melk- en graanprodukten.

Hoewel de toestand van hun hart en vaten uitgesproken beter was dan die van mannen van vergelijkbare leeftijd en met eenzelfde type opleiding, hadden de monniken over het algemeen te kampen met een slechte gezondheid en waren ze vaker ziek. Opvallend veel monniken hadden last van gewrichtsslijtage en van ontstekingen van neus en bijholtes; in vergelijking rapporteerden ze aanzienlijk meer moeite te hebben met dagelijkse handelingen als zitten en opstaan, wassen en aankleden. Het aantal bezoeken dat ze aflegden aan huisarts en specialisten lag eveneens hoger dan bij de controlegroep. Vrijwel zeker is de beperkte omvang van hun sociale en emotionele banden hier de verklarende factor.

Men heeft zelfs gespeculeerd dat het aan het kloosterleven verbonden celibaat (met andere woorden: het afzien van elke vorm van seksueel contact en het sublimeren van zinnelijke liefde tot een vorm van religieuze devotie) verantwoordelijk gehouden moet worden voor het feit dat de monniken, ondanks hun uitgebalanceerde voedingsgewoonten, bepaald slecht scoren wanneer hun gezondheid wordt vergeleken met die van andere groepen. De liefde voor een mens mag dan inmiddels bekend staan als een gezondheidsbevorderende factor, van de liefde voor God is zulks voorlopig nog hoogst twijfelachtig.

3. Verband affectie en gezondheid: conclusies

Samengevat kunnen we concluderen dat sociale steun en liefde sterk bijdragen aan de volksgezondheid; of, om het te formuleren in de woorden van een Amerikaanse top-theoretica op dit gebied, dat liefde heelt en gezond maakt (Hay 1984, 1988). Om die reden heeft de Nederlandse overheid zich intensief gebogen over de vraag hoe zij, als onderdeel van haar streven het huidige preventiebeleid in het kader van de volksgezondheid breder op te zetten, kan bevorderen dat haar onderdanen in voldoende mate over liefdevolle en steungevende relaties beschikken.

Maar zoals critici van dit beleid meermalen hebben betoogd, is het tot op heden niet zonder meer mogelijk gebleken om sociale en emotionele steun doelbewust in te zetten als beleidsinstrument in de gezondheidszorg. De vigerende sociale steun is daarvoor simpelweg niet stabiel genoeg. In de Nederlandse samenleving wordt tegenwoordig makkelijk en met grote regelmaat verhuisd, gescheiden, van werkkring gewisseld of van subcultuur veranderd; allemaal factoren die bewerkstelligen dat mensen die vaak jaren hebben besteed aan het opbouwen van een netwerk van enig belang, op slag verstoken raken van deze essentiële vorm van steun en van de grond af aan een nieuw netwerk dienen op te bouwen.

Een andere belemmering is dat steunfactoren (vrienden en relaties) zich betrekkelijk eenvoudig tot stressfactoren blijken te kunnen transformeren (ruzies met vrienden, scheiding, overlijden, het getroubleerd raken of zelfs opbreken van relaties). Een belangrijke complicerende factor bij de implementatie van een alomvattend preventiebeleid is dan ook dat sommige gezondheidsstressoren samenvallen met en feitelijk zelfs identiek zijn aan het wegvallen van steun: het voorbeeld dat zich bij uitstek opdringt is dat van het overlijden van een partner of het verbreken van een liefdesrelatie. De gedupeerde in kwestie ziet zich niet alleen geconfronteerd met serieuze en gezondheidsbedreigende stress, maar moet die tevens het hoofd bieden op het moment dat hij of zij zichzelf beroofd ziet van een als cruciaal ervaren onderdeel van zijn of haar netwerk.

Er zijn meer beperkende factoren. Sociaal geïsoleerden zien hun gezondheid niet meteen verbeteren wanneer zij zich, daartoe door beleid aangespoord, meer dan voorheen inspannen om tenminste een rudimentair netwerk tot stand te brengen. De kans is verhoogd aanwezig dat zij, juist omdat zij dikwijls de meest elementaire kennis van sociale vaardigheden ontberen (het ontbreken van een netwerk vormt daarvan het bewijs), zich onvoorbereid in situaties moeten begeven waarin zij kans maken te zullen worden benadeeld: hun geringe sociale weerbaarheid brengt met zich mee dat zij een groter risico lopen om uitgelachen, uitgestoten, mishandeld en/of misbruikt te worden.

Tevens zijn er tal van genetische, fysieke, financiële en psychologische elementen te onderscheiden die maken dat geïsoleerde mensen, ook al zouden zij naar behoren worden getraind in het ontwikkelen van hun sociale vaardigheden, hoe dan ook niet optimaal op de markt van liefde en geluk zullen kunnen opereren. Te denken valt aan persoonlijke kenmerken als leeftijd, sekse, seksuele gerichtheid, inkomen, status, uiterlijk et cetera. (2)

Kortom: sociale steun en liefde zijn onontbeerlijk in een doorwrocht preventiebeleid, maar relaties, netwerken en support groups zijn over het algemeen te fragiel en te veranderlijk om als zodanig te kunnen functioneren. Dat plaatst de overheid in een patstelling, en houdt de uitgaven in de gezondheidszorg ontoelaatbaar hoog.

Bovendien zijn er mensen die zich willens en wetens afwenden van een dergelijk preventiebeleid, net zoals er nu nog altijd mensen zijn die weigeren consequenties te trekken uit eerdere, simpeler opgezette preventiecampagnes op het gebied van de volksgezondheid: rokers, overmatige drinkers, fast-food consumenten en dergelijke. De groep die zichzelf afsluit van betekenisvolle sociale netwerken en die weigert liefdevolle relaties aan te gaan, is niet onaanzienlijk en hun plaats in het preventiebeleid is daarmee bepaald problematisch. Hun zogeheten keus om ongebonden door het leven te gaan - een keus waarvan men zich in gemoede kan afvragen of hij inderdaad zo weloverwogen

gemaakt is als de pleitbezorgers ervan ons willen voorhouden; het is tenslotte niet ongewoon dat men een als onveranderbaar ervaren nadeel na verloop van tijd gaat verdedigen als een uit vrije wil gemaakte keuze - heeft namelijk wel degelijk consequenties voor anderen. Immers, het beslag dat een dusdanige leefwijze op de financiële ruimte in de gezondheidszorg legt is, zoals uit bovenstaande onderzoeksgegevens blijkt, vermoedelijk disproportioneel.

4. Proeftuin Almere

4.1. Algemeen

Almere is, vanwege de planologische mogelijkheden die het van de grond af aan opbouwen van een nieuwe leefgemeenschap biedt, in de afgelopen decennia de focus geweest van tal van experimenten in de gezondheidszorg. Zo zijn er, verspreid over de stad, gezondheidscentra opgericht waarin verschillende medische en paramedische specialismen zijn bijeengebracht, met als doel de doorverwijzing van de eerste- naar de tweedelijnszorg te beperken.

Deze intra-disciplinaire aanpak werpt vruchten af: in Almere is het beroep dat de bevolking op klinische en poliklinische hulp doet, opmerkelijk lager dan in de rest van het land, een verschil dat ook na demografische correctie voor factoren als leeftijd blijft staan.

Minder bekend is dat Almere al vijftien jaar lang fungeert als de stad waar de Commissie Affectieve Relaties (CAR) onderzoekt in hoeverre de (lagere) overheid affectieve relaties kan structureren, met als oogmerk een verbetering van de volksgezondheid te bewerkstelligen en de uitgaven op dit gebied beter in de hand te houden. In het navolgende brengen wij rapport uit van de bevindingen omtrent deze onderzoeken. Wij verzoeken de Minister discreet met onderstaande gegevens om te gaan aangezien sommige voorstellen, indien zij uit hun context worden gelicht, mogelijk verkeerd kunnen worden geïnterpreteerd.

Van tijd tot tijd laat de CAR, uiteraard in nauw overleg met de Minister, een proefballon op teneinde het algemene publiek rijp te maken voor een brede maatschappelijke discussie aangaande affectieve relaties. We gaan ervan uit dat het parlement er begrip voor zal blijken te hebben dat wij onze eigen beleidslijn in deze voorop hebben moeten stellen, en informatie slechts gedoseerd konden laten uitlekken.

De onderzoeken ten behoeve van de CAR betreffen onder meer een aantal case-

studies waarbij zowel het buurthuis als het gezondheidscentrum van Almere-Oost waren betrokken. Dat wij hier een CAR-proeftuin konden starten, hield verband met de hulpvraag van het buurthuis zelf, waar de leiding een hechtere vorm van samenwerking met het wijkgezondheidscentrum nastreefde. De staf zocht naar een onderbouwing van haar plaats en functie in de wijk, die enigszins uitgehold dreigde te worden nadat tal van cursussen en buurtcontacten die voorheen onder hun hoede vielen, werden overgenomen door het gezondheidscentrum (het betrof onder meer de yoga-cursussen, de fitnesstrainingen en het pedagogisch spreekuur).

Na enig overleg tussen de leiding van beide centra bereikte men overeenstemming over de onderzoeksaanvraag, die vervolgens ten departemente werd ingediend; nadat de Minister de CAR inseinde en wij in samenwerking met het buurthuis de aanvraag licht herzagen, volgde subsidiëring snel en was de eerste CAR-proeftuin een feit. Tevens detacheerden wij een aantal CAR-medewerkers in het betreffende buurthuis.

De vraagstelling van het onderzoek luidde als volgt: in hoeverre kunnen wijkorganen een rol spelen bij het in stand houden c.q. het tot stand laten komen van stabiele affectieve relaties, teneinde de wijkgezondheid te bevorderen, en welke vormen van affectief contact zijn daarbij het meest effectief?

In de eerste jaren van het onderzoek, vanaf 1977, legde het buurthuis zich vooral toe op een uitbreiding van de meer traditionele vormen van contactbevordering, waarbij men zich er hoofdzakelijk toe bepaalde de onderlinge omgang van de wijkbewoners te stimuleren door middel van doelgroepgerichte clubs en avonden. Een uitgebreid aanbod aan klaverjasclubs, bingo-avonden, disco-feesten en leesmiddagen volgde. De jeugd zocht echter elders haar vertier en diegenen die op de overige bijeenkomsten verschenen, waren ofwel al voorzien van een hechte affectieve band (veel mensen gaven acte de présence met hun vaste partner of boezemvriend of -vriendin), of bleken ook op deze bijeenkomsten niet in staat contacten op te doen die meer boden dan een incidentele verpozing.

De enkele vriendschappen en prille liefdes die wel opbloeiden, bleken helaas niet bestand tegen de mate van kwetsbaarheid die inherent is aan het moderne individualisme: de onderzoekers constateerden in zulke gevallen weliswaar een korte periode van toegenomen welbevinden, maar helaas vlakte die af zodra de affectieve relatie elementen van sleur begon te vertonen, of sloeg deze om in zijn tegendeel wanneer de affectieve relatie schipbreuk leed.

4.2. Sturing en sociale kaart

Na vier jaar, in 1981, werd een tussenbalans opgemaakt en besloot men, op instigatie van de CAR, over te gaan tot een drastische koerswijziging. We kon immers niet anders dan constateren dat de ingeslagen weg een doodlopende was: wanneer men zich ertoe beperkte de wijkbewoners uitsluitend meer gelegenheid te bieden om onderlinge affectieve relaties aan te gaan, was de effectuering ervan daarmee nog niet gegarandeerd, laat staan dat een zekere mate van stabiliteit in affectie kon worden gewaarborgd. De toevalsfactor was hoe dan ook te groot en de vrijblijvendheid die inherent was aan het aanbod voorkwam dat er sprake kon zijn van effectieve sturing en regulering. De leidende gedachte bij de opzet van volgende experimenten zou moeten zijn, zo concludeerden wij, dat de contacten van hun incidentele en vrijblijvende karakter moesten worden ontdaan.

Allereerst werd op basis van de relevante literatuur een profiel opgezet van de risicogroepen: mensen die door hun sociale omstandigheden een verhoogd risico liepen om van affectieve relaties verstoken te zijn. Daarna werden de gevonden risicogroepen, uiteraard weer op basis van wetenschappelijke literatuur, ingedeeld naar de mate waarin hun omstandigheden een gevaar voor hun gezondheid opleveren. Tot slot werden de bestanden van de dienst Bevolkingsregister, het Elektriciteitsbedrijf en die van het betreffende wijkgezondheidscentrum met elkaar gekruist en vergeleken met de oorspronkelijke criteria voor CAR hulp- en dienstverlening.

Zo ontstond een sociale kaart van de wijk op basis van de demografische en medische gegevens van haar bewoners. Grofweg samengevat laten de risicogroepen zich als volgt omschrijven: bejaarden, gehandicapten en alleenstaanden lopen het meeste gevaar hun gezondheid bedreigd te zien door een gebrek aan affectieve relaties; daarbinnen bestaan grote verschillen tussen hen die wel en hen die geen huisdier hebben, net zoals tussen degenen die wel en degenen die niet in staat zijn een vriendschapsnetwerk te onderhouden.

Teneinde te kunnen bepalen wie nu de meest hulpbehoevenden zijn, werd een driedimensionaal model ontwikkeld waarin leeftijd/burgelijke staat, het energieverbruik en de medische constitutie/consumptie tegen elkaar konden worden afgezet. Het energieverbruik, en met name de fluctueringen daarin, zijn een indicatie voor de mate waarin iemand gasten in huis ontvangt of buitenshuis verblijft, waarbij ‘buitenshuis verblijven’ wordt opgevat als een indicatie voor het bestaan van een sociaal netwerk rondom de verbruiker. Wij zijn ons ervan bewust dat deze wijze van meten als nadeel heeft dat ook een eenzame avond doorgebracht in het café of in de bioscoop als contra-indicatie wordt opgevat en daardoor de werkelijke situatie in gunstige zin vertekent.

Helaas bleek niet zonder meer na te gaan welke wijkbewoners huisdieren houden: alleen honden zijn geregistreerd, in verband met de gemeentelijke heffing die

daarvoor bij wet is vastgesteld. Voor katten, vissen, muizen, cavia's en dergelijke geldt een dergelijke registratieplicht niet. (Bij deze willen we de Minister met kracht aanbevelen een verfijnder registratie op dit gebied serieus in overweging te nemen; het zou de nauwgezetheid van ons model aanzienlijk vergroten en daarmee zorg dragen voor een effectiever beleid in deze.)

De wijkbewoners die het laagst scoorden binnen dit model zijn vervolgens uitgenodigd voor een intake-gesprek, wat ons in de gelegenheid stelde om onze schets van hun sociale situatie en hun affectieve gehechtheid te toetsen aan hun eigen beleving daarvan. Bovendien stelde de daadwerkelijke ontmoeting met de wijkbewoners ons in de gelegenheid een aantal minder makkelijk van achter het bureau te bepalen factoren te verifiëren, zoals daar zijn: de algemene indruk die de wijkbewoner maakt, zijn of haar beheersing van sociale vaardigheden, de aantrekkelijkheid van de wijkbewoner, de mate waarin hij of zij als 'sociaal hechtbaar' kan worden aangemerkt en dergelijke.

Na elk intake-gesprek volgde een medewerkersoverleg, waarin wij gezamenlijk trachtten te achterhalen met welke vorm van affectief contact de wijkbewoner in kwestie het meest gediend zou zijn. Vervolgens werden op basis daarvan een aantal voorstellen ontwikkeld, die in een vervolggesprek aan de wijkbewoner werden voorgelegd.

Overigens waren niet alle wijkbewoners die op deze manier werden benaderd, onverdeeld positief over onze initiatieven. Sommigen lieten na onze oproep zich op het wijkbureau te melden, onaangekondigd verstek gaan; anderen stribbelden ter plekke tegen en vertelden ons niet gediend te zijn van een dergelijke inmenging in hun privéleven; nog weer anderen meldden volstrekt tevreden te zijn over de structuur van hun sociale en affectieve leven, hoewel wij over overtuigende aanwijzingen van het tegendeel beschikten.

Een minderheid van de weerstrevende wijkbewoners kon na enkele gesprekken alsnog overtuigd worden van het belang van hun deelname aan de proef, met name wanneer wij ze wezen op het gezondheidsrisico dat hun huidige leefwijze met zich meebracht, en de daaraan verbonden kosten; anderen volhardden echter in hun afwijzing van onze adviezen en voorstellen. (We geven de Minister dan ook in overweging om in de toekomst deelnemers die zich ook na overtuigende voorlichting onzerzijds recalcitrant betonen, een verhoging van hun ziektekostenverzekering in het vooruitzicht te stellen, analoog aan de strafkorting die werklozen momenteel krijgen wanneer zij volharden in hun weigering zich te laten bijscholen of vrijwilligerswerk te verrichten.)

De meeste wijkbewoners reageerden echter uiterst enthousiast, ja zelfs opgelucht. Ze begonnen, zonder dat wij dat hoefden te suggereren, onze bureaumedewerkers om relatie-adviezen te vragen of riepen onze hulp in bij hun

huwelijksproblemen, een verzoek dat de commissie natuurlijk met beide handen aangreep. Sommige alleenstaande wijkbewoners konden we op basis van onze inmiddels gedetailleerde informatie over hun leefwijze met elkaar in contact brengen; en regelmatig met succes. De huwelijks- en geboortekaarten die wij in de loop der jaren van de deelnemers hebben mogen ontvangen, sieren de wachtkamers van het bureau. (3)

In gesprekken als deze stelden wij de bewoners een contract voor: in ruil voor onze inspanningen om zorg te dragen voor het aangaan of verbeteren van hun affectieve relaties, verplichtten zij zich om met een vaste frequentie een voortgangsgesprek met een van onze bureaumedewerkers te voeren, en gaven ze ons tevens het vetorecht op het aangaan of verbreken van een affectieve relatie.

Een dergelijk contract, in de wandeling het tri-partite of TP-contract geheten, hebben wij inmiddels met bijna tweederde van het doelgroepbestand kunnen sluiten. Wellicht heeft de relatiepremie die wij de ondertekenaars in het vooruitzicht konden stellen, onze inspanningen iets vergemakkelijkt.

Uit de voortgangsgesprekken die wij elk kwartaal met de betrokkenen voeren, blijkt overigens dat het belang van deze jaarlijkse premie na verloop van tijd afneemt: mogelijk speelt de premie bij het aangaan van de affectieve relatie een rol, doch dit wordt gaandeweg overstegen doordat de beide partners een intrinsiek belang gaan hechten aan de relatie zelf en hun beider levens langzamerhand in elkaar verstrengeld zien raken. De nu waardevaste premie zou naar onze mening dan ook zonder consequenties kunnen worden vervangen door een aflopende, zodat de hoogte van de premie omgekeerd evenredig zal zijn aan het aantal jaren dat een relatie al bestaat.

Tot nu toe heeft slechts drie procent van de wijkbewoners die na het tekenen van een TP-contract een affectieve relatie is aangegaan, deze tegen ons advies in verbroken. Momenteel onderzoeken we de mogelijkheid om in zulke gevallen tot gerechtelijke vervolging wegens contractbreuk over te gaan.

Onze overige pogingen affectieve relaties te structureren vergden meer inventiviteit. Geruime tijd is er geëxperimenteerd met woongroepconstructies, maar zoals inmiddels ook uit andere literatuur bekend is, zijn dergelijke woon- en relatievormen inherent instabiel. Al twee jaar na onze eerste proefnemingen met deze manier om onderlinge affectie te reguleren, in 1989, moesten wij concluderen dat deze methode weinig perspectieven bood. Geïnteresseerden verwijzen wij naar de evaluatierapporten uit de betreffende periode.

4.3. Gericht doelgroepenbeleid

In 1985 constateerde de commissie dat zij haar successen hoofdzakelijk boekte onder jongere alleenstaanden en bij echtparen van middelbare leeftijd. Twee groepen bleken min of meer structureel buiten de boot te vallen: alleenstaande ouderen en gehandicapten. Voor beide doelgroepen hebben wij derhalve nieuw beleid ontwikkeld.

De alleenstaande ouderen bleken over het algemeen niet in aanmerking te komen voor affectieve relaties met mensen: ze waren niet aantrekkelijk genoeg meer, ze waren te verstokt in hun dagelijkse gewoonten, klampten zich vast aan inmiddels teloorgegane relaties uit het verleden en dergelijke. Bovendien, zo blijkt uit de literatuur, is het zeer de vraag of een dramatische verandering in hun leefwijze niet contra-produktief zou zijn, aangezien de aanpassing die het aangaan van een relatie van deze mensen zou vergen na lange tijd alleen geleefd te hebben, de positieve effecten van deze verandering ontoelaatbaar zou ondermijnen.

In deze gevallen stelden wij gewoonlijk voor een huisdier te nemen. Aan de angst die veel bejaarden hebben het dier te overleven of het te moeten afstaan wanneer zijzelf naar een verzorgingstehuis zouden moeten verhuizen, konden wij tegemoet komen door een roulatiesysteem voor te stellen.

Dat zulks tot overweldigende successen leidde en voor een aanzienlijke verbetering van het algehele welbevinden der ouderen en bejaarden zorg droeg, werd ons reeds snel duidelijk. Om die reden is dit onderdeel van de proeftuin al in hetzelfde jaar openbaar gemaakt en op instigatie van de CAR op grotere schaal geïmplementeerd.

In Mill bestaat sinds 1985, net als in de CAR-wijk in Almere, een afdeling van de Stichting Zorghond, een organisatie die op een hondenschool getrainde dieren uitleent aan bejaarden en hen ook begeleidt. De resultaten zijn uiterst positief: de deelnemende ouderen vertonen meer levenswil en zijn voorts minder angstig door de aanwezigheid van het dier. In Hilversum is, analoog aan een vergelijkbaar project alhier, het Aaihondenproject opgericht, waarbij vrijwilligers met hun eigen hond een bezoek brengen aan het plaatselijke bejaardentehuis. De ouderen kijken uit naar dit bezoek en voelen zich daardoor fit en actief. De hond fungeert daarbij voorts als gangmaker van het gesprek tussen bejaarde en vrijwilliger. Voor de projecten in Mill en Hilversum bestaat momenteel een wachtlijst. (4)

Voor wat betreft de gehandicapten in de wijk bleek dat zij, zeker indien ze jong zijn en van het mannelijk geslacht, niet zozeer het ontbreken van affectieve relaties als het hoofdprobleem werd ondergaan, als wel het gebrek aan seksueel contact. In een aantal gevallen was er bij de betrokkenen, zo moet de commissie helaas van het hart, sprake van een overtrokken fixatie op het fysieke aspect van affectie. Er restte ons niets anders dan eerst een poging te doen om deze fixatie te doorbreken, en wel door hen lichamelijke bevrediging aan te bieden.

Aanvankelijk meenden we dit probleem te kunnen oplossen door een van de bureaumedewerksters met het desbetreffende contact met deze subdoelgroep te belasten, maar al snel bleek dat zij niet in staat was aan de vasthoudende, en soms nogal uiteenlopende, wensen en verlangens van de wijkbewoners in kwestie te voldoen. Een complicerende factor was dat de regelmaat waarmee zij haar cliënten in sexualibus zag, bij hen een zekere mate van affectieve gehechtheid teweeg bracht die in dit geval nu juist níet bedoeld was; bovendien ontstonden er onderlinge spanningen tussen de deelnemers van dit subproject, omdat een aantal van de gehandicapte mannen verschijnselen van jaloezie of van bezitsdrang begon te vertonen. Ook werden wij geconfronteerd met niet-gehandicapte alleenstaande wijkbewoners die aanspraak maakten op een vergelijkbare behandeling.

De oplossing die wij uiteindelijk vonden, bleek niet alleen uiterst effectief maar bovendien toepasbaar voor andere doelgroepen binnen de CAR-wijk. We hebben een systeem ontwikkeld waarbij diegenen die ondanks onze inspanningen nog geen bevredigende affectieve relatie hebben weten op te bouwen, ter overbrugging een bonkaart krijgen die recht geeft op een aantal behandelingen in natura bij daartoe bevoegde en door ons goedgekeurde vakmensen.

(De aanstaande opheffing van het bordeelverbod stelde ons als semi-overheid in staat via de instelling van een CAR-keurmerk invloed uit te oefenen op de kwaliteit van dergelijke vormen van dienstverlening en een financiële regeling te treffen met de werknemers in kwestie. Op deze manier wisten wij, door een gegarandeerde afname te bieden, tevens een kwantumkorting te bedingen.)

Momenteel zijn in andere gemeenten, alweer op instigatie va de CAR, vergelijkbare experimenten gaande met betrekking tot de seksuele dienstverlening aan gehandicapten. (5) Doorgaans hebben deze de vorm van een vergoeding, bijvoorbeeld via het ziekenfonds, de AWBZ of via het Fonds Bijzondere Bijstand. Problematisch hierbij is dat ziekenfondsen doorgaans geen geld geven maar alleen verstrekkingen - dat wil zeggen: diensten - leveren. Na onze suggestie tot invoering van een bonnensysteem zijn veel van zulke problemen bevredigend opgelost.

Een punt waar wij momenteel zelf mee worstelen, is dat een aantal van onze wijkbewoners buiten elke regeling om gebruik maakt van seksuele diensten, bijvoorbeeld door op eigen kosten prostituées te bezoeken of op eigen initiatief relaties aan te gaan. Zulke activiteiten onttrekken zich gewoonlijk aan onze invloed; wij zinnen nog op maatregelen om dergelijke frauduleuze affaires te bestrijden.

Het noteren van nummerborden van automobilisten die in bordeel-rijke gebieden worden gesignaleerd, zoals de gemeente Groningen heeft voorgesteld (met trots wijzen we erop dat een en ander in navolging geschiedt van de Almeerse praktijk), is

tegenwoordig nauwelijks nog omstreden; wijkbewoners die we op deze wijze hebben kunnen betrappen, zijn bestraft door hun bonkaart in te trekken, een disciplinaire maatregel die inmiddels bekend staat als ‘van de bon geslingerd worden’.

4.4. Lopende experimenten

Tot slot willen we graag melding maken van een nieuw experiment in de CAR-proeftuin: de kinderbibliotheek. Om tegemoet te komen aan de huidige problemen rond de opvoeding, zoals de combinatie werk en zorg, en om een handreiking te doen aan al diegenen die kinderen zouden willen hebben doch er niet in slagen, ook niet na het inroepen van medische hulp, zich voort te planten, werken we aan een uitleenmodel.

Het was de commissie - evenals anderen - namelijk opgevallen dat veel mensen spraken over het wegbrengen of uitbesteden van kinderen naar school, crèche, oppas, overblijfcentrum en dergelijke, en dat slechts weinigen spraken over het ophalen van kinderen; het vermoeden rees dat het vigerende taalgebruik meer dan een symbolische betekenis had. Op ons bureau raakten steeds meer medewerkers de overtuiging toegedaan dat veel mensen het parttime ouderschap prefereerden, of, om het populair uit te drukken: dat men liever oma, tante of vader zou zijn dan moeder. Thans doen we dientengevolge op kleine schaal proefnemingen met leenkinderen.

Deze kinderen gaan vlak na hun geboorte naar de kind-o-theek en worden daarna uitgeleend. Werkende leners halen hun leenkind na vijven op en leveren het ‘s morgens weer in. Aan het lidmaatschap van de kind-o-theek hoeven, zo bleek ons, bij wijze van ballotage slechts minimale eisen te worden gesteld. Deze zijn niet van morele of pedagogische aard; zuiver praktische voorwaarden bleken te volstaan.

Men dient bewijsbaar in staat te zijn het leenkind een gepaste maaltijd te bereiden of te kopen, en voorts dient het kind immer schoon ingeleverd te worden. De maximale uitleentermijn voor een kind staat momenteel op drie weken. Dit voorkomt dat top-tien kinderen gemonopoliseerd worden door houvaste leners; zij moeten na retournering van het kind gewoon weer onderaan de wachtlijst intekenen.

Wanneer het kind onprettig in de omgang is of de leenouder het kind onheus en akelig bejegent (zich verlaagt tot verwaarlozing, mishandeling, incest en dergelijke), blijft de schade in dit systeem binnen de perken: binnen drie weken dient het leenkind immers geretourneerd te worden, zodat de schade die de ene partij de andere berokkent, te overzien is. En een paar weken is zo’n tranendal, zo hebben onze bureau-psychologen vastgesteld, over en weer beter uit te houden dan een jeugd lang.

Op deze wijze rouleert het ongeluk onder alle deelnemers en hoeft niet een beperkt deel der onvolwassenen al het kinderleed op hun schoudertjes te torsen, noch hoeven ongelukkige volwassenen verlangend uit te kijken naar het moment dat het kind achttien is en het eindelijk met behoud van ouderlijk fatsoen op straat gezet kan worden.

Vanwege een paar problematisch verlopen uitleningen overwegen we overigens wel om het leenkind instemmingsrecht toe te kennen wanneer een bepaalde lener hem of haar opnieuw aanvraagt. Wanneer aan deze beleidslijn wordt vastgehouden, diskwalificeren inadequate leenouders en -kinderen zichzelf, en vallen zij vanzelf uit het systeem. (6)

5. Nieuwe initiatieven

Aangespoord door het niet-aflatend streven de volksgezondheid te bewaken en op een hoog peil te houden zonder daartoe de toch al zo omvattende financiële claims op de gezondheidszorg verder te laten oplopen, en in een poging de huidige trend van verdergaande technologisering en medicalisering van de gezondheidszorg om te buigen naar een meer psychologisch getinte aanpak, zijn wij thans druk doende nieuwe wegen te verkennen om onze cliënten mentaal en emotioneel te sterken.

De essentie van sociale steun, namelijk het geven en ontvangen van liefde, willen we loskoppelen van de daadwerkelijke aanwezigheid van een liefdevol netwerk. Momenteel ontwerpen we methodieken om het effect van een simpele verliefdheid op de burger te simuleren (de gevolgen van deze emotie zijn kortweg als volgt samen te vatten: een gezondere huid, een mooiere teint, een blijmoedig humeur, een regelmatiger hartslag, een energieker instelling, het verlies van twee tot drie kilo overgewicht en een effectiever werkend immuunsysteem).

Voor de individuele cursisten ontwikkelen we daartoe zogeheten psychodrama's, aan de hand waarvan zij de gewenste gemoedstoestand naar believen konden oproepen: affectie als virtual reality. In de ideale eindsituatie is er niet langer een geliefde nodig om zich daadwerkelijk geliefd en bemind te weten; de gezondheidsbevorderende of gezond houdende beleving kan via dramatechnieken worden nagebootst en blijkt dan even effectief als wanneer zij op meer conventionele basis ervaren wordt

Uit de eerste evaluaties is inmiddels gebleken dat deelnemers die deze cursus met goed gevolg hebben doorlopen, inderdaad een betere algemene gezondheid plus een hogere levensverwachting hebben dan de gemiddelde Nederlander.

Hiermee verwante vraagstukken waarover wij ons thans buigen, zijn onder meer

of de computer kan worden ingezet als hulpmiddel in dit psychodrama-simulatiescenario, en of de huidige trend in televisieprogramma's waarin mensen hun verdriet en hoop met de kijkers delen, eventueel een aanvulling of een alternatief op deze psychodrama's kunnen bieden.

Noten

1. Ingeborg Bachmann: Malina (1971), Nederlandse vertaling van Paul Beers, uitg. Rainbow Maarten Muntinga, Amsterdam 1991, blz. 28.

2. Zie hiervoor het artikel van mijn collega-commissielid drs. L. Garritsen.

3. Momenteel laten we doelgericht doch sporadisch informatie aan de pers uitlekken, teneinde voorzichtig een klimaat te creëren waarin een nuchtere en objectieve discussies over de wijze van totstandkoming van affectieve relaties kan ontstaan. Helaas werd dit onderdeel van de Proeftuin nauwelijks opgepikt in de pers. Alleen NRC Handelsblad wijdde hier op 4 juli 1993 een klein berichtje aan, onder de kop 'Ton subsidie voor relatiebureaus'.

4. Zie ook: 'Een uur per week een hond om even lekker te knuffelen', NRC Handelsblad, 2 februari 1993, en 'Zonder dier nóg zieliger', de Volkskrant, 4 februari 1993.

5. 'Gemeenten geven gehandicapten bijdrage voor seksuele contacten', de Volkskrant, 24 augustus 1992; 'Gehandicapte kan seksuele diensten soms vergoed krijgen', de Volkskrant, 15 september 1992.

6. Ook dit nieuwe Proeftuin-onderdeel wordt langzaam in discussie gebracht. Het Parool wijdde recentelijk een artikel aan dit model, onder de helaas al te neutrale titel 'Voorstel' (28 augustus 1993).

Literatuur:

- -, Hond, kat en vogel verlagen risico op hart- en vaatziekten, NRC Handelsblad 17 september 1992.

- J.C. Barnett, P.H. Hemsworth en C.G. Winfield, The Effects of Design of Individual Stalls on the Social Behaviour and Psychological Responses Related to the Welfare

of Pregnant Pigs, 1987.

- A. Beck en A. Katcher, Between Pets and People: The Importance of Animal Companionship, Putnam, New York 1983.
- A. Beck en A. Katcher (eds.), New Perspectives on Our Lives with Companion Animals, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1983.
- L.F. Berkman, Assessing the physical health effects of social networks and social support, Annual Review of Public Health 5 (1984):413-432.
- L.F. Berkman en S.L. Syme, Social networks, host resistance, and mortality: A nine-year follow-up study of Alameda County residents, American Journal of Epidemiology 109 (1979):186-204.
- W.E. Broadhead, B.H. Kaplan, S.A. James, E.H. Wagner, V.J. Schoenbach, R. Grimson, S. Heyden, G. Tibbling en S. H. Gehlbach, The epidemiological evidence for a relationship between social support and health, American Journal of Epidemiology 117 (1983):521-537.
- S. Cohen en S.L. Lyme (eds.), Social Support and Health, Academic Press, New York 1985.
- F.T. Fitzgerald, The therapeutic value of pets, Western Journal of Medicine 144 (1986):103-105.
- E. Friedmann, A. Katcher, J.J. Lynch en S.A. Thomas, Animal companions and one year survival of patients after discharge from a coronary care unit, Public Health Reports 95 (1980):307-12.
- L. Garritsen, Word een excellente ondernemer in de markt van liefde en lust! Een handleiding voor succesvol ondernemen op de relatiemarkt, CAR-rapportage 1993.
- X. van Gelder, Monniken hebben gezond hart, maar ziek lichaam, de Volkskrant 11 augustus 1992.
- L.L. Hay, You Can Heal Your Life, Hay House, Santa Monica 1984.
- L.L. Hay, The AIDS book: creating a positive approach, Hay House, Santa Monica 1988.
- E.J. Langer en J. Rodin, The effects of choice and enhanced personal responsibility for the aged: A field experiment in an institutional setting, Journal of Personality and Social Psychology 34 (1976):191-198

- E.J. Langer en J. Rodin, Long-term effects of a control-relevant intervention with the institutionalized aged, Journal of Personality and Social Psychology 35 (1977):897-902.
- K.B. Nuckolls, J.C. Cassel en B.H. Kaplan, Psychological assets, life crisis, and the prognosis of pregnancy, American Journal of Epidemiology 95 (1972):431-441.
- Robert Ornstein, Ph.D. en David Sobel, M.D.: The Healing Brain. Breakthrough Discoveries about How The Brain Keeps Us Healthy, Touchstone / Simon & Schuster, New York 1987.
- H. Renders, Het aairendement, NRC Handelsblad 15 juli 1992.
- Flip Schrameijer, Zorgsector maakt van 'sociale steun' een geloofsartikel, de Volkskrant 20 juni 1992.
- Martin Seabrook, onderzoek naar varkensmanagement, gemeld in Agrarisch Dagblad, juni 1992.
- P.R. Wiepkema, stress bij varkens, Tijdschrift voor Diergeneeskunde, 1992.